

**ВАЗОРАТИ САНОАТ ВА ТЕХНОЛОГИЯҶОИ НАВИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ТЕХНОЛОГИИ ТОҶИКИСТОН**

ПАЁМИ

**ДОНИШГОҶИ ТЕХНОЛОГИИ
ТОҶИКИСТОН**

Бахши илмҳои гуманитарӣ ва педагогикаи касбӣ

№ 1-2 (13-14), 2024

ВЕСТНИК

**ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ТАДЖИКИСТАНА**

**Серия гуманитарных наук и профессиональной
педагогики**

Душанбе - 2024

ISBN 978-99947-0-022-6
ББК 22.3+22.1+24
П-14

Сармухаррир:
н.и.и., дотсент Раҳмонзода З.Ф.
Чонишини сармухаррир:
д.и.т., дотсент Яминзода З.А.
Котиби масъул:
д.и.и., проф. Усманова Т.Ч.

Главный редактор:
к.э.н., доцент Раҳмонзода З.Ф.
Заместитель главного редактора:
д.т.н., доцент Яминзода З.А.
Ответственный секретарь:
д.э.н., проф. Усманова Т.Дж.

Хайати тахририя:

Бобоев Х.Б. – д.и.таъ., профессор; **Одинаев Н.С.** – д.и.ф., дотсент; **Шарифзода И.У.** – н.и.фал., дотсент; **Хусанова Т.К.** – н.и.п., дотсент; **Носиров С.М.** – н.и.ф., и.в. дотсент; **Назарзода Р.С.** – н.и.п., и.в. дотсент.

Муҳаррири матни забони русӣ: Самадова З.С. – н.и.ф., дотсент
Муҳаррири матни забони тоҷикӣ: Шарипов Х.Х.
Муҳаррири техникӣ ва ороиши компютерӣ: Назарзода Р.С. – н.и.п., и.в. дотсент

Редакционная коллегия:

Бобоев Х.Б. – д.и.н., профессор; **Одинаев Н.С.** – д.ф.н., доцент; **Шарифзода И.У.** – к.фил.н., доцент; **Хусанова Т.К.** – к.п.н., доцент; **Носиров С.М.** – к.ф.н., и.о. доцента; **Назарзода Р.С.** – к.п.н., и.о. доцента.

Редактор русского текста: Самадова З.С. - к.ф.н., доцент
Редактор таджикского текста: Шарипов Х.Х.
Компьютерный дизайн и верстка: Назарзода Р.С. – к.п.н., и.о. доцента

Маҷаллаи илмӣ-амалии «**Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. Бахши илмҳои гуманитарӣ ва педагогикаи касбӣ**» ба рӯйхати **Шохиси иқтибосоварии илмии Россиягӣ** дохил карда шудааст, ки дар он натиҷаҳои асосии илмии рисолаҳои номзадӣ докторӣ нашр карда мешаванд.

Шаҳодатномаи Вазорати фарҳанги Ҷумҳури Тоҷикистон дар бораи сабти номи ташкилотҳои таъбу нашр № 053/МЧ-97 аз 23.04.2018.

Шартномаи № 818-12/2014 бо Китобхонаи илмии электронӣ оид ба воридшавӣ ба пойгоҳи ШИИР.

Научно-практический журнал «**Вестник Технологического университета Таджикистана. Серия гуманитарных наук и профессиональной педагогики**» включён в **Российский индекс научного цитирования (РИНЦ)**, в котором публикуются основные научные результаты кандидатских и докторских диссертаций.

Свидетельство о регистрации организаций, имеющих право печати, в Министерстве культуры РТ № 053/МЧ от 23 апреля 2018 г.

Договор НЭБ № 818-12/2014 о включении журнала в РИНЦ.

Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. Бахши илмҳои гуманитарӣ ва педагогикаи касбӣ. – № 1-2 (13-14), 2024. – Душанбе: Шӯъбаи таъбу нашри Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон, 2024. – 98 сах.

МУНДАРИЧА

1.	Акбарова М.Ғ. КУРУШИ КАБИР ВА ШУҲРАТИ ҶАҲОНИИ Ў.....	4
2.	Арбобов М.Қ., Ҳақёров И., Ҳасанов Б. ИСТИФОДАИ ОҚИЛОНАИ ЗАХИРАҲОИ ОБИИ ТОҶИКИСТОН	11
3.	Бобоев М.Н. МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚӢ – АСОСИ БУНӢДИ ҶОМЕАИ СОЛИМ	14
4.	Бобоев Х., Арбобов М.Қ., Арбобов Х.М. АҲАМИЯТИ АСТРОНОМИЯ ДАР АСРҲОИ МИӢНА ДАР МАШРИҚЗАМИН	19
5.	Байматова Н.И. АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР: ЗАЩИТА ЛЕДНИКОВ ТАДЖИКИСТАНА В КОНТЕКСТЕ ЗЕЛӢНОЙ ЭКОНОМИКИ	25
6.	Гулахмадов Ш.Н. ТАЪСИРИ АҲКОРИ ФАЙЛАСУФОНИ МОДДИГАРОИ АҲДИ БОСТОНИ ЮНОНИ ҚАДИМ БА ФАЛСАФАИ ЗАКАРИӢИ РОЗӢ	28
7.	Гулахмадов Ш.Н. БАЪЗЕ ФАҲМИШҲОИ СОТСИОЛОГИИ НИҲОД ДАР ҶОМЕАШИНОСИИ АНЪАНАВӢ ВА МУОСИР	36
8.	Давронова А.Ш. АРЗӢБИИ ҶОЙГОҲИ ЗАН-МОДАР ДАР СЕ ПАӢМИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ	42
9.	Диловаршоев Р.С. РОЛЬ ФИЗИЧЕСКОЙ НАГРУЗКИ ДЛЯ РАБОТЫ СЕРДЦА	48
10.	Диловаршоев Р.С. ПРОФИЛАКТИКА ЗАКАЛИВАНИЯ ДЛЯ ЗДОРОВЬЯ И ДОЛГОЛЕТИЯ ЧЕЛОВЕКА	52
11.	Муродова М.Ҷ. ГЕНДЕРНОЕ РАВЕНСТВО КАК ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ ...	56
12.	Назарова М.Р. РАВАНДҲОИ НАВОВАРӢ ДАР СИСТЕМАИ ТАҲСИЛИ МУҲАНДИСӢ	62
13.	Назарова М.Р. ФАЪОЛИЯТИ КАСБӢ ДАР ОМОДА НАМУДАНИ МУТАХАССИСОНИ САМТИ МУҲАНДИС-ОМУӢЗГОР	68
14.	Нуралиев З.Ш. ТАЪРИХИ ВАРЗИШГАРОНИ ТОҶИК ДАР ВАРЗИШИ САБУК	74
15.	Олимбойзода П.А., Шехова М., Муродзода Н. ФОРМИРОВАНИЕ НОВЫХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРИНЦИПОВ В АВТОРСКОЙ КОЛЛЕКЦИИ НА ОСНОВЕ ТРАДИЦИИ ХАТЛОНА	80
16.	Саидова Ҷ.Н., Латифова И.М. ВАҲДАТИ МИЛӢИ ИН ВАҲДАТИ МАРДУМӢ	85
17.	Шамирова С.Ш. РАЗЛИЧИЯ МЕЖДУ ЛЕКСИЧЕСКОЙ ОМОНИМИЕЙ И ПОЛИСЕМИЕЙ	90
18.	Шамсова Б.Қ. РОҲУ УСУЛҲОИ МУОСИРИ ТАЪЛИМ ДАР РАВАНДИ ОМУӢЗИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ	94

КУРУШИ КАБИР ВА ШУҲРАТИ ЧАҲОНИИ Ё

Акбарова М.Ғ.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур суҳан дар бораи шахсияте меравад, ки дар арсаи таърихи умумичаҳонӣ бо хусусиятҳои хоси дарбаргирандаи хеш аз дигарон фарқ карда, имрӯз бо номи нек ёро ёд мекунам. Бузургии ӯ дар он аст, ки манфиатҳои ҷамъиятиро аз манфиатҳои шахсии гурӯҳӣ боло гузошта, баҳри пешрафти ҷомеа саҳми нодире гузоштааст. Ё бо ақлу заковат ва ҳислатҳои нақви инсонӣ тавонистааст, ки шуҳрати чаҳониро соҳиб шавад.

Калидвожаҳо: Куруши Кабир, маълумот, зиндагинома, шуҳрати чаҳонӣ, ақлу заковат, муаррих, баландҳимат, бомуҳаббат, таърих.

Куруши Кабир - шахсиятест, ки бо ақлу заковат, фитрату матонат, далерии шучоат ва донишу маҳорати худ дар арсаи чаҳон шуҳратёр гаштаву номаш ба некӣ ёд мешавад. Ё бо қорнамоии ҳислатҳои наҷиби хеш саҳифаи таърихи миллати моро пурмуҳтавоӣ рангин намудааст. Куруши Кабир асосгузори давлати абарқудрати Ҳахоманишиҳо махсуб меёбад. Оид ба зиндагиномаи Куруш Кабир, ки дар саҳифаҳои таърихи башарият ҳамчун шоҳаншоҳи одил, сиёсатмадори пуртаҷриба, зираку тезхуш, пуштибони адолату ростӣ, қафили ҳукуку озодиҳо ва ҳомии кешу оини соқинони каламраваш шуҳрат ёфтааст, баҳсҳои доманадор вучуд дорад.

Тибқи маълумоти қатбаҳои Дорой Бузург ва муаррихони ҷунонӣ ҳудуди давлати Куруши Кабир дар се қитъаи олам - Осиё, Аврупо ва Африқо, дар 22 вилоят - Порсу Мод, Бобулу Ошур, Мисру Финикия, Лидияву Урарту, Парфияву Гирканиа, Бохтару Суғд ва ғайра доман паҳн карда, бештар аз 70 қавму миллатҳои гуногунро муттаҳид менамояд [10, 21]. Дар арсаи таърих ва адабиёт аз ҷониби файласуфон, муаррихон ва адибони зиёд доир ба симои таърихиву бадеии ин шоҳи дил андешаҳои мухталиф ҷой дорад.

Тибқи маълумоти муаррихи бузург Ҳеродот “Куруши Кабир бунёдгузори нахустин империяи Ҳахоманишиҳо” мебошад, ки то замони лашкарқашии кишваркушоии Искандари Мақдунӣ дар таърихи тамаддуни башарӣ беҳамто буд. Ҳеродот дар асари худ “Таърих” доир ба шахсияти Куруш ва усули давлатдорӣ ӯ чунин нигоштааст: “Куруш подшоҳи фурутан, баландҳимат ва родмарди шучоӣ буд. Ё порсхоро аз хироч додан раҳонид ва соҳиби империяи чаҳонӣ ва миллати нерумандтарин гардонид”. Рушду густариши соҳаҳои гуногуни давлати Ҳахоманишиён дар аҳди Куруш яке аз мавзӯҳои мебошад, ки дар маркази таваҷҷуҳи муаллиф қарор гирифтааст. Ҳеродот дар идома атрофи ободкорӣҳои Куруши Кабир андешаҳои иброд дошта, аз ҷумла чунин менависад: “Куруш хангоми сохтани роҳҳо дар фосилаҳои муайяни роҳ аломатҳои шинохти роҳро мегузошт. Баъди ҳар панҷ фарсанг бошишгоҳҳои амонатӣ ва баъди ҳар бист фарсанг дар гузаргоҳҳои чорроҳа қорвонсарою шаҳракҳои тичоратӣ бунёд менамуд» [2, 178-206]. Андешаи Ҳеродот чунин низомии давлатдориро дар замонаш беназиру мумтоз арзёбӣ менамояд.

Ҷойи дигар Ҳеродот менависад, ки Курушро падаре меҳрубон ва рауф медонанд, ки барои рифоҳи мардум қор мекард. Вай менависад: “Куруш подшоҳе буд сода, ҷафоқаш, бисёр олиҳимат, шучоӣ ва дар фунуни ҷанг моҳир, ки иёлати кӯчаки Форсро як мамлақати бузург намуд. Меҳрубон буд ва бо раоё сулуки мушфиқона ва падарона менамуд, бахшандаи хушмизоч ва муаддаб буд ва аз ҳолати раоё огоҳӣ дошт”.

Дар чое дигар ўро падари тамоми Осиё мехонад ва менависад: “Ҳангоми подшоҳии Куруш ва Камбучия қонуне рочез ба бочу молиёт вазъ нагардида буд, балки мардум ҳадоё меоварданд. Таҳмили бочу молиёт дар замони Дориюш маъмул гардид, лизо порсиён мегуфтанд, ки Дориюш тоҷир, Камбучия оқо ва Куруш падар буд. Аввалинро ба он чихат, ки судталаб буд, дувуминро чун сахтгир ва бо нахват (худпараст) буд ва савумин (Куруш) – ро барои ин ки мулоим ва рауф (беандоза меҳрубон) буд ва ҳамеша хайру хубии мамлакатро ҳадаф қарор меод, падар меҳонданд”.

Афлотун, файласуфи Юнони бостон бештар адолатпарварию озодманишии ориёихоро дар аҳди ҳукумронии Куруш бо бузургию хирадгустарии ин шоҳи одил дар нигоштаҳои хеш ситоиш намудааст. Бо ин мақсад Афлотун аз Куруш ёд карда, чунин менависад: “Куруш сарвари бузург буд. Дар замони ӯ ориёихо аз озодӣ бархӯрдор буданд ва бар бисёри халқҳои дунё фармонравой мекарданд. Ӯ ба ҳамаи миллатҳое, ки зери фармони ӯ буданд, озодӣ бахшид, аз ин рӯ ўро ҳама дӯст меодштанду эҳтиром мекарданд.

Газанфун беҳтарин хислатҳои Куруши Кабирро ҳамчун подшоҳи одилу адолатпарвар дар асари “Курушнома”-и хеш рӯи қоғаз овардааст. Газанфун менависад, ки “Куруш нобиғаи бузург буд, ки дар тамоми умр ба ҳадафи муқаддас пайравӣ мекард. Ӯ дӯсти инсонҳо ва толиби илму ҳикмат, ростӣ ва дурустӣ буд. Куруш ақида дошт, пирӯзи ба ҳеч кишваре ҳуқуқ намедихад, ки халқи мағлубро асир кунад” [3, 145-146]. Ҳамин муаррих дар матлабе дигар меоварад: “Ӯ сутут ва раъби худро дар тамоми рӯи замин интишор дод, ба тавре ки ҳамаро моту мабхут сохт, ҳатто як нафар ҳам чуръат надошт, ки аз ҳукми ӯ сарпечӣ кунад ва низ натавонист дили мардумонро тавре бар худ кунад, ки ҳама меҳостанд, ҷуз иродаи ӯ, касе бар онҳо ҳукумат накунад”.

Куруш хушқиефа, хушандом, чӯяндаи дониш, баландҳиммат, бомуҳаббат ва раҳим буд, шадид (бадбахтӣ) ва ранҷхоро муттаҳамил мешуд ва ҳозир буд бо мушқилот муқобила кунад... Куруш дӯсти олами инсоният ва толиби ҳикмат ва қавииро, росту дуруст буд... бояд гуфт, ки Куруш танҳо як фотеҳи чирадаст набуд, балки раҳбаре хирадманд ва воқеъбин буд ва барои миллати худ падаре меҳрубон ва гаронмоя ба шумор мерафт.

Куруш бузурғтарин фармонравои чаҳонро бо хирад идора мекард ва ба гунае аз мардумонаш ниғаҳбонӣ мекард, ки гӯё фарзандони ӯянд. Мардуми ин сарзаминҳо низ ба навбаи худ ўро падар ва сарпарастии худ мешумурданд.

Нутаи чолиби дигар он ки дар оромгоҳи Куруши Кабир ин иборат навишта шудааст: “Эй инсон ҳар ки бошӣ ва аз ҳар кучо, ки биёӣ, зеро медонам, ки хоҳӣ омад, ман Куруш ҳастам, ки барои порсиён ин давлати васеъро бино кардам. Пас ба ин муште хок, ки тани маро мепӯшонад, рашк мабар”.

Файласуфи олмонӣ Фридрих Гегел дар китоби худ “Фалсафаи таърих” оид ба пайдоиши тамаддуни башарӣ маълумоти арзишманди илмӣ дода, қайд кардааст, ки низоми давлатдорӣ мутамаддин ва умуман таърихи тамаддуни умумибашарӣ маҳз аз таърихи пурҷозибии порсҳо ва оини давлатдорӣ Куруши Кабир оғоз меёбад.

Академик Б. Гафуров зимни тадқиқу таҳлилҳои хеш дар китоби “Тоҷикон” оид ба ҳаёту зиндагиномаи ин шоҳи адолатпеша чунин менависад: “Куруши Кабир барои форсҳо ҷадди бузург, барои бобулиҳо расули худои Мадрук, барои юнониҳо рачули бузурги давлат ва барои яҳудиён наҷотбахши худо Яхве шинохта мешуд” [3, 72].

Шиблии Нуъмонӣ дар асраш “Шеър-ул-аҷам” аз Куруши Кабир ёдовар шуда, чунин менависад: “Сируси Ҳахоманишӣ дар ҷанг бо Мод воқеае, ки рух дода, ба воқеае, ки барои Ардашери Сосонӣ дар ҷанг бо портиҳо иттифоқ афтадааст, хеле бо ҳам шабоҳат доранд” [12, 121].

Гирешман, бостоншиноси фаронсавӣ мегӯяд: “Камтар подшоҳе аст, ки пас аз худ чунин номи неке боқӣ гузошта бошад. Куруш сардоре бузург ва некухоҳ буд. Ӯ он қадар хирадманд буд, ки ҳар замоне кишвари тозаеро тасхир мекард, ба онҳо озодии мутлақ меод ва фармонравои чадидро аз байни бумиёни он сарзамин интиҳоб менамуд. Ӯ шаҳрҳоро вайрон наменамад ва қатли ом ва куштор намекард. Эронӣён Курушро падар ва юнониён, ки сарзаминашон ба василаи Куруш тасхир шуда буд, Сурур ва Қонунгузор меномиданд ва яҳудиён ӯро Масеҳи Худованд мехонданд.

Кант Дугубину сафири асбаки Фаронса дар Техрон: То кунун ҳеҷ инсоне муваффақ нашудааст асареро, ки Куруш дар таърихи ҷаҳон боқӣ гузошт, дар афкори миллионҳо мардуми ҷаҳон ба вучуд овард. Ман изён медам дар байни Искандар ва Сезор ва Куруш, ки се марди аввали ҷаҳон шудаанд, Куруш дар садри онҳо қарор дорад ва то кунун касе дар ҷаҳон ба вучуд наёмада аст, ки битавонад бо ӯ баробарӣ кунад ва ӯ ҳамон тавр ки дар китобҳои мо омадааст, Масеҳи Худованд аст.

Ба қавли Афлотун “Куруш сардоре бузург буд, дар замони ӯ эронӣён аз озодӣ бархӯрдор буданд ва бар бисёре аз миллатҳои дигар фармонравои менамуданд, ба илова ӯ ба ҳама милале, ки зери фармонравои ӯ буданд, озодӣ мебахшид ва ҳама ба ӯ эҳтиром мегузоштанд. Сарбозонаш пайваста барои ӯ омодаи ҷонфишонӣ буданд ва ба хотири ӯ аз ҳар хатаре истиқбол мекарданд”.

Вил Дурант таърихнависи номвари амрикоӣ дар мавриди Куруш ин гуна мегӯяд: “Куруш аз афроде буд, ки барои фармонравои офарида шуда буд. Ба гуфтаи Эмирсон ҳама аз вучуди ӯ шод буданд, равиши ӯ дар кишваркушоӣ хайратангез буд. Ӯ бо шикастхӯрдагон бо ҷавонмарди ва бузургворӣ бархӯрд менамуд, ба ҳамин далел юнониён дар бораи ӯ дostonҳои бешуморе навиштаанд ва ӯро бузургтарин қаҳрамони ҷаҳон пеш аз Искандар меноманд. Ӯ Карзусро пас аз шикаст аз сӯхтан дар миёни ҳезумҳои оташ наҷот дод ва бузургаш дошт ва мушовири худ сохт ва яҳудиёни дарбандро озод намуд”.

Ричорд Фрай, таърихшиноси амрикоӣ бар ин андеша буд, ки “Як сифати даврони ҳукумати Куруш ҳамоно иштиёқ ба фарохӣҳо ва суннатҳои мардуми фурудаст ва фармонбарӣ шоҳаншоҳӣ ва сипосдории дину расмҳои эшон ва майл ба офаридани як шоҳаншоҳии омехта ва бетаассуб буд. Сифати дигари Куруш идомаи созмонҳо ва суннатҳои шоҳони гузашта, яъне Модҳо буд. Бо ин тафовут фақат Куруш ҷонишини Остиёг гашта буд. Чаро ки бегонагон, шоҳаншоҳии Ҳахоманишиёнро ҳамон шоҳаншоҳии модӣ ва порсӣ медонистанд”.

Плуторк аз дигар муаррихон дар ин бора менависад: “Искандар пас аз ҳамла ба Эрон ва хонадони ин ҷамалот бисёр мутаассир шуд ва чун дид, ки дари оромгоҳи Курушро гушудаанд ва тамоми ашӣи гаронбаҳоеро, ки бо ӯ дафн шуда буд, рабуданд, дастур дод то муртақибро бидушанд”.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар асарҳои таърихӣ эҷодкардаи худ “Тоҷикон дар оинаи таърих” ва “Ҷеҳраҳои мондагор” доир ба Куруши Кабир, аз ҷумла муҳорибаҳо, кишваркушоӣҳо, муносибатҳои дипломатӣ ва ҳимояи мардуми сарзамини паҳновараш дар заминаи сарчашмаҳои муътамади илмиву таърихӣ маълумҳои ҷолибу мушаххас додаанд. Маврид ба зикр аст, ки шинохти воқеии ин абармарди роҳи озодӣ, сиёсатмадори нуктасанҷ - Куруши Кабир дар даврони соҳибистиклолӣ зери андешаҳои миллатдӯстонаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба вучуд омад. Пайваста дар суҳанронӣ баромадҳояшон нақши ин абармарди таърихро дар густариши ободию озодӣ дар қатори дигар фарзандони баруманди халқи тоҷик баланд арзёбӣ менамоянд.

Дар ин радиф Эмомалӣ Раҳмон дар асари худ “Чехраҳои мондагор” зикр намудаанд, ки “Эълумияи таърихии Куруш аз ҷониби олимону муаррихон ҳамчун нахустин эълумияи ҳуқуқи башар эътироф шудааст, ки низоми одилона, инсонпарварона ва дунявии давлатдориро пуштибонӣ мекард” [10, 6]. Бо ҳамин мазмун Сарвари мамлакат дар Паём ба Маҷлиси Олӣ, ки 28.12.2024 ироа гардид, қайд намуданд, ки “Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо ЮНЕСКО ба хотири арҷгузорӣ ба шахсиятҳои таърихӣ, нобиғаҳои миллат муаррифии шоистаи онҳо дар арсаи байналмилалӣ пайваста кӯшиш менамоянд, то ки ҳифзи арзишҳои таърихиву фарҳангии миллати худ ва муаррифии боз ҳам бештари онҳо дар арсаи байналмилалӣ ҳадафмандона идома диҳем”. Бо ҳамин мақсад Сарвари мамлакат вазоратҳои корҳои хориҷию фарҳангро вазифадор карданд, ки маводи заруриро вобаста ба таҳлили 2550 - солагии Эълумияи ҳуқуқи башари Куруши Кабир омода ва ба ЮНЕСКО пешниҳод намоянд.

Нависандаи тоҷик Бароти Абдураҳмон соли 2006 романеро бо номи “Куруши Кабир - шоҳаншоҳи тамаддунофар” таълиф карда, дар он сарнавишти ибратомӯз, талошу пайкорҳои давлатсозӣ ва муттаҳидгардонии қавмҳои парокандаи ориёиро рӯи авроқ меорад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки академик Бобочон Ғафуров ҳомии ҳуқуқи озодиҳои инсон ва эътирофкунандаи дину оини халқҳои гуногун будани Куруши Кабирро ҷонибдорӣ карда, менависад, ки “Ҳахоманишиҳо бар хилофи подшоҳони пешини замони Шарқи қадим, нисбат ба оину мазҳабҳои сойири халқҳо хеле ботаҳаммул муносибат карда, ҳатто маъбаду калисоҳои кишварҳои мухталифро ба мисли ибодатхонаҳои Бобул ва Яҳудистон дубора барқарор намуданд” [3, 87].

Бисёр ҷолиби тавачҷуҳ аст, ки мақому манзалати Куруши Кабир дар як қатор адабиёти динию мазҳабӣ бо як услуби махсус ва мазмуну муҳтавои хоса тасвир шудааст. Қабл аз ҳама дар китоби муқаддаси яҳудиён Таврот, ки ба паёмбар Мусо тааллуқ дорад, исми Куруш 23 маротиба ба некӣ ёд мешавад. Дар боби 42-юми ин асар аз номи Худованд ишора ба Куруш чунин оварда шудааст: “... ӯ шубони (чӯпон) ман аст ҳар чи ӯ кунад он хости ман аст”. Дар боби 45-уми ҳамин китоб сухани Худованд ба таври зайл нишон дода шудааст: “Куруш” Масеҳ (наҷотгар) - и ман дар рӯи замин аст” [6, 72]. Пас, аз ин гуфтаҳо бар меояд, ки манзалати Куруш дар миёни халқҳои яҳудӣ мақоми хосаеро пайдо намудааст. Аз нуқтаи назари руҳонӣ дини яҳуд Куруш фардест, ки зери назари раҳмати офаридгор ба дунё омада, чун сарбози тариқати ростӣ дар ин дунё бояд чадал кунад. Гузашта аз ин, тавре аз сарчашмаҳои таърихӣ бармеояд Куруш барои ҳифзу таъмини амниятӣ адолат ва ободониҳои мардуми яҳуд дар қатори дигар халқҳо нақши беназири худро гузоштааст. Аз ин ҷост, ки яке аз донишмандони дини яҳудия Эзра аз номи Куруш чунин мегӯяд: “Ҳамаи мамлакатҳои заминро Худованд, Худои осмон ба ман додааст ва ӯ ба ман амр додааст, ки дар Ерусалим (Байтулмуқаддас), ки дар Яҳудия аст, хонае барои ӯ бино намоям.

Куруши Кабир бино ба пажӯҳишҳои 100 солаи ахири донишмандони мусалмон ҳамон Зулқарнайн (ки бархе ӯро ба далели сухан гуфтани худованд бо вай “ва қално ё Зулқарнайн” паёмбари илоҳӣ медонанд) аст, ки дар сураи Қаҳфи Қуръон аз ӯ ёд шудааст. Аз ҷумлаи маъруфтариини ин муҳаққиқон метавон ба афроди зер ишора кард:

Мавлоно Абулқалом Озод муфассири бузурги Қуръон ва вазири фарҳанги Ҳинд дар замони Гондӣ дар тафсири ал-Баён (тарҷумаи тафсири сураи Қаҳф аз Бостонии Поризӣ) – аллома Таботабой дар тафсири ал-Мизон – Оятуллоҳ Азимӣ Носири Макорими Шерозӣ ва 10 нафар аз муфассирони бузурги Қуръон дар тафсири намуна (монанди оқоён: Қироатӣ, Имомӣ, Оштиёнӣ, Ҳасанӣ, Шучой, Абдулҳай, Муҳаммадӣ ва ...).

Тобанда Гунободӣ дар китоби “Се достони ирфонӣ аз Қуръон” – Оятуллоҳ Мирмуҳаммади Карим Алавӣ дар тафсири “Кашф-ул-ҳақоик” (бо тарҷумаи Абдулмачид

Содиқ Нубарӣ) – Хуччатулисом Саид Нуриддин Абтахӣ дар китоби “Эрониён дар Қуръон” ва доктор Алӣ Шариатӣ дар китоби “Бозшиносии хувияти эронии исломӣ” – Саид Садр Балоғӣ дар “Қиссаси Қуръон” ва ривоёт – Чалол Рафеъ дар китоби “Биҳишти Шаддо” – доктор Форук Сафизода дар китоби “Куруши Ҳахоманишӣ то Муҳаммад Хотамӣ” – Манучехр Худоёр дар китоби “Куруш дар адёни Осиёи Ғарбӣ” – Оятуллоҳ Саид Муҳаммад Фақеҳ устои ахлоқ, ҳофизи кулли Қуръон ва Манучехр Худоёр дар китоби “Куруш дар адёни Осиёи Ғарбӣ” – Устод Муҳит Таботабой – дуктур Ҳасаналӣ Пешоҳанг – Хуччатулисом Шаҳид Ҳошимиҷаҳод, Аҳмадхон бунёнгузори Донишгоҳи Исломии Алигари Ҳинд.

Қосим Озинифар дар китоби Куруш паёмовари бузург сафҳаи 89 мегӯяд: “Ҳоча Абдуллоҳи Ансорӣ дар тафсири адабии ирфонии худ дар сураи Каҳф пас аз ояи (Ано макноҳ лаху фил арз - Мо ўро дар замин неруи бисёр додем) ин дуру як нафар мешуморад”.

Куруш назди яҳудиён, зартуштиён, масеҳиён ва мусалмонон аз ҷанбаи осмонӣ ва тақаддус бархӯрдор аст.

Дар китоби Таврот (Ашъиё (а) – Дониёли Набӣ – Ҳазқиёл (а) – аз миёни набӣ) аз ў ба унвони Ҳазрати Масеҳ, Бутшикан, Фиристодаи парвардигор, Чупони Худо, Дасти Худо, шикастдиҳандаи фиръавниён, Шоҳини Худо, Начотбахш ва Донишманди Худо ном бурда шудааст.

Дар сухуфи Узрои паёмбар (ҳазрати Азиз) омадааст: “Куруш фармуд Худованд ба ман дастур додааст, то хонае барои ў дар Байтулмақаддас бисозам”.

Абӯрайҳони Берунӣ (қарни 4 ҳичрӣ) ва Ғиёсиддин Хондамир (қарни 6 ҳичрӣ дар китоби “Ҳабибуссияр”, ҷилди як, сафҳаи 136) аз ў ба унвони бонии дувуми Байтулмақаддас ва Масҷидулақсо (ё ҳамон қиблаи нахусти мусалмонон, ки ҳазрати Сулаймон (а) он биноро сохт) ном мебаранд ва дар тафсири Қуръон Абӯлфатҳ Розӣ омадааст: “Ки Худои Таъоло бар забони баъзе пайғамбарон амр кард, подшоҳе аз подшоҳони Порсро, номи ў Куруш ва ў марде буд муъмин”.

Масъудӣ дар китоби Мураваҷулзаҳаб, сафҳаи 606 менависад: “Ин хабар дар Инчил ҳаст, ки Куруш подшоҳ, ситораеро, ки ҳангоми мавлуди Исои Масеҳ толеъ шуда будро дидааст ва мо тафсилӣ ин қиссаро бо он чи маҷус ва насоро дар бораи он гуфтаанд, дар китоби “Ахборуззамон” овардаем.

Оромгоҳи бошукӯҳи Куруши Бузург дар Посоргод тархе гиро, бовикор, мутавозин, муқаддас ва ахурой дорад. Сохтмони ин гуна оромгоҳ, пешу пас аз он (ба ҷуз як маврид ва дар андозае кӯҷактар, ки он ҳам аз ниёкон ё наводағони Куруш аст) дида нашудааст.

Пас аз Ислом дар даврони подшоҳии Атобакони Форс (дар қарни 5 ва 6 ҳичрии хуршедӣ) ба далели ҷанбаи тақаддуси оромгоҳ, масҷиде дар атрофи оромгоҳ сохта шуда, даруни оромгоҳ ҳам меҳробе аз санги тарошида ва перомуни он оёте аз Қуръон (ба хати салс нигоштаанд) дуктур Ризо Муродии Ғиёсбодӣ дар китоби “Нақши Рустам ва Посоргод”, қибланамоӣ низ дар санг дар канори меҳроб тарошидаанд.

Дар замони гузашта навиштае дар оромгоҳ ба хатти меҳӣ буд, ки матни он чунин аст: “Эй раҳгузар, ман Куруш ҳастам, ки подшоҳии ҷаҳонро ба порсиён додам. Ба муште хок, ки пайкарамро дар бар гирифта рашк мабар”. Пас аз Ислом (ҳадди ақал ҳазор сол) ба далели надониستاني соҳиби оромгоҳ, онро ба номҳои масҷиди модари Сулаймон (а), машҳади модари Сулаймон, гӯри модари Сулаймон, гӯри Сулаймон (а), машҳади уммуннабӣ, мақбараи Сулаймон (а) ва машҳади Мурғоб номидаанд. Ҳамчунин, бар рӯи теппаи мушарраф ба оромгоҳи боқимонда як диҷ вучуд дорад, ки ба номи тахти Сулаймон маъруф аст.

Ҳочӣ Мироз Ҳасан Фасонӣ (дар китоби “Форсномаи носирӣ” сафҳаи 301) менависад: “Машҳад маҳали шаҳодат ва қабри анбиё ва авлиё ва бузургони динро гӯянд ва чун ин блокро Машҳади уммуннабӣ гуфтанд ва чун Аҷам ҳазрати Сулаймон (а) ва Ҷамшедро як нафар ва паёмбар доништаанд онро машҳади модари Сулаймон низ гуфтаанд, ки дар ҳар сурат (чи

Сулаймони набӣ, чи модари ӯ, чи Ҷамшед ва чи Куруш) нишондиҳандаи илоҳӣ ва сипанд будани соҳиби оромгоҳ аст.

Дар дашти Мурғоб дар Посоргод нақши барҷастае аз Куруши Кабир боқӣ мондааст, ки ҳамчун фариштагон, бо болҳои осмонӣ тарошида шудааст. Нуктаи ҷолиб ин ҷост, ки эронӣ аз замони бостон то кунун ин пайкаро муқаддас медонанд ва бо ин ки пайкараҳои дигар дар саросари Эрон дар асари нодонӣ осеб дидааст, ҳеҷ кас чуръат надошта ба ин пайкараи ахурӣ осеб бирасонад. Ханӯз ҳам тасавури муқаддас будани ин пайкара дар миёни мардуми бумӣ боқӣ аст.

Доктор Баҳром Фараваши дар китоби Эронвич мегӯяд: “Мардуми маҳаллӣ достони ӯро рӯ ба қибла ва дар ҳолати ниёиш медонанд то чанд даҳа пеш маросими рӯзи Тосуъ ва Ошурои Ҳусайнӣ аҳолии дашти Мурғоб дар даврдаври оромгоҳи Посоргод анҷом мешуд ва мардуми минтақа назрҳои худро тақдими оромгоҳ мекарданд ва онро ҳамонанди имомзодаҳо бо порчаҳо мепӯшонданд.

Доктор Бостонии Поризӣ дар китоби “Куруши Зулқарнайн” гуфтааст: “Оби рӯдхонаи Палвор низ ҳамеша обе муқаддас ва шифобахш ба шумор меомад”.

Доктор Алиризо Шопур Шахбозӣ дар китоби “Посоргод” ва доктор Ҷамшед Садоқаткеш дар вижаномаи фаслномаи “Форс” шинохт дар навиштори масҷидҳои Форс дар сафҳаи 88 менависад: “Дар ривоятҳои исломӣ ҳам аз муқаддас ва осмонӣ будани ин ҷойгоҳ сухани бисёр рафтааст, аз ҷумла дар китобҳои зер:

1. “Маслак ва мамолик” (Истахрӣ ба соли 320 ҳиҷрӣ) сафҳаҳои 109 ва 141.
2. “Худудулолам минал машриқ илал мағриб” (навишташуда ба соли 372 ҳ. с. 131).
3. “Ишқолулолам” (Абулқосим Ҷайҳонӣ ба соли 367 ҳ.) сафҳаҳои 113 ва 123.
4. “Назҳатулкулуб” (Ҷамд илах муставфӣ ба соли 740 ҳ.) сафҳаи 178.

Дар китоби “Шерознома” навиштаи Зарқӯби Шерозӣ (соли 740 ҳ.) дар сафҳаи 144 омада ва нақл аст, ки: “Шайх Муҳаммад бини Язид Арӯс (ҳамзамон бо Маъмун 198 – 218 ҳ.қ.) нақл фармуд, ки дар аҳди ӯ чамъе аз зуҳод ва урафои Байтулмуқаддас ба Шероз омаданд ва талаби мутасаввифа ва аймаи Шероз мекарданд. Эшонро ба ман ҳавола карданд. Савол кардам, ки сабаби омадани шумо ба ин тараф чӣ буд ва боиси ин наҳзат чист?

Гуфтанд, ки мо дар баъзе аз ахбор хондаем, ки дар Шероз ба тарафи Ҳавомашаҳр масҷиде ҳаст, ки онро масҷиди Сулаймон (ё ҳамон оромгоҳи Куруш) мегӯянд ва дар баъзе кӯҳистон, ки дар баробари масҷид аст, чашмае ҳаст ва он ба чашмаи мурғон (ё ҳамон дашти Мурғоб) машхур аст. Сулаймони набӣ он масҷид бино карда ва он чашма аз осори қадами ӯ падид омада. Ҳар кас, ки дар он об вузӯ созад ва дар он масҷид дугонае бигзорад, Ҳақ Субҳона ва Таъоло ҳочоти дин ва дунёи ӯ бароварда гардонад. Мо ба ин тартиб мутаваҷҷеҳ гаштем то зиёрати масҷид дарёбем”.

Пас аз ин ҳама гуфтуаву андешаҳо бар меояд, ки Куруши Кабир нахустин империяро дар ҷаҳон асос гузошт ва тамоми қавмҳои ҳамнажоди моро дар як давлати муқтадир сарҷамъ намуд. Давлате, ки дусад сол ҳарфи аввалро дар ҷаҳон мезад ва дар тамаддуни башарӣ нақши бузургро бозид. Куруши Кабир нисбат ба тамоми шоҳони гузаштаи таърих, ки орзуи ҷаҳонкушоӣ доштанд, бартар аст. Искандар барои оташ задани шаҳри Прополис ва китоби Авесто худро барои ҳамешагӣ бадном кардааст. Номи дигар сарлашкарону кишваркушоёни олам аз ҷумла Чингизу Темур, Наполеону Сталин бо қатли миллионҳо ҳамроҳ аст, аммо Куруш фотеҳи нақор ва парастандаи Худои ягона буда, ба ҷаҳониён тамаддуни фарҳангро ба армуғон меовард. Куруш нисбат ба халқҳои, ки сарзамини онҳоро тасарруф мекард, бо мудоро рафтор мекард ва онҳоро озод мегузошт, ки дар дину оини худ имон дошта бошанд илова бар ин маҷбуран касеро ба дини худ даъват намекард.

Адабиёт:

1. Б. Ғафуров. Тоҷикон. – Душанбе: Ирфон, 1983. – С. 110-111.
2. Бароти Абдурахмон. Куруши Кабир. – Душанбе. - 2006.
3. Геродот. История. Кн. 1. – М., 1972.
4. Ашӯриён, М.К. Эъломияи ҳуқуқи башарӣ Куруши Кабир сарчашмаи илмӣ ҳуқуқшиносии ҷаҳон // Мероси ниёгон. – Душанбе, 2022. – № 24. – С. 16-19.
5. Ғафуров Ҳ. Маншури Куруш – нахустин Эъломияи ҳуқуқи башар / Ҳ. Ғафуров // Маорифи Тоҷикистон. - Душанбе, 2018. - №12. - С. 20-24.
6. Донишномаи кӯдакон ва наврасон. Мухаррири масъул Б. Абдурахмонов. - Душанбе: ЭР-граф, 2016. - 525 с.
7. Иброҳимзода З. Аввалин муаллифи Эъломияи ҳуқуқи башар / З. Иброҳимзода // Мероси ниёгон. - Душанбе, 2019. - №21. - С. 39-41.
8. Исмаилов Ф. Нақши эъломияи Куруши Кабир дар таҳкими меъёрҳои конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф. Исмаилов // Қавонони Тоҷикистон. - 2021. – 4 ноябр. - С. 9.
9. Камол Ҳ. Куруш – симои ормонии таърихнигории ҷаҳон / Ҳ. Камол // Мероси ниёгон. - Душанбе, 2018. - №20. - С. 37-41.
10. Маҳкамов Ҷ. Эъломияи Куруши Кабир. Сарчашмаи ҳуқуқи озодиҳои инсон / Ҷ. Маҳкамов // Ҷумҳурият. - 2018. - 3 декабр. - С.2.
11. Раҳимов, И. Назари Куруши Кабир доир ба амният дар бозсари Сайидали Солеҳӣ / И. Раҳимов // Илм ва амният миллӣ. - Хучанд: Нури маърифат. 2017. - 335 с.
12. Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагор. – Душанбе: ЭР - граф, 2016. - 364 с.
13. Эмомалӣ Раҳмон. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ. - Душанбе: Ирфон, 2006. - 372 с.
14. Шиблии Нуъмони. Шеър-ул-ачам. Чилди 1. Душанбе. 2016. - 543 с. - 552 с.
15. Мавлоно Абдукаломи Озод. Куруши Кабир–Зулқарнайн. Душанбе. “Адиб”. - 2019.

КИР ВЕЛИКИЙ И ЕГО ВСЕМИРНАЯ СЛАВА

Эта статья посвящена выдающейся личности, которая на мировой исторической арене выделялась среди других своими уникальными качествами, и сегодня её помнят с добрым именем. Величие таких людей заключается в том, что они ставили общественные интересы выше личных и групповых интересов, и внесли уникальный вклад в прогресс общества. Благодаря своему интеллекту, уму и высоким человеческим качествам они смогли добиться мировой славы.

Ключевые слова: Кир Великий, информация, биография, мировая слава, интеллект, историк, благородный, любящий, история, высокий, оценка.

CYRUS THE GREAT AND HIS WORLDWIDE FAME

This article is dedicated to a remarkable figure who stood out among others on the world historical stage for their unique qualities and is remembered fondly today. The greatness of such individuals lies in their placing public interests above personal and group interests and making a unique contribution to the progress of society. Thanks to their intellect, intelligence, and high human qualities, they achieved worldwide fame.

Key words: Cyrus the Great, information, biography, worldwide fame, intellect, historian, noble, loving, history, high, evaluation.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Акбарова Мунира Ғоибназаровна – муалими калони кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. Тел.: 98-776-02-50.

Информация об авторе:

Акбарова Мунира Ғоибназаровна – старший преподаватель кафедры гуманитарных дисциплин Технологического университета Таджикистана. Тел.: 98-776-02-50.

Information about the author:

Akbarova Munira Goibnazarovna – senior lecturer of the Department of Humanities at the Technological University of Tajikistan. Tel.: 98-776-02-50.

УДК: 332.12.01

ИСТИФОДАИ ОҚИЛОНАИ ЗАХИРАҲОИ ОБИИ ТОҶИКИСТОН

Арбобов М. Қ., Ҳақёров И., Ҳасанов Б.

Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон

Табиат бо тамоми ҳастияш гуворост, вале об асоси зиндагӣ, саломатӣ, зебӣ, инчунин, поктарин муъҷизаи табиат буда, дар ташаккул ва инкишофи ҳаёт дар рӯи замин саҳми бебаҳо дорад. Аз ҷониби файласуфон ва табиатшиносони маъруфи қадим ҳамчун унсурҳои муҳимтарини табиат эътироф гардидани об низ тасодуфӣ набуд. Аҳамияти об ҷӣ дар табиати ғайризинда ва ҷӣ дар ҳаёти организмҳои зинда хеле бузург аст. Истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ кишвар, хусусан об, дар пешрафти иқтисоди ҷумҳурӣ нақши бузург дошта метавонад.

Калидвожаҳо: об, табиат, дарёҳо, пирях, сероб будан, самаранок, масоҳат, рушди устувор.

Дар дунё касе инкор карда наметавонад, ки об дар ҳастии инсоният дуррии гаронбаҳост. Зеро об ин ҳудӣ ҳаёт аст, об –рушд, тараққиёт, пешрафт ва ояндаи ободу осудаи наслҳои нав мебошад. Мову шумо вазирадорм, ки ба хотири амалӣ гаштани ҳамаи ин шиорҳо ҷидду ҷаҳди хешро дарег надорем.

Табиат аз замони пайдоишаш зерӣ таъсири бевоситаи инсон қарор гирифта, зебову дилангез аст. Инсоният дар тули ҳаёти хеш аз боигарӣҳои он барои зебо гардидани зиндагии хеш истифода мебарад. Асостарини неъмат дар сайёра об мебошад. Пӯшида нест, ки аҷодони мо ҷор унсур замин, ҳаво, оташ ва обро муқаддас медонистанд. Дар кутуби осмонӣ ва осори файласуфону табиатшиносон об ҳамчун унсурҳои муҳими табиат эътироф гардидааст.

Об манбаи ҳастии ҳамаи мавҷудоти олам ва захираи бузургест, ки воқеияти ҷаҳону зиндагониро таровату зебӣ, сарсабзиву озодагӣ мебахшад. Ҳастии гулу гиёҳ, ҳайвоноту наботот, растаниву инсоният, хосса зиндагии осоиштаву обод ва озодагиву пурбаракатӣ ҳама ба об вобастагӣ дорад. Обро инсон барои нӯшидан, пухтани хӯрок, сохтани манзил, тозагии кӯчаҳо ва обёрӣи заминҳо истифода мебарад. Инсон бе об зиндагӣ карда наметавонад. Ҳатто қисмати зиёди вазни бадани инсон аз об ташкил ёфтааст. Инсон дар тамоми лаҳзаҳои ҳаёташ

аз об истифода мебарад. Об одамро аз ифлосию нопокӣ, аз бемориву дардҳо эмин мегардонад. Об барои сабзавоту наботот ва ҳайвонот, ки инсон ҳамеша бо онҳо саруқор дорад, манбаи асосист. Ҳатто намии замин аз об аст, ки бе он ягон растанӣ ва гулу гиёҳ намерӯяд.

Мо тоҷикистониён аз сероб будани сарзамини бузургамон бояд ҳамеша бифаҳрем. Тоҷикистон яке аз чумхуриҳои сероб дар қитъаи Осиё буда, захираҳои обиаш ба 88,6 млрд. м³ баробар аст ва аз рӯи таъминот бо обҳои рӯизаминӣ дар ҳудуди Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил баъди Россия дар ҷойи дуюм қарор дорад. Дар чумхурӣ 947 дарёи беш аз 10 км дарозидошта ба ҳисоб гирифта шуда, дарозии умумии онҳо 28500 километрро дар бар мегирад. Дар Тоҷикистон қариб 1300 кӯл ба ҳисоб гирифта шудааст, ки 0,1%-и масоҳати кишварро ташкил медиҳанд. Дар Тоҷикистон зиёда аз 8492 пириях ба қайд гирифта шудааст, ки майдони умумии онҳо ба 8476,2 км² баробар аст, яъне онҳо 6%-и қаламрави кишварро ташкил медиҳанд. Пирияхҳо бошанд, ба ҳисоби миёна 10-20%-и “ғизо”-и дарёҳоро таъмин менамоянд. Бе об зиндагӣ пойдор буда наметавонад.

Модоме ки асоси зиндагии ҳамаи мавҷудоти оламро об медеҳад, пас вазифадорем, ки ин ганҷи бузургро чун асоси ҳастӣ, чароғи равшанидиҳанда ва созгори дунёи ҳастӣ эҳтиром намоем, тозаву озода нигоҳ дорем, нагузорем, ки ноҳалафе ин муъҷизоти бузургро ифлос гардонад, ба он партовҳо партоянд ё ягон амали носазоеро нисбат ба он раво бинад. Тоза нигоҳ доштани об ва муқаддас шумурдани он, қимат донишани ҳар қатраи ин муъҷизаи бузург қарзи ҳар як инсон аст, зеро об на танҳо манбаи ободӣ, балки маъҳази нуру рушноӣ ва маҳсули шодиҳои олами ҳастист.

“Об ҳасту ободӣ ҳаст”, мегӯянд дар урфият. Об аст, ки кулли мавҷудоти олам дар афзоишу рушду нумӯ ва пояндагӣ қарор дорад. Об аст, ки дар дами марг қатрае аз он ошомида, инсон нафас рост мекунад. Об аст, ки гулу гиёҳ аз он рангу бӯй, таровату пояндагӣ мегиранд. Бе об ҳаёт нест. Мутаассифона, бархе инсонҳои беандеша дидаву доништа, обро ифлос мегардонанд, ба дарёҳо партов мепартоянд. Обро бе сариштакорӣ истифода мебаранд, ки ин ҳама ба номуназзамии қори табиат оварда мерасонад. Дар ҳамаи китобҳои муқаддас тозаю озода нигоҳ доштани об ва ифлос накардани ҳар қатраи он вазифаи ҷонии ҳар як шахс доништа мешавад.

Об манбаи нахустин ва ногузири қонеъ гардондани талаботи асосии инсон ва ҷузъи асосии рушди устувор ба ҳисоб меравад. Бинобар ин хеле зарур аст, ки он ҳамчун омилҳои муҳимтарини иҷтимоиву иқтисодӣ баррасӣ гардад ва дар қорҷӯбаи воқеияти имрӯзаи иҷтимоиву иқтисодӣ идора карда шавад.

Табиат бо тамоми ҳастияш гуворост, вале об асоси зиндагӣ, саломатӣ, зебӣ, инчунин, поктарин муъҷизаи табиат буда, дар ташаккул ва инкишофи ҳаёт дар рӯи замин саҳми бебаҳо дорад. Аз ҷониби файласуфон ва табиатшиносони маъруфи қадим ҳамчун унсурҳои муҳимтарини табиат эътироф гардидани об низ тасодуфӣ набуд. Аҳамияти об ҷӣ дар табиати ғайризинда ва ҷӣ дар ҳаёти организмҳои зинда хеле бузург аст. Истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ кишвар, хусусан об, дар пешрафти иқтисоди чумхурӣ нақши бузурге дошта метавонад.

Бо мақсади ҳифз ва самаранок истифода бурдани об дар кишвар ва сайёра бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2003 “Соли оби тоза”, солҳои 2005-2015 “Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои ҳаёт” ва солҳои 2018-2028” “Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор” эълон гардид. Маҷмаи умумии СММ бо қарори худ иқдоми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба эълони “Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор”, ки бори аввал дар Форуми ҷаҳонии об дар Ҷумҳурии Корея ироа шуда буд, дастгирӣ кард. Мутобиқи қарори қабулшуда,

“Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор” 22-юми март соли 2018 оғоз ёфт ва то 22-юми март соли 2028 идома меёбад. Даҳсолаи мазкур дар рушди устувор ва мудирияти ҳамгироёнаи захираҳои об, татбиқ ва пешбарии лоиҳаҳо ва барномаҳо дар соҳаи об, таҳкими ҳамкорӣ ва шароит ҷиҳати татбиқи ҳадафи рушди устувори марбут ба захираҳои об ва таҳкими самараноки истифодаи онҳо мусоидат намуда, ҳамгироӣ байни захираҳои об, физо, энергия ва муҳити зистро фаро мегирад.

Дар тамоми муассисаву корхонаҳои кишвар ҳоло барои омӯзишу тарғиби ташаббуси башардӯстонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба “Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028” нақшаи чорабиниҳо таҳия гардида, амали он вусъат мегирад. Мақсади асли ҳифзи унсуре муқаддаси табиат - об буда, эҳтиром овардан ба фарҳанги истифодаи он ва сарфакорона эътибор бахшидан ба раванди Ҷоидабарӣ аз ин неъматӣ қиёснопазири табиат маҳсуб меёбад.

Ҷаман ин гуфтаҳо моро вазифадор мекунад, ки ба ин ганҷи бебаҳо хунукназарона рафтор накунем, зеро дунёи оянда табиати зебоест ва ҳар амалеро, ки дар он бино мекунем, ба фикру андешаи мо вобаста аст.

Адабиёт:

1. Раҳимов Р.Р. ва дигарон. Захираҳои об ва истифодаи самараноки онҳо дар Тоҷикистон. (Агар ҷунин китоб бо ин унвон дастрас бошад, он метавонад манбаи хубе бошад).
2. Иброҳимов И.И. Гидрологияи Тоҷикистон. (Китобҳои дарсӣ оид ба гидрологияи минтақа аз ҷониби донишгоҳҳои Тоҷикистон нашр шудаанд).
3. Сатторов Ш.М. Масъалаҳои идоракунии об дар Осиёи Марказӣ. (Агар ин муаллиф ҷунин асаре дошта бошад, он метавонад дидгоҳи минтақавиро низ дар бар гирад).
4. Гурешидзе В.В. Гидрографическое описание бассейнов рек Центральной Азии (Дастнависи русӣ, агар дар китобхонаҳо дастрас бошад, манбаи муҳим оид ба дарёҳои минтақа).
5. Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон: www.mewr.tj (бахшҳои "Захираҳои об", "Истифодабарии захираҳои об", "Қонунгузорӣ").

РАЦИОНАЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Природа прекрасна во всех своих проявлениях, но вода - основа жизни, здоровья, красоты и чистейшее чудо природы, вносящее неоценимый вклад в формирование и развитие жизни на Земле. Неслучайно вода была признана важнейшим элементом природы известными древними философами и натуралистами. Значение воды как для неживой природы, так и для жизни живых организмов огромно. Рациональное использование природных ресурсов страны, особенно водных, может сыграть важную роль в экономическом развитии республики.

Ключевые слова: вода, природа, реки, ледники, заболачивание, эффективность, площадь, устойчивое развитие.

RATIONAL USE OF WATER RESOURCES IN TAJIKISTAN

Nature is beautiful in all its manifestations, but water is the foundation of life, health, beauty, and the purest miracle of nature, making an invaluable contribution to the formation and development of life on Earth. It is no coincidence that water was recognized as the most important element of nature by renowned ancient philosophers and naturalists. Water is of enormous importance to both inanimate nature and living organisms. Rational use of the country's natural resources, especially water, can play a significant role in the republic's economic development.

Key words: water, nature, rivers, glaciers, swamping, efficiency, area, sustainable development.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Арбобов Муқаддам Қурбонвич – муаллими калони кафедраи физика ва фанҳои техникии Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. E-mail: arbobov1963@mail.ru.

Ҳақёров Ибодулло – мудири кафедраи физика ва фанҳои техникии Донишгоҳи технологии Тоҷикистон.

Ҳасанов Бобочон – муаллими калони кафедраи физика ва фанҳои техникии Донишгоҳи технологии Тоҷикистон.

Сведения об авторах:

Арбобов Муқаддам Қурбонвич – старший преподаватель кафедры физики и технических дисциплин Технологического университета Таджикистана. E-mail: arbobov1963@mail.ru.

Ҳақёров Ибодулло – заведующий кафедрой физики и технических дисциплин Технологического университета Таджикистана.

Ҳасанов Бободжон – старший преподаватель кафедры физики и технических дисциплин Технологического университета Таджикистана.

Information about the authors:

Arbobov Mukaddam Qurbonovich – Senior Lecturer of the Department of Physics and Technical Subjects at the Technological University of Tajikistan. E-mail: arbobov1963@mail.ru.

Haqyorov Ibodullo – Head of the Department of Physics and Technical Subjects at the Technological University of Tajikistan.

Hasanov Bobojon – Senior Lecturer of the Department of Physics and Technical Subjects at the Technological University of Tajikistan.

УДК: 321.013(04)

МАЪРИФАТИ ҲУҚУҚӢ – АСОСИ БУНӢДИ ЧОМЕАИ СОЛИМ

Бобоев М. Н.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Дар мақола масъалаи мавқеъ ва нақши маърифати ҳуқуқӣ дар тарбияи насли наврас ва бунёди чомеаи солим мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Вобаста ба ин масъала дар мақолаи мазкур моҳият ва мафҳуми маърифати ҳуқуқӣ мавриди таҳлил қарор дошта, ҳамзамон тадбири чорабиниҳои аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳиягардида, инчунин, дастуру супоришҳои Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун заминаи асосии баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ва сарчашмаи бунёд ва ташаккули чомеа нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: ҳуқуқ, меъёрҳои ҳуқуқӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, маърифати ҳуқуқӣ, донишҳои ҳуқуқӣ, ҷамъият, ҷамъияти солим, субъектҳои муносибатҳои солим, иттилоотони ҳуқуқии шаҳрвандон.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ мафҳуми маърифати ҳуқуқӣ ба тариқи зайл омадааст: “маърифати ҳуқуқӣ ин раванди иттилоотонии ҳуқуқӣ доир ба қоидаҳои умумии ҳатмии рафтори муқаррарнамудаи қонунгузорӣ буда, мақсади он асосан ба баланд бардоштани шуурнокии субъектони муносибатҳои ҷамъиятӣ, амалисозӣ ва таъмини риояи бемайлони қонунҳо, инчунин, пешгирӣ аз ҳама гуна ҳуқуқвайронкуниҳо равона гаштааст.

Баландии маърифати ҳуқуқӣ ин нишонаи асосии солимии ҳар як ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад.

Маҳз бо дарназардошти ҳамин ҳолатҳо, ҷиҳати ба таври дахлдор таъмин кардани волоияти қонун, ки танҳо он метавонад боиси боз ҳам боло рафтани нуфуз ва мавқеи кишвар дар арсаи байналмилалӣ гардад, аз тарафи Роҳбари сиёсии кишвар, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2024 Соли маърифати ҳуқуқӣ эълон гардида буд.

Зеро баландбардории маърифати ҳуқуқӣ яке аз асосҳои ташаккули фарҳанги ҳуқуқии сокинони ҷумҳурӣ буда, ҳамзамон, он ҳамчун заминаи бевоситаи рушди институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, василаи мустаҳкамгардонии асосҳои давлати ҳуқуқбунёд ва демократӣ дорои аҳамияти муҳим буда, яке аз омилҳои мусоидаткунандаи ҳамчун давлати ҳуқуқбунёд рушд кардани Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Мақсад аз баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ, пеш аз ҳама, дар баланд бардоштани шуурнокии субъектони муносибатҳои ҷамъиятӣ, амалишавӣ ва таъмини риояи қонунҳо, инчунин, пешгирӣ аз ҳама гуна ҳуқуқвайронкуниҳо мебошад.

Роҳбарияти сиёсии кишвар дар ин давра ҷиҳати ноил гардидан ба ин мақсадҳо амалӣ намудани нақшаҳои мушаххас оид ба анҷом додани тадбирҳои зерин таҳия ва роҳандозӣ гаштааст:

1. Сатҳи маърифати ҳуқуқии субъектҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ баланд бардошта шуда, рафти тарғиби арзишҳои демократӣ боз ҳам афзуда шавад;

2. Институти ҳуқуқи инсон ва муносибати эҳтиромона бо он мустаҳкамтар ва мақоми қонун боз ҳам баландтар бардошта шавад;

3. Тарбияи субъектҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ дар руҳияи эҳтиром нисбат ба қонун ва баргараф намудани инкори он, боз ҳам ҷонноктар гардонида шуда, дар ҳама самтҳои ҳаёти ҷамъияти волоияти қонун таъмин шавад;

4. Низоми устувори рафтори ҳуқуқӣ ташаккул дода шуда, нисбат ба ҳама гуна ҳуқуқвайронкунӣ муносибати оштинопазирӣ намуда, масъулияти ҳуқуқӣ ногузир баланд бардошта шавад;

5. Дар самти баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии субъектҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ ҳамоҳангсозии фаъолияти тамоми субъектҳои тарғиб ва ташвиқи ҳуқуқӣ таъмин гардида, дар ин рафт механизми самараноки ҳамкориҳои давлат ва ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба роҳ монда шавад.

Маҳз бо ташаббуси бевоситаи Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон анҷом дода шудани ин тадбирҳо имкон дод, ки дар ин давра арзиши олий доштани инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ таъмин гардида, он василаи арҷгузорӣ, эҳтиром ва таъмини воқеии Конститутсия, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон гашта, ба болоравии ҳисси ватандӯстии сокинони кишвар, талабот ва завқи онҳо нисбат ба азхудкунии донишҳо дар самти ҳуқуқ мусоидат карда, асоси пастшавии сатҳи ҳуқуқвайронкунӣ гардад.

Дар ин робита Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатиашон ба Маҷлиси Олий “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” зикр намуданд, ки дастоварду пешравии то имрӯз ноилшашта натиҷаи аз тарафи парламенти мамлакат саривақт дар ин самт таҳия ва қабул гардидани қонунҳои мушаххас

мебошад. Зеро танзими ҳукукии саривактӣ ва ҳамаҷониба ҷанбаи асоси таъмини рушди устувор ва пешрафти босуръати кишвар мебошад.

Бояд қайд кард, ки қонунгузорӣ бо дарназардошти рушди ҷомеа пайваста такмил ёфта, он ҳамқадами ислоҳоти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар кишвар мебошад.

Аз ин рӯ, аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати боз ҳам ҷоннок намудани фаъолият дар ин самт масъалагузорӣ гардида, ҳамзамон таъкид гашт, ки таъмини ҷалби иштироки васеи шаҳрвандон ва дигар субъектҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ дар фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ҷиҳати ноил шудан ба такмили қонунгузорӣ, ба манфиати қор мебошад.

Мояи ифтихор аст, ки дар ҷумҳурӣ вобаста ба баланд бардоштани маърифати ҳукукии шаҳрвандон заминаҳои васеи конститусионӣ - ҳуқуқӣ фароҳам мебошад.

Аз ҷумла, дар моддаи 1-и Конститутсия зикр гардидааст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд мебошад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар ҷумҳурӣ фаъолияти давлат, мақомотҳои он ва кулли шаҳрвандон тобеи ҳуқуқ буда, онҳо танҳо дар доираи Конститутсия ва қонунҳои он амал менамоянд.

Мустақиман амал кардани меъёрҳои Конститутсия, афзалияти ҳуқуқу озодиҳои инсон, аз рӯи принсипи таҷзияти ҳокимият ба роҳ мондани фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ҷузъи таркибии низоми ҳукукии ҷумҳурӣ эътироф гардидани санадҳои меъёрии ҳукукии байналмилалӣ, инчунин як қатор шарту омилҳои дигари муҳими давлати ҳуқуқбунёд аз ҷумлаи ҳамин кафолатҳо мебошанд.

Дар як вақт дахлнопазир эълон гардидани ҳуқуқи фитрии инсон ва ба уҳдаи давлат вогузор кардани на фақат эътироф, балки таъмини риоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд низ яке аз нишонаҳои муҳими давлати ҳуқуқбунёд мебошад.

Дар моддаи 5-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олӣ эълон гаштааст, ки ин шаҳодат аз бузургтарин арзиш ва дорой манфиатҳои муайян шинохтани инсон, имконнопазирии шинохти дигар арзишхоро дар доираи манфиат ва манзалати он гардонидан мебошад. Зеро бе арзиши олӣ эълон намудани инсон таъмини волоияти қадру манзалати он имконнопазир мебошад.

Маҳз бо дарназардошти ин ҳолатҳо Конститутсия эътироф, риоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро аз тарафи давлат пешбинӣ кардааст.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки қисмати асосии меъёрҳои Конститутсия ба падидаи маърифати ҳуқуқӣ зич алоқаманд мебошанд.

Маҳз ин заминаҳои конститусионӣ - ҳуқуқӣ имкон медиҳанд, ки амали санадҳои меъёрии ҳукукии дар дигар шаклҳо қабулгашта бевосита ба баланд бардоштани маърифати ҳукукии субъектҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ роҳандозӣ гарданд.

Қайд қардан ба маврид аст, ки дар ин самт қабул гаштани санадҳои меъёрии ҳукукии “Консепсияи сиёсати ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028” (бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 06.02 соли 2018, №1005 тасдиқ шудааст), “Барномаи таълим ва тарбияи ҳукукии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030” (бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.11 соли 2019, №599 тасдиқ шудааст), “Барномаи таълим дар соҳаи ҳуқуқи инсон барои солҳои 2022-2026” (бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.12. 2021, №565 тасдиқ шудааст) тасдиқи воқеияти гуфтаҳои боло мебошанд.

Ҷиҳати пурра ноил гаштан ба ҳадафи асосӣ оид ба баланд бардоштани маърифати ҳукукии субъектҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ дар заминаи ин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маърифати ҳукукии субъектҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ” таҳия ва қабул гардид.

Бояд қайд кард, ки пас аз соли 1994, бахусус баъди тариқи раъйпурсӣ қабул карда шудани Конститутсия низоми қонунгузорию чумхурӣ мунтазам ташаккул ёфта истодааст.

Тибқи феҳристи Маркази миллии қонунгузорӣ айни вақт низоми қонунгузорию чумхурӣ иборат аст, аз:

- Конститутсия;
- 17 қонуни конституционӣ;
- 22 кодекс;
- 361 қонун;
- санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ;
- санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки аз тарафи Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф карда шудаанд.

Ин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ тамоми вазорату идораҳо ва роҳбарони онҳоро уҳдадор менамоянд, ки ҷиҳати баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии ҳар як зертобаъ, инчунин, дигар субъектони муносибатҳои ҷамъиятӣ оид ба фаҳмондадиҳии муқаррароти ин санадҳо, иттилоотонии ҳуқуқӣ ва қабули бевоситаи шаҳрвандон чораҳои мушаххас андешида, ҳамзамон дар маҷаллаву рӯзномаҳо таҳия ва нашри мақолаҳои илмӣ-оммавино роҳандозӣ намоянд.

Мувофиқан, талаботҳо ва таъкидҳои мунтазами Сарвари кишвар, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва муқаррароти санадҳои меъёрии ҳуқуқии зикргашта ҷиҳати ноил гаштан ба вазифаи гузошташуда оид ба баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ водор менамояд, ки фаъолият дар самти тарбияи ҳуқуқии субъектони муносибатҳои ҷамъиятӣ, таҳкими мақому манзалати инсон ва ҳуқуқу озодиҳои он, таъмини волоияти қонун, тарбия дар руҳияи эҳтиром нисбат ба қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ характери мунтазамиро дошта, он пайваста ва тариқи дастаҷамъона ба роҳ монда шуда, қатъиян садди роҳи ҳама гуна фаъолиятҳои тариқи сунъӣ дар ин самт монеа эҷодкунанда бартараф карда шавад.

Ҳамаи чорабиниҳои таҳия гардида ва дастуру нишондодҳои Пешвои миллат - Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пеш аз ҳама ба баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон ва таъмини волоияти қонун равона гардида, нақши созандаро дар бунёди ҷомеаи солим таъмин менамоянд.

Адабиёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоотонӣ” аз 6 августи соли 2001 (бо тағйиру иловаҳо то 04.04.2019).
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи иттилоот” аз 10 майи соли 2005 (бо тағйиру иловаҳо то 30.01.2020)
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилию хориҷии чумхурӣ» аз 28 декабри соли 2024.
5. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2023 “Дар бораи “Соли маърифати ҳуқуқӣ” эълон намудани соли 2024”.
6. “Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028” (бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 06.02 соли 2018, №1005 тасдиқ шудааст).
7. “Барномаи таълим ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030” (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.11 соли 2019, №599 тасдиқ шудааст).
8. “Барномаи таълим дар соҳаи ҳуқуқи инсон барои солҳои 2022-2026” (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.12. 2021, №565 тасдиқ шудааст).

ПРАВОВАЯ ГРАМОТНОСТЬ – ЭТО ОСНОВА ПОСТРОЕНИЯ ЗДОРОВОГО ОБЩЕСТВА

В статье рассматриваются место и роль юридического образования в воспитании молодого поколения и построении здорового общества. В связи с данной проблемой в статье анализируются сущность и концепция правового образования, а также меры и мероприятия, разработанные Правительством Республики Таджикистан, и соответствующие инструкции, и разработанные правительством Республики Таджикистан, а также указания и инструкции Лидера нации - Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона указываются в качестве важной основы для повышения правовой грамотности и источника построения и формирования общества.

Ключевые слова: право, правовые нормы, нормативно - правовые акты, юридические знания, общество, здоровое общество, субъекты здоровых отношений, юридическое информирование граждан.

LEGAL LITERACY IS THE BASIS FOR BUILDING A HEALTHY SOCIETY

The article examines the place and role of legal education in educating the young generation and building a healthy society. In connection with this problem, the article analyzes the essence and concept of legal education, as well as measures and activities developed by the Government of the Republic of Tajikistan, and the relevant instructions and guidelines developed by the Government of the Republic of Tajikistan, as well as the directives and instructions of the Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon, are indicated as the main basis for improving legal literacy and a source for building and shaping society.

Keywords: law, legal norms, normative legal acts, legal knowledge, society, healthy society, subject-object relations, legal information for citizens.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Бобоев Маҳмадали Наимҷонович – муаллими калони кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. E-mail: makhamadali.boboev@mail.ru.

Сведения об авторе:

Бобоев Махамадали Наимҷонович – старший преподаватель кафедры гуманитарных наук Технологического университета Таджикистан. E-mail: makhamadali.boboev@mail.ru.

Information about the author:

Boboyev Mahamadali Naimjonovich – senior lecturer of the Department of Humanities at the Technological University of Tajikistan. E-mail: makhamadali.boboev@mail.ru.

АҲАМИЯТИ АСТРОНОМИЯ ДАР АСРҲОИ МИЁНА ДАР МАШРИҚЗАМИН

¹Бобоев Х., ¹Арбобов М.Қ.; ²Арбобов Х.М.

¹Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

²Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкориҳои Тоҷикистон

Илми нучум дар Осиёи Миёна ҳанӯз хеле пеш аз ҳучуми арабҳо ба ин сарзамин дар зери таъсири усулҳои қадими бобули (Вавилонӣ), ки аз Эрони ҳахоманишӣ, сосонӣ ва Юнон ба ин ҷо гузашта буданд, ташаккул ёфтааст. Таърихан паҳншавии донишҳои нучумӣ дар сарзаминҳои Осиёи Миёна ба давраи ҳучуми Искандари Мақдунӣ рост меояд. Дар инкишофи илми нучум дар Осиёи Миёна донишҳои аз Ҳиндустон гирифташуда низ нақши муҳим бозидаанд. Маълум аст, ки решаҳои илми Ҳиндустон то ба қарри асрҳо, ба давраи Кушонӣ, ки давлати онҳо қисми зиёди сарзамини Осиёи Миёна ва Ҳиндустони шимолро дар бар мегирифт, рафта мерасад.

Калидвожаҳо: астрономия, Осиёи Миёна, Авасто, офтоб, моҳ, ситораҳо, фигураҳо.

Илми нучум (ситорашиносӣ, астрономия) дар таърихи инсоният яке аз қадимтарин илмҳо ба ҳисоб меравад, зеро ки ҷузъиётҳои таҳқиқшавандаи он ситораҳо, галактикаҳо, сайёраҳо ва ҳуди Коинот хело пеш аз пайдо шудани инсон ба вучуд омадаанд.

Аввалин кӯшишҳои инсонии қадима дар дарки муҳити атроф бо нигоҳи нахустини ӯ ба сӯи Офтоб ва Моҳ асос ёфтааст. Зебоии осмони ситоразор ва зарурати дарки моҳияти он омили асосии пайдоиши илми нучум (астрономия) гардида буд [5].

Кашфиётҳои илми нучум ҳанӯз дар дунёи қадим ба одамон имконият фароҳам оварда буд, ки вақтро ба ҳисоб гиранд.

Чуноне ки сарчашмаҳо шаҳодат медиҳанд, маҳз Шарқи Қадим бунёдгузори тамаддун мебошад ва маҳз дар Шарқ аввалин тақвимҳо пайдо шуданд.

Нахустин тақвим 6 ҳазор сол пеш аз ин дар Мисри Қадим тартиб дода шуда буд. Дар ин тақвим соли мисрӣ аз 365 рӯз иборат буд. Мисриёни қадим солро ба 12 моҳ ва моҳро ба 30 рӯз тақсим карда, ба моҳи охирин боз 5 рӯз илова мекарданд [1].

Дар марказҳои маданияти дунёи қадим дар қатори Офтоб боз дигар ситораҳо низ зери мушоҳидаи олимони қарор гирифта буд. Онҳо аз рӯи тулуъ ва ғуруби офтоб ва мавқеи ситорагон дар осмон чигунагии обу ҳаворо пешгӯӣ намуда, вақти кишту қор ва умуман заминдориро муайян менамуданд. Чанде аз анъанаҳои заминдорӣ қадимӣ то имрӯз аҳамияти худро гум накардаанд.

Таdqикотҳои астрономӣ аз як тараф агар чигунагии манзараҳои олам ва мақоми инсонро дар он нишон дода бошанд, аз тарафи дигар тавассути системаи илмӣ-таълимӣ ба коркард ва паҳн гардидани муносибатҳои объективӣ нисбат ба табиат ва ҷамъият мусоидат намудаанд.

Илми нучум дар Осиёи Миёна ҳанӯз хеле пеш аз ҳучуми арабҳо ба ин сарзамин дар зери таъсири усулҳои қадими бобули (Вавилонӣ), ки аз Эрони ҳахоманишӣ, сосонӣ ва Юнон ба ин ҷо гузашта буд, ташаккул ёфтааст. Таърихан паҳншавии донишҳои нучумӣ дар сарзаминҳои Осиёи Миёна ба давраи ҳучуми Искандари Мақдунӣ рост меояд. Дар инкишофи илми нучум дар Осиёи Миёна донишҳои аз Ҳиндустон гирифташуда низ нақши муҳим бозидаанд. Маълум аст, ки решаҳои илми Ҳиндустон то ба қарри асрҳо, ба давраи Кушонӣ, ки давлати онҳо қисми зиёди сарзамини Осиёи Миёна ва Ҳиндустони шимолро дар бар мегирифт, рафта мерасад.

Дар маданияти ҳеллинӣ, ки баъди ҳучуми Искандари Макдунӣ дар Осиёи Миёна ташаккул ёфта буд, на фақат маданияти Юнон, балки омехтаи маданиятҳои юнонию шарқӣ инъикоси худро ёфтааст. Дар инкишофи ин маданият халқҳои Осиёи Миёна, аз он ҷумла тоҷикон нақши бузург бозидаанд [1].

Дар китоби муқаддаси халқҳои ориёӣ, аз ҷумла тоҷикон – Авасто (ҳазораи 1 то милод) маҷмуи бузурги донишҳои нучумӣ гирд оварда шудааст. Авасто дар бораи системаи мураккаби донишҳои нурулфалсафӣ ва космологӣ баҳс мекунад. Вай дар омӯхтани маданият ва маишати халқи тоҷик дар қадим, ҳаёти иҷтимоӣ ва сиёсии он, адабиёти он ва ғ. ҳамчун сарчашмаи бебаҳо ба ҳисоб меравад [8].

Матнҳои қадимтарини Авасто дар миёнаи ҳазораи 1 то милод эҷод шудаанд. Минъбад матни Авасто борҳо таҳрир гардида, то давраи Сосониён (асрҳои III-VI) ба он ислоҳу иловаҳо ворид карда мешавад.

Дар Авасто ба таълимот дар бораи коинот ва ситораҳои осмонӣ диққати зиёд дода мешавад. Сайёраи мо - Замин дар Авасто ба тариқи зайл пешниҳод шудааст. “Замин, укёнуси Вурукрта, осмон муҳити беибтидои равшанидиҳанда ва биҳишт мебошад”. Замин дар тасвири Авасто аз ҷисми кулӯлае иборат аст, ки онро укёнуси Вурукрта чун дарёи васеъ ихота кардааст. Ин тасаввур дар бораи Замин бо ақидаи файласуфи Юнони Қадим Фалес ҳамроҳангӣ дорад. Ақидаи он, ки Замин аз ҷаҳор тарафаш бо укёнус ихота шудааст, дар Зам Яшти 19-ум оварда шудааст. Мафҳуми укёнуси Вурукрта се баҳри бузурги заминӣ-Каспӣ, Миёназамин ва Халиҷи Форсро дар бар мегирад [8].

Аз матнҳои Авасто маълум мешавад, ки дар дунёи қадим одам Моҳтобро низ мушоҳида мекардааст. Дар Авасто Моҳро ба шаш марҳила, ҳар кадом панҷрӯзӣ ҷудо кардаанд. Панҷ рӯзи аввал (*antarye maungha*) давраи навшавии моҳ (ҳилол), панҷ рӯзи дуюм (*pernaungha*) пуррашавии моҳи пурра (бадр) (*vishaptatxa*) номида шудааст. Се марҳилаи боқимонда (аз 4 то 6-ум) марҳилаҳои сеюм, чорум ва панҷумро ташкил медиҳанд [1].

Мувофиқи Авасто олам аз 4 қабат: ситораҳо, моҳ, офтоб ва макони рушноӣ иборат аст. Онҳо ба тариқи зайл ҷо ба ҷо шудаанд: қабати якумро фазои ситораҳо, дуюмро моҳ, сеюмро муҳити офтоб ва чорумро фазои “биҳишт” ташкил медиҳанд [6].

Авасто қабати ситораҳоро аз ҳама пасттарин ва ба Замин наздиктарин ҳисоб мекунад. Дар Авасто ситораҳои зерин ном гирифта шудаанд: Гафтаринга (Дубби Акбар, Ҳафтдодарон), Ванант (Насри Воқеъ (Вега) дар бурҷи Лира), Тиштрия (Сириус, Шабоҳанг) ва ғ.

Авасто ба масъалаи ҳаракати ситораҳо низ дахл кардааст. Мувофиқи Авасто руҳҳо (фраватӣ) ситорагонро, аз он ҷумла Сатавесуро низ ба ҳаракат меоранд.

Ситорагон дар Авасто ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

- 1) ситораҳое, ки табиати ҳос доранд;
- 2) ситораҳое, ки табиаташон ба табиати Замин монандӣ дорад.

Дар Авасто махсусан ба ситораи Тиштрия (албатта ба ҷуз Офтоб) аз бурҷи Саги Калон эътибори зиёд дода шудааст. Яштӣ ҳаштум махсус ба ҳамин ситора бахшида шудааст. Ситораи Тиштрия (Сириус) дар Авасто бо номҳои сафед, тобон, дурахшон, аз дур дидашаванда, табобаткунанда ифода ёфтааст [7].

Мувофиқи Авасто ситораи Тиштрия (Сириус) бисёр наҷиб ва дурахшон буда, ба одам оромию саодатмандӣ меорад, равшани мебахшад, ўро аз бемориҳо наҷот медиҳад. Ҷунин васфи ситораи Тиштрия бесабаб набуд. Зеро дар тасаввури тоҷикони қадим Тиштрия таҷассуми некуаҳволӣ, ҳосили баланд ва фаровонӣ буд. Маҳз ба шарофати ў дар Замин барои одам гандум ва барои ҷорво алаф мерӯид. Тиштрия мамлакатро аз обҳезӣ ва аз ҳучуми бегонагон муҳофизат мекард. Дар ин бора ғалабаи Тиштрия дар ҷанги зидди дев Апаоша (рамзи хушксолӣ) равшан шаҳодат медиҳад [7].

Тиштрияро моҳе се маротиба даҳрӯзӣ дар осмон дидан мумкин буд. Дар ин муддат Тиштрия ду маротиба серӯзӣ бо дев Апаоша чангида, баъд дар укёнус ғайб мезад.

Мугӯянд, ки қиссаи Тиштрия ҳанӯз то Зардушт вучуд доштааст. Дар Авасто чанги оташро бо дев ба он ташбеҳ додаанд. Мувофиқи ин қисса Тиштрия баъди муддати зиёд аз нав зинда шуда, боз дар осмон пайдо мешавад. Ин зиндашавии ўро уппагигиштати (зиндашавии мурда) меноманд.

Дар Авасто дар қатори Тиштрия ситораи Сатавеса низ мавқеи намоёнро ишғол мекунад.

Дар байни олимони оид ба ситораи Сатавеса фикри ягона дида намешавад. Гурӯҳе аз олимони (Карегат ва дигарон) Сатавесаро ҳамчун ситораи Канопус аз бурчи Кил медонанд, дигарон (Соссюр, И. Гесс ва Генинг) онро Антарес аз ситораҳои асосии бурчи Ақраб (Скорпион) меноманд.

Ин ду нуқтаи назари бо ҳам зид бо ҳалли проблемаи дар кучо таълиф шудани китоби муқаддаси Авасто вобаста аст. Масалан, Гертсфилд дар асоси маълумотҳои нучумии Авасто ба чунин хулоса омадааст. Ба ақидаи ӯ ватани Авасто на шарқи Эрон, балки Марв, Суғд ё Балх мебошад.

Умуман, Авасто оламро ба се табақа замин, байнизамин ва бошишгоҳи ситораҳо, моҳ, офтоб ва осмон чудо мекунад. Вобаста ба ин Замин низ дар ибтидо аз се қисм иборат буд. Ин тақсимот аз тақсимоти (каршвара) ҳафтқабата, ки ҳар кадоми он аз ҳамдигар бо баҳрҳо ва кӯҳҳо чудо карда шудаанд, қадимтар аст. Ҳафт қабати замин аз як кишвари шарқӣ ва як қабати ғарбӣ, ду шимолӣ, ду қабати ҷанубӣ ва як қабати марказӣ (хванирата) иборат буд. Мувофиқи Авасто аз ин ҳафт қабати замин танҳо дар қабати марказӣ (хванирата) ҳаёт вучуд дорад. Дар шаш қабати боқимонда ҳаёт вучуд надошт [8].

Шабоҳати сохтори тақвими зардуштӣ ба тақвими мисрӣ ба хулосае меоварад, ки гӯё тасаввурот дар бораи соли оянда аз мисриён гузашта бошад. Тахмин карда мешуд, ки офарандагони тақвими зардуштӣ танҳо бо тақсими сол ба 360 рӯз (осори ин дар тақсими сол ба мавсимҳо ва қайд намудани идҳои динии зардуштӣ дида мешуд) шинос будаанд. Ҳатто номҳои 5 рӯзи боқимондаи сол дар вариантҳои гуногуни тақвим (масалан, тақвимҳои порсии миёна ва суғдӣ) аз ҳамдигар фарқ мекунанд ва ба прототипи худ ҳеҷ қаробате надоштанд. Шояд тасаввурот дар бораи 365 рӯзи сол дар қатори 360 рӯз дар байни халқҳои эронӣ дар қадим вучуд дошта бошад. Инро аз ҷумла дар ними моҳҳои тақвими қадими эронӣ, ки дар солҳои 492 ва 458 то милод тартиб дода шудааст, дидан мумкин аст. Дар ибтидо ин тақвим характери офтобӣ - кишоварзӣ дошт, дертар дар давраи Ҳахоманишиён номи моҳҳои порсии қадим бо номи моҳҳои тақвими моҳи офтобии бобули як карда мешавад. Номҳои моҳҳои порсии қадим бори нахуст дар навиштаҳои шоҳ Дорой I (519-518 то милод) ба қайд гирифта шудааст.

Қадимтарин маълумот дар бораи тақвими форсӣ, ки бо соли офтобӣ вобаста аст, дар ахбори Квинта Курсия дида мешавад. Мувофиқи далелҳои Квинта Курсия дар маросими идие, ки соли 333 то милод барпо шуда буд, аз назди шоҳ Дорой III сафи коҳинон ва 365 нафар ҷавон (аз ҳисоби 365 рӯзи сол) мегузаштанд, зеро форсҳо солро аз 365 рӯз иборат медонистанд.

Археоастрономия гувоҳӣ медиҳад, ки тамаддунҳои қадима ба мушоҳидаҳои нучумӣ эътибори зиёд медоданд. Тахмин меравад, ки ин ҷиҳати ғаълонокии иҷтимоӣ дар тули 7000 сол хусусияти глобалӣ пайдо карда буд.

Аз афти кор дар дунёи қадим вазифаҳои тақвим аз тақвими даврони мо фарқ мекард. Дар давраи мо тақвим дар асоси ҳаракатҳои ҷисмҳои дидашавандаи осмонӣ давраҳои дуру дарози вақтро ба ҳисоб мегирад. Ҳамон тақвим мукамал доништа мешавад, ки агар дар вай адади бутуни шабонарӯзӣ бо дарозии ба ном соли тропикӣ (вақти байни гузаштани Офтоб аз нуқтаи баробарии шабу рӯзи баҳорӣ) мувофиқ ояд. Дар қадим ба баъзе ҳодисаҳои даврагии табиат низ аҳамият дода мешавад. Агар мо ба тақвимҳои қадим назар афканем, мебинем, ки онҳо ниҳоят мураккабанд.

Дар ҳамаи марказҳои тамаддуни қадим: Месопатамия, Миср, Юнон, Ҳиндустон, Хитой, Мезоамерика - тақвими қадимӣ ё қамарӣ ва ё қамарӣ - офтобӣ буданд.

Дар тақвими қамарӣ-офтобӣ ҳаракати моҳро бо ҳаракати солони офтоб (365,24 шабонарӯз) мутобиқ намудан зарур буд. Барои чунин мутобиқсозӣ силсилаи тақвимиеро дарёфт кардан зарур буд, ки дар онҳо адади бутун ба адади бутуни моҳҳои қамарӣ аниқ баробар оянд.

Яке аз чунин ёдгориҳои ҷолиб, ки ба мероси бостонии нучумии халқи тоҷик тааллуқ дорад, ин маҷмуаи водии дарёи Шароли ноҳияи Мурғоби Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшони Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ин макон соли 1961 аз тарафи А. Д. Бобоев ва тақрибан дар соли 1989 аз тарафи М. А. Бубнова таҳқиқ карда шудааст [5].

Маҷмуа аз 14 фигура (шакли ҷандасӣ)-и дурангаи паҳно иборат буда, дар соҳили чапи дарё аз сангчаҳои сиёҳу сафед ҷида шудаанд. Онҳо аз чоркунҷаҳои тарафхояшон ба дарун қатшуда иборат буда, аз 6-7 то 13 метр дарозӣ доранд. Тахмин меравад, ки маҷмуаи мазкур дар асри V то милод эҷод шудааст.

Яке аз муҳимтарин проблема, ки ҳангоми таҳқиқи ин бозёфти қадима ҳал кардан лозим буд, ин муайян намудани вазифаи фигураҳо буд. Маълум, ки дар қадим донишмандони оғози ин ё он мавсим аҳамияти калон дошт. Барои муқаррар намудани он ки комплекс дар ҳақиқат тақвими қадимаи офтобии Помирӣ аст ё не муайян намудани лаҳзаҳои инқилоби тобистона (21 -22 июн) ва инқилоби зимистонии Офтоб (21-22 декабр), баробарии шаборӯзи баҳорӣ ва тирамоҳӣ бо самтҳои хатҳои тириҳои фигураҳо ба нуқтаи тулуъ ва ғуруби Офтоб дар рӯзҳои нишондодашуда зарур буд. Мушоҳидаҳо ва ҳисобҳо нишон доданд, ки 3 фигура аз 14 фигураи маҷмуа системаи тақвими офтобиро аниқ инъикос менамоянд. Масалан, азимути тири фигураи 2 бо азимути нуқтаи тулуи Офтоб дар рӯзҳои баробарии шабонарӯзии баҳорию тирамоҳӣ (97°) мувофиқат мекунад. Ҳамин тариқ, ин фигураҳо тақвими азимути офтобӣ номидан мумкин аст. [5]

Бояд қайд кард, ки дар тафаккури асотирии қадимиён Офтоб ва Моҳтоб мавқеи муҳимро ишғол мекарданд. Дар ин бора маъбади Офтоб бо шуоъҳои парешон дар Саразм (ҳазораи IV-V то милод), тарҳи маъбадҳои гирд (шимоли Афғонистон) ва мақбараҳои гирд (Тагискен) дар поёноби Сирдарё бо тасвири рамзи Офтоб равшан шаҳодат медиҳад. Маъбади Офтоб дар пойтахти Фарғонаи қадим низ вучуд дошт, ки он дар асри IX хароб карда мешавад. Мувофиқи маълумоти Наршаҳӣ дар асри VII милодӣ дар Бухоро низ қасре сохта шуда буд, ки сутунхояш барои он ки хароб карда нашавад, миқдоран ба теъдоди ситораҳои “Ҳафтдодарон” баробар буд.

Элементҳои донишҳои нучумӣ дар қиссаҳои асотирии халқи тоҷик низ дида мешаванд. Масалан, дар қиссаи асотирии “Ҳафтдодарон” дар бораи часорати бузурги ҳафт писари ҷӯпоне нақл карда мешавад, ки дар кӯҳҳои баланд умр ба сар мебуданд ва ҳангоми гирифтани Офтоб ҳафт духтари вақти сайру гашт аз тарафи Дев дудидашудаи шоҳро аз асорати Дев озод намуда, ин ҳафт хоҳаронро ба дарбор баргардонида, худ баъди ҳафт шабонарӯзи муборизаҳои шадид бо Дев хаста шуда дар боғи дарборӣ ба хоб мераванд. Баъди чанде ҷӯпонбачаҳо зери садои мусиқӣ, ки ба шарафи тӯйи онҳо бо духтарони шоҳ ораста шуда буд, бедор мешаванд. Ҳамин тариқ, дар эҷодиёти халқи тоҷик мавқеи ҷойгиршавии ҳафт ситораи дурахшони бурҷи Хирси Калон (Кафлес, Кофш, ҳафт писари ҷӯпон) ва ҳафт ситораи дурахшони бурҷи Хирси Майда (ҳафтхоҳарон, духтарони шоҳ) ва галаситораҳои “Аждаҳо” инъикоси худро ёфтаанд [5].

Халқи тоҷик, инчунин, дар бораи тарокуми ситораҳои Плеяда (Парвин) - таҷассуми мурғ ва ҷӯҷаҳои он, Роҳи Коҳқашон низ қиссаҳои ҷолиб эҷод кардааст. Масалан, дар қиссаи асотирии “Роҳи Коҳқашон” дар бораи аҷдоди Одам нақл карда мешавад. Мувофиқи ин қисса аҷдоди одам дар ароба гандум ва биринҷ кашонида, коҳ ва донаҳои гандуми биринҷи дар роҳ афтонида ин роҳро гӯё бунёд карда бошад. Бо ҳамин восита ӯ ба пайдо шудани қиссаи Роҳи Коҳқашон асос гузоштааст.

Халқ дар бораи сайёраи Зухра (Венера) ва ситораи Сириус (Шабоҳанг, Корвонкуш) низ андешаҳои худро баён кардааст. Масалан, сайёраи Зухра (Венера) ҳамчун ситораи сахарӣ шинохта шудааст. Ин бесабаб нест, зеро ин сайёра дар қисми чанубу шарқии осмон пеш аз тулуи офтоб пайдо мешавад. Дар осмон пайдо шудани ситораи Сириусро (Шабоҳанг) халқ бо оғози мавсими тирамоҳ-зимистон ва саршавии хунукӣ вобаста кардааст. Маҳз аз ҳамин сабаб онро ситораи хунукак меноманд. Бинобар ин халқ кӯшиш мекард, ки то пайдо шудани ин ситора тамоми корҳои тирамоҳӣ, чамъоварии ҳосилро ба охир расонда, ба зимистон тайёри бинад.[6]

Илми нучум дар Суғд низ инкишоф меёфт. Дар ин бора хуччатҳои кӯҳи Муғ (Панчакенти қадим, асри VIII милодӣ) шаҳодат медиҳанд. Дар ин хуччатҳо мазмуни таквими нучумӣ баён ёфтаанд. Инро Берунӣ низ тасдиқ кардааст. Мувофиқи маълумоти Ал-Берунӣ таквими суғдӣ қисман таквими табиӣ ва номгӯи рӯзхоро, ки дар Авасто оварда шуда буданд, инъикос менамояд. Таҳлили сарчашмаҳои Суғдӣ, ки дар шарқии Туркистон ба даст омадаанд, нишон медиҳад, ки дар Суғди қадим Офтоб, Моҳтоб ва панҷ сайёраи дар қадим парастида мешудаанд.

Ҳамаи ин гувоҳи он аст, ки дар гузаштаи дур Офтоб, Моҳтоб ва дигар сайёраҳои маълум барои халқҳои Осиёи Миёна мазмуни муайяни рамзӣ доштанд. Таҷассуми Офтоб ҳамчун объекти парастии дар маҳсули меҳнати сӯзани бонувони тоҷик низ дида мешавад.

Ҳамин тариқ, мероси нучумии халқи тоҷику форс дар давраҳои то ислом на фақат аҳамияти назариявӣ (албатта дар сатҳи донишҳои давр), балки дар гузаронидани мушоҳидаҳои нучумӣ аҳамияти амалӣ низ пайдо мекунад.

Халқ дар он тасавури худро дар бораи Замин, Осмон, Олам, мавқеи ҷойгиршавии ҷисмҳои осмонӣ ва сабабҳои ҳаракати онҳо, инчунин, таъсири онҳо ба некуаҳволии одам баён сохта аст.

Ҳамин тариқ, маълум мешавад, ки халқҳои тоҷику форс ҳанӯз дар гузаштаи дур на фақат бо масъалаҳои рӯзмарраи зиндагӣ, балки бо масъалаи фундаменталии офарида шудани Олам низ машғул будаанд.

Ҳамин тариқ, хеле возеҳу равшан дидан мумкин аст, ки осори қадимаи мардуми тоҷику форс аз донишҳои астрономӣ ва кашфиётҳои илмӣ бо мушоҳидаҳои асосноккардашуда бой буда, далели сахми бузурги ниёгонамон дар инкишофи илму тамаддуни ҷаҳонӣ мебошад.

Адабиёт:

1. Абдуллазода Х.Ф., Абу Маҳмуди Хучандӣ ва таърихи астрономияи халқи тоҷик-Хучанд, 2005.
2. Беруни Абу Райхон. Китоб-ут-тафхим. - Душанбе: Дониш, 1973.
3. Беруни Абу Райхон. Осор-ул-бокия - Душанбе: Ирфон, 1990.
4. Бабаджанов П. Б. Астрономия в эпоху Саманидов//1100-летие образования государства Саманидов. - СПб, 1999. - С. 93-10.
5. Бобоев Х. Дунёи нучум ва фарҳанги кайҳоншиносӣ. - Душанбе: Маориф, 2010.
6. Бобоев Х. Из истории астрономической мысли таджикского народа. - Riga, LV, Lambert Academic Publishing, 2018.
7. Маковельский А.О. Авеста. - Баку: Изд. АН Азербайджанской ССР, 1960.
8. Мамедов А.А. Религиозно-философские идеи Авесты. - [http:// www. Avesta. org. ru /books/mamedov/mamedov_2_4.htm](http://www.Avesta.org.ru/books/mamedov/mamedov_2_4.htm)

ЗНАЧЕНИЕ АСТРОНОМИИ В СРЕДНЕВЕКОВЬЕ И НА ВОСТОКЕ

Астрология в Центральной Азии сформировалась задолго до арабского вторжения на эти земли под влиянием древних вавилонских методов, перешедших сюда из Ахеменидского, Сасанидского и греческого Ирана. Исторически распространение астрономических знаний в

землях Центральной Азии восходит к периоду вторжения Александра Великого. Знания, полученные в Индии, также сыграли важную роль в развитии астрономии в Центральной Азии. Известно, что корни индийской науки уходят вглубь веков, во времена Кушанов, чья империя охватывала большую часть Центральной Азии и Северной Индии.

Ключевые слова: астрономия, Центральная Азия, Авеста, солнце, луна, звёзды, фигуры.

THE IMPORTANCE OF ASTRONOMY IN THE MIDDLE AGES AND THE EAST

Astrology in Central Asia was formed long before the Arab invasion of this land, under the influence of ancient Babylonian methods that had passed here from Achaemenid, Sassanid, and Greek Iran. Historically, the spread of astronomical knowledge in the lands of Central Asia dates back to the period of the invasion of Alexander the Great. Knowledge gained from India also played an important role in the development of astronomy in Central Asia. It is known that the roots of Indian science go back centuries, to the time of the Kushans, whose empire covered most of Central Asia and northern India.

Key words: astronomy, Central Asia, Avesta, sun, moon, stars, figures.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Бобоев Хаёл Бобоевич – доктори илми таърих, и.в. профессори кафедраи физика ва фанҳои техникии Донишгоҳи технологии Тоҷикистон.

Арбобов Муқаддам Қурбонвич – муаллими калони кафедраи физика ва фанҳои техникии Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. E-mail: arbobov1963@mail.ru.

Арбобов Хайёмҷон Муқаддамович – мудири кафедраи информатика ва тибби нурии Коллеҷи тиббии ҷумҳуриявӣ.

Сведения об авторах:

Бобоев Хаёл Бобоевич – доктор исторических наук, и.о. профессора кафедры физики и технических дисциплин Технологического университета Таджикистана.

Арбобов Муқаддам Қурбонвич – старший преподаватель кафедры физики и технических дисциплин Технологического университета Таджикистана. E-mail: arbobov1963@mail.ru.

Арбобов Хайомджон Муқаддамович – заведующий кафедрой информатики и радиологии Республиканского медицинского колледжа.

About author:

Boboev Khayol Boboevich – Doctor of Historical Sciences, Acting Professor of the Department of Physics and Technical Sciences at the Technological University of Tajikistan.

Arbobov Muqaddam Qurbonovich – senior lecturer of the Physics and Technical Sciences at the Technological University of Tajikistan. E-mail: arbobov1963@mail.ru.

Arbobov Khayomjon Muqaddamovich – head of the Department of Informatics and Radiology of the Republican Medical College.

АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР: ЗАЩИТА ЛЕДНИКОВ ТАДЖИКИСТАНА В КОНТЕКСТЕ ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКИ

Байматова Н.И.

Технологический университет Таджикистана

В статье анализируется состояние ледников Таджикистана и их роль в устойчивом развитии страны в рамках концепции зелёной экономики. Рассматриваются стратегические меры по защите ледников в контексте национальной климатической политики и перехода к экологически чистым технологиям. Исследование основано на актуальных данных международных организаций и национальных ведомств, подчёркивается значимость научного мониторинга, развития инфраструктуры наблюдения, международного сотрудничества и повышения экологической осведомлённости населения. Отмечаются глобальные риски, связанные с таянием ледников, и делается вывод о необходимости комплексного подхода для сохранения водных ресурсов Центральной Азии как важнейшего элемента зелёной экономики.

Ключевые слова: ледники, зелёная экономика, изменение климата, устойчивое развитие, научный мониторинг, гидроэнергетика, водные ресурсы, международное сотрудничество, экологические технологии, адаптация к климатическим изменениям, трансграничное сотрудничество, образовательные программы, продовольственная безопасность, энергобезопасность, спутниковый мониторинг, метеостанции, устойчивое сельское хозяйство, экосистемы Центральной Азии.

Ледники Таджикистана играют ключевую роль в обеспечении устойчивого развития Центральной Азии. В условиях глобального потепления и изменения климата эти природные резервуары пресной воды подвергаются значительным изменениям, что ставит под угрозу водную и энергетическую безопасность региона.

В рамках концепции зелёной экономики сохранение ледников становится стратегически важной задачей. Научное сообщество и правительство Таджикистана совместно разрабатывают подходы к адаптации и устойчивому управлению природными ресурсами.

Ледники как основа зелёной экономики в Таджикистане: ледники Таджикистана обеспечивают водными ресурсами более 60% региона, поддерживая гидроэнергетическую инфраструктуру и сельское хозяйство. В условиях изменения климата устойчивость этих водных источников является залогом продовольственной безопасности. Гидроэнергетика, производящая более 90% электроэнергии страны, напрямую зависит от стабильного ледникового питания рек. Таким образом, защита ледников – это не только вопрос экологии, но и основа зелёной энергетики.

Ледниковое питание рек, таких как Амударья и Пяндж, является основой ирригационных систем, которые обеспечивают водой миллионы гектаров сельскохозяйственных земель в Таджикистане, Узбекистане и Туркменистане. Сохранение этих ресурсов – стратегическая задача для устойчивого сельского хозяйства в условиях изменения климата.

Национальная стратегия адаптации в рамках зелёной экономики: в ответ на вызовы изменения климата правительство Таджикистана разработало национальную стратегию, включающую мониторинг ледников и внедрение инновационных технологий. Использование спутников Sentinel-2 и Landsat позволяет отслеживать динамику таяния. Дополнительно в

горных районах установлены автоматические метеостанции, которые фиксируют изменения в режиме реального времени. Это способствует долгосрочному планированию водопользования и энергетического баланса.

В рамках национальной программы по мониторингу водных ресурсов планируется увеличить количество метеостанций в высокогорных районах с 12 до 30 к 2027 году. Эти меры повысят точность прогноза и устойчивость водного сектора к изменению климата.

Международное сотрудничество в области устойчивого управления ледниками позволит значительно укрепить климатическую безопасность региона, повысить устойчивость водных ресурсов и создать условия для более эффективного использования ледниковых вод. Вопрос сохранения ледников не ограничивается национальными границами, поскольку таяние ледников влияет на трансграничные водные ресурсы и экосистемы.

В рамках международного сотрудничества Таджикистан участвует в инициативе ООН «Вода для устойчивого развития» (2018-2028 гг.), которая направлена на улучшение управления водными ресурсами на глобальном уровне. Также республика активно взаимодействует с Международной ассоциацией по гляциологии (IACS) и Программой ООН по окружающей среде (UNEP) для получения технической поддержки и обмена данными.

В 2022 году Таджикистан принял участие в Саммите ООН по вопросам воды, где были подписаны соглашения о поддержке проектов по сохранению горных экосистем. Это открывает возможности для международного финансирования и обмена передовыми практиками в области гидроэнергетики и устойчивого управления ледниками.

Образовательные программы и повышение экологической осведомлённости позволят обеспечить устойчивое понимание важности ледниковых ресурсов и их защиты среди молодого поколения и местного населения. В современных условиях изменения климата образовательные инициативы играют ключевую роль в формировании экологической культуры и знаний об устойчивом управлении водными ресурсами.

В Таджикистане образовательные программы направлены на вовлечение молодёжи в проекты по мониторингу ледников, проведению научных исследований и разработке экологических инициатив. В рамках сотрудничества с международными организациями реализуются проекты, направленные на повышение экологической грамотности среди школьников и студентов. В 2023 году в Душанбе прошёл Международный форум «Ледники Центральной Азии», на котором обсуждались вопросы экологического воспитания и вовлечения молодёжи в проекты по защите окружающей среды.

Одной из ключевых инициатив стало создание региональных учебных центров, где молодёжь обучается методам мониторинга и устойчивого управления ледниковыми ресурсами. Также внедряются дистанционные образовательные курсы, позволяющие расширить доступ к экологическим знаниям для учащихся из отдалённых горных районов.

Сотрудничество с международными партнёрами, такими как ЮНЕСКО и ПРООН, способствует обмену передовым опытом в области экологического образования. Программы экологической грамотности включают практические занятия по измерению ледников, анализу данных и разработке устойчивых решений для адаптации к климатическим изменениям.

Таким образом, образовательные программы становятся неотъемлемой частью стратегии устойчивого управления природными ресурсами Таджикистана. Зелёная экономика требует не только технических мер, но и формирования экологической культуры среди населения. В школах и университетах страны проводятся образовательные программы, направленные на подготовку нового поколения специалистов в области устойчивого природопользования. Вовлечение молодёжи в экологические проекты создаёт основу для долгосрочного развития.

Сохранение ледников Таджикистана - ключ к стабильному будущему всей Центральной Азии. Использование принципов зелёной экономики позволяет интегрировать защиту природных ресурсов в процессы социально-экономического развития. Комплексный подход к сохранению ледников, международное сотрудничество и экологическое просвещение являются основными направлениями стратегии устойчивого управления. Необходимы дальнейшие инвестиции в технологии мониторинга и развитие регионального партнёрства для успешной адаптации к климатическим изменениям.

Настоящее исследование подготовлено в рамках разработки авторского научного подхода к проблемам ледниковой деградации в Таджикистане. В работе рассматриваются актуальные вызовы и предлагаются практические меры, основанные на международном опыте. Перспективы дальнейших исследований связаны с развитием мониторинговых технологий и углублением международного сотрудничества в области зелёной экономики.

Литература:

1. Рахмон Э. Вода для устойчивого развития: доклады и статьи. - Душанбе, 2022.
2. Всемирный банк. Климатическая уязвимость и адаптация в Центральной Азии: доклад. - Вашингтон, 2021.
3. IPCC. Изменение климата 2021: физическая научная основа. - Кембридж: Cambridge University Press, 2021.
4. Агентство по гидрометеорологии при Комитете по охране окружающей среды Республики Таджикистан. Гидрометеорологический бюллетень. - Душанбе, 2022.
5. Министерство энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан. Национальная стратегия адаптации к изменению климата на период до 2030 года. - Душанбе, 2021.
6. ЮНЕП. Ледники и изменение климата: глобальный доклад. Найроби: United Nations Environment Programme, 2022.

БАРРАСИИ ТАҲЛИЛӢ: ҲИФЗИ ПИРЯҲҶОИ ТОҶИКИСТОН ДАР ВАЗЪИЯТИ ИҚТИСОДИЁТИ САБЗ

Дар мақола вазъи пирияхҳо дар Тоҷикистон ва нақши онҳо дар рушди устувори кишвар дар доираи концепсияи иқтисоди сабз таҳлил шудааст. Тадбирҳои стратегии ҳифзи пирияхҳо дар заминаи сиёсати миллии иқлим ва гузариш ба технологияҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза баррасӣ мешаванд. Таҳқиқот бар асоси маълумоти кунунии созмонҳои байналмилалӣ ва ниҳодҳои миллӣ таҳия шуда, ба аҳамияти мониторинги илмӣ, рушди зерсохтори мушоҳидаҳо, ҳамкориҳои байналмилалӣ ва баланд бардоштани маърифати экологӣ дар байни аҳоли таъкид шудааст. Хавфҳои глобалии марбут ба обшавии пирияхҳо қайд карда шуда, дар бораи зарурати муносибати маҷмӯӣ барои ҳифзи захираҳои об дар Осиёи Марказӣ ҳамчун унсурҳои муҳими иқтисоди сабз хулоса бароварда мешавад.

Калидвожаҳо: пирияхҳо, иқтисоди сабз, тағирёбии иқлим, рушди устувор, мониторинги илмӣ, гидроэнергетика, захираҳои об, ҳамкориҳои байналмилалӣ, технологияҳои экологӣ, мутобикшавӣ ба тағирёбии иқлим, ҳамкориҳои фаромарзӣ, барномаҳои таълимӣ, амнияти озуқаворӣ, амнияти энергетикӣ, мониторинги моҳвораӣ, истгоҳҳои обу ҳаво, кишоварзии устувор, экосистемаҳои Осиёи Марказӣ.

ANALYTICAL REVIEW: PROTECTION OF TAJIKISTAN'S GLACIERS IN THE CONTEXT OF A GREEN ECONOMY

The article analyzes the state of glaciers in Tajikistan and their role in the sustainable development of the country within the framework of the green economy concept. Strategic measures to protect glaciers are considered in the context of national climate policy and the transition to

environmentally friendly technologies. The study is based on current data from international organizations and national agencies, and emphasizes the importance of scientific monitoring, development of monitoring infrastructure, international cooperation and raising environmental awareness among the population. The global risks associated with melting glaciers are noted, and a conclusion is made about the need for an integrated approach to preserving water resources in Central Asia as a critical element of a green economy.

Key words: glaciers, green economy, climate change, sustainable development, scientific monitoring, hydropower, water resources, international cooperation, environmental technologies, adaptation to climate change, cross-border cooperation, educational programs, food security, energy security, satellite monitoring, weather stations, sustainable agriculture, ecosystems of Central Asia.

Сведения об авторе:

Байматова Насиба Исраиловна – старший преподаватель кафедры экономики и управления Технологического университета Таджикистана. E-mail: nboymatova@mail.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Байматова Насиба Исроиловна – муаллими калони кафедраи иктисодиёт ва идораи Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. E-mail: nboymatova@mail.ru.

Information about the author:

Baymatova Nasiba Israilovna – Senior Lecturer at the Department of Economics and Management at the Technological University of Tajikistan. E-mail: nboymatova@mail.ru

УДК 930.94(495)

ТАЪСИРИ АФКОРИ ФАЙЛАСУФОНИ МОДИГАРОИ АҲДИ БОСТОНИ ЮНОНИ ҚАДИМ БА ФАЛСАФИИ ЗАКРИЁ РОЗӢ

Гулаҳмадов Ш.Н.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Дар ин мақола раванди омӯзиш ва бардошт аз афкори файласуфони модигарой аҳди бостони Юнони қадим аз қабилӣ мактаби Ионай, ки бо номи мактаби Миллетӣ низ машҳур буд ва намояндаҳои барҷастаи он аз қабилӣ Фалес, Анаксиман, Анаксимандр, Ҳераклит, Ксенофан, ки зери таъсири фалсафаи аҳди бостони мардуми ориёӣ ва ҳиндутабор шакл гирифта ва минбаъд ҳамчун яке аз сарчашмаҳои рушди илми фалсафа дар таърихи илм шинохта шудааст, аз ҷониби Закриёи Розӣ ба баҳс кашида шудааст. Муаллиф бо як диққатнигорӣ раванди бардошти файласуфони модигарой аҳди бостонро аз фалсафаи мардуми шарқ ба хусус таълимоти мактабҳои фалсафии мардуми эронитабор аз қабилӣ таълимоти Зардушт ва Ҳиндро ба қалам додааст. Ғайр аз ин раванди бардошти назарияи “бутҳо” ва назарияи атомистии Демокритро бо таъриқи Диоген Лаэртский натиҷаи “тарбияи форсӣ”-и ӯ медонад. Муаллиф ба он бовар аст, ки осори Демокрит, ки ба забони арабӣ тарҷума шуда буд, аз тарафи Розӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, ба дидгоҳи фалсафии ӯ бевосита таъсир расонидаанд.

Калидвожаҳо: Закриёи Розӣ, фалсафа, моддигароӣ, ҳақиқат, руҳ, праксиология, истилоҳ, ҳастӣ (онтология), назарияи маърифат (гносология) ва амал ё таҷриба, ҳикмати маданӣ, субстансия, ва ғайраҳо.

Фалсафаи аҳди бостони Юнон аз асрҳои VII-VI пеш аз милод оғоз ёфта, ибтидо дар шаҳр-давлатҳои юнонӣ, яъне қисмати ғарбии Осиёи Хурд (дар шаҳри Иония), баъд аз он дар шаҳрҳои Италияи чанубӣ, ҳозираи Ситилия ва охири дар ҳуди Юнон, дар шаҳри Афина (а.V) арзи ҳастӣ намудааст. Фалсафаи антиқии Юнон, ин маҷмуи таълимоти фалсафииест, ки давраи хеле ҳам тулонӣ, яъне аз асри VII пеш аз мелод то асри VI-и милодиро дар бар мегирад. Омӯзиши таърихи фалсафа нишон медиҳад, ки пайдоиши он дар Юнонзамин ба илму фалсафаи Шарқи қадим робитаи ногустастанӣ дорад. Хусусан, пайдоиши тамаддун, ҳат, асотир, баъзе нишонаҳои илм оид ба табиат ва фалсафа дар Мисру Бобулистон ва Ҳинду Чину Эрон ба ташаккули илму фалсафаи Юнони қадим таъсири амиқ расонидаанд. Қобили қайд аст, ки баъзан дар ташаккули илму фалсафаи Юнон ва Шарқ як ҳамоҳангию мувофиқат ба чашм мерасад. Масалан, чунин мувофиқатро дар инкишофи софистика ва мантиқ дар фалсафаи асри IV пеш аз милоди Юнон ва ташаккули мантиқ дар фалсафаи Чини қадим мушоҳида кардан мумкин аст. Бояд зикр намуд, ки зеро таъсири афкори фалсафии мардуми Шарқ дар шаҳрҳои юнонӣ, пеш аз ҳама дар Милет донишҳои илмӣ оид ба физика, риёзиёт, астрономия ва ғайра ба вучуд омаданд. Чуноне ки Маъсудӣ файласуфи эронӣ зикр менамояд, “дар қиблаи ҳикмати “маданӣ” (яъне фалсафаи идеалистӣ Г.Ш), ки ин ҳикмат тавассути Суқрот, Афлотун ва Арасту ривож ёфт, ки пас аз замони Суқрот буд, ки мардумон аз фалсафаи табиӣ ба фалсафаи маданӣ (идеалистӣ) гароиш ёфтаанд.”¹ Аз ин гуфтаҳои Маъсудӣ чунин бармеояд, ки файласуфони пеш аз Суқрот ҳамоно муғони Моддӣ ва сипас монавиён шояд бошанд.

Иоганн Якоб Брукер (1742–1744) дар китоби "Таърихи интиқодии фалсафа" (*Historia critica philosophiae*) ибраз менамояд, ки фалсафа аз пайдоиши олам оғоз меёбад, юнониён, ки нахустин файласуфонро аз худашон доништаанд, дурӯғ гуфтаанд, онҳо дар воқеъ ақидаҳои фалсафии худро аз яҳудиён, мисриён ва бобулиён иқтибос кардаанд, пас нахустин асри фалсафӣ асри юнонӣ нест, балки ҳамоно асри қавмҳои ғайриюнонист.²

Резентол-Юдин дар бораи фалсафаи аҳди бостон ибраз менамояд, ки қулли назариёти фалсафӣ дар ҳомаи ғуломдорӣ юнон дар охири асри 7 пеш аз милод ба маънои аслиаш зухур карда, аз шинохти фалсафии инсон, ки бар заминаи ситорашиносӣ, риёзӣ, физикӣ ва дигар донишҳо шакл гирифта аст, ки ин фалсафа ва улум ҳамчун натиҷаи таъбири устурашиносони кӯҳан дар санъат ва шеър кӯшишҳои ҷо ба ҷо кардани андешаҳои фалсафӣ ва нигоштаҳои ҷаҳоншинсонии инсоният аз шарқ ба юнон интиқол ёфта буд. То асри 5 пеш аз милод асотир дар системаҳои “шинохти фалсафӣ ва маърифати олам, воситаи баёни андеша ва нигошилот”³ ба шумор мерафт.

Дар таърихи рушди афкори фалсафӣ се истилоҳ аз қабилҳои ҳастӣ (ҳастишиносӣ онтология), назарияи маърифат ё шинохт (гносология) ва амал ё таҷриба⁴ дар аҳди бостон то ба имрӯз аз масъалаҳои марказии фалсафа ба ҳисоб мераванд. Истилоҳи ҳастӣ (вучуд) яке аз

¹ لتنبیه و الاشراف . طبع دخویه ، لیدن، ص. ۱۱۶/فيلسوف رى (دکتر محقق)، ص ۱۰۲.

² تاريخ فلسفه. ترجمه دکتر داوودی. ص. ۶۳ و ۱۸

³ *Dictionary of philosophy. Moscow, Progress Publishers, 1967, 345.*

⁴ Праксиология (калмаи юнонии activityράξις "фаъолият, амалия" + λογία "илм, таълимот", тарҷуман тахтулафзӣ - "дониши амалӣ") маҷмуи таълимот дар бораи самаранокии фаъолияти амалии инсон мебошад. Праксиология ин таълимоти фалсафӣ дар бораи фаъолияти инсон, меҳнат, амалия, манбаъҳо ва омилҳои самаранокии онҳост.

категорияҳои оммавӣ буда, файласуфони табиатшиноси аҳди бостон онро “модда” (ҳаюло) ном мебаранд, зеро он як воқеияти аёнест, ки ба зеҳн алоқамандӣ надорад. Ҷустуҷӯи зеҳни инсонӣ дар сайри маърифат, ки онро илм ҳам ном мебаранд, дар раванди шаклгирии фалсафа сахми асосӣ гузошта, мафҳуми фалсафаро ҳамчун ақли кул таъбир менамуданд. Файласуфи немис Кант дар китоби “Тақиди хиради соф” ибраз менамояд, ки фалсафаро метавон таърихи ақл (хирад)-и соф номид, зеро танҳо ақли соф, масоили фалсафиро баррасӣ менамояд.”⁵

Иоганн Якоб Брукер таърихи фалсафаро “таърихи таккомули ақли инсонӣ” номида аст, “тавассути он метавон дарёфт, ки қувваи ақл дар чист, чӣ тавр аз торикӣ раҳо ёфта ва ба нури ҳақиқат равшан шудааст.”⁶ Тафаккури фалсафӣ гоҳе ба сиёсат, гоҳе ба ҳаёти дин ва гоҳе ба ахлоқ гоҳе ба ҳунар, гоҳе ба санъат, гоҳе ба иқтисодиёт ва гоҳе ба ҳаёти иҷтимоӣ иртибот дошт ва дорад. Таъсири тафаккури фалсафӣ гоҳе ба як бахш бештар аст ва гоҳе он боиси мавҳи як бахш хоҳад шуд. Масалан, агар дар ибтидои тафаккури фалсафӣ илм яке аз омили асосии рушди он шуда бошад, охишта охишта фалсафаи динӣ онро мавҳ намуда, як муддати тулонӣ садди роҳи рушди тафаккури фалсафаи илмӣ гашта буд.

Мактаби Ионӣ

Барои файласуфони Миллети моёи ифтихор ин як порачаи шаҳри Ион будани шаҳраки онҳост, ки дар он замон таҳти ҳукумати эронӣ қарор дошт. Ҳамин буд, ки андешаи асотирии пайдоиши олами худоён, сохт ва падидаҳои табиат ва мабдаи ҳақимони Юнони қадимро мавриди истофа қарор дода ва тарҷума кардаанд.

Ҷиҳати фарқкунандаи фалсафаи Юнони қадим робитаи бевоситаи он бо табиӣ мебошад, ки дертар дар заминаи ин илмҳои физика, астраномия ва биология ба вучуд омаданд. Дар асрҳои VI-V пеш аз милод фалсафа ва табиӣ ҳанӯз дар шакли алоҳида вучуд надоштанд. Ҷунин ҷудоинопазирӣ ба давраҳои пеш, аз он ҷумла ба афкори фалсафии Мисру Бобулистони қадим низ мутааллиқ буд. Файласуфони Юнони қадим физико риёзидон ва астраному физиологҳои аввалин ба шумор рафта, аз аввалинҳое буданд, ки дар заминаи илмҳои табиатшиносӣ ба ҳалли масоили фалсафӣ кӯшидаанд. Ҷизи муҳим дар инкишофи минбаъдаи фалсафаи антиқӣ он буд, ки аз ибтидо хусусияти материалистӣ дошт. Файласуфоне, ки дар асри VI то милод умр ба сар бурдаанд (Фалес, Анаксимандр, Анаксимен дар Милет, Гераклит дар Эфес ва Ксенофан дар Колофан) бо ҳама гуна тафовуте, ки миёни афкори онҳо вучуд дошт, нигоҳ накарда, як ҳулосаи умумӣ доштанд. Тибқи таълимоти онҳо тамоми ашё, ки бо роҳи тариқи мухталиф ба вучуд омадаву нест мешаванд, маҳсули як мабдаъ буда, асоси моддӣ доранд. Ҷунон чӣ Фалес - об, Анаксимен - ҳаво, Гераклит - оташ ва Ксенофан - хокро нахустасоси олам мешумориданд. Ақидае дар илм роиҷ аст, ки афкори табиатшиносии ҳақимони мактаби Милетӣ сарчашмаи қадима дошта ба хусус аз ҳикмати Бобулиён об меҳӯрад. Ақидаи ҳақим Фалес, ки ҳамаи ашёҳо аз об пайдо шудаанд, заминаи ба вучуд омаданаи афкори мардумони Бобул ва сомист, ки то ҳол ҳалли пурраи худро наёфта аст. Андешаи космогонии Фалес ба афсонаи мисрии Птах шабоҳат дорад, ки дир ибтидо тамоми ҷаҳон укёнус Нун буд, ки он ба офаридгор тааллуқ дошт. Дар афсонаи космогонии Бобули “Эмуна элиш” бошад, муборизаи Мардук бо худоёни обӣ тасвир гардидааст, ки дар Одиссея Гомер ин сатр ба ҷашм мерасад, ки: “Ташрифа Океана модари худоён ва модари Тефию” оварда шудааст. Гарчанде ки дидгоҳҳои космогонии Фалес аз осори асотирии мардуми Шарқи қадим сарчашма мегирад, онҳо аввалин таълимоти илмие буданд, дар тавсифи

⁵ <https://mybook.ru/author/immanuel-kant-2/princip-chistogo-razuma-s-kommentariyami-i-obyasne/read/>.23.12.20.

⁶ Brucker I.J. Historia critica philosophiae a mundi incunabulis ad nostram usque aetatem deducta, 6 Vols. - Lipsiae: Literis et Impensis Bern. Christoph Breitkopf, 1767.

ходисаҳои табиӣ.⁷ Ҳамин тариқ, фалсафае, ки дар Юнони қадим ба вучуд омад, сарфи назар аз ҷиҳатҳои соддалавҳонааш, фалсафаи материалистӣ буд.

Ксенофан

Ксенофан аз мутафаккирони асри VI пеш аз милоди Юнон аст, ки соли 569 дар шаҳри Колофан таваллуд ёфта, охириҳои умрашро дар Элей гузаронидааст. Ӯ ҳаёти қаландарӣ дошт ва аз шаҳре ба шаҳре сафар карда, дар байни мардум ашъори шоиронаи худро қироат карда, аз ин ҳисоб зиндагӣ мекард.

Ксенофан муассиси мактаби Элей буда, дар шеърҳои ӯ ҷаҳонбинии динию асотирий, ки дар шуури мардум мавқеи ҳуқумрон доштанд, ҳадафи танқид қарор гирифтааст. Ӯ аз нахустин ашхосе буд, ки ҷуръат карда, худоёнро маҳсули фикри одамон номидааст. Мувофиқи ақидаи ӯ одамон худоҳоро ба монанди худ тасаввур мекунад. Масалан, худои эфиопиягӣҳо ба монанди ҳудашон сиёҳу чингиламӯй ва аз фракиягӣҳо чашмкабуди малламӯй тасвир шудаанд. Одамон гумон мекунад, ки худоҳо низ тавлид мешаванд, либос мепӯшанд ва умуман шаклу хислатҳои одамон доранд. Ӯ шоирон Гомер ва Гесиодро барои он масхара мекард, ки онҳо ҳамаи хислатҳои одамиро ба худоён низ мансуб мешумориданд. Агар аспу гову шер, низ истеъдоди расмкашӣ медоштанд, худоёнро монанди ҳудашон тасвир мекарданд. Ҳамин тариқ, Ксенофан тавонистааст, ки манбаи “антропоморфӣ”-и динро ошкор созад. Антропоморфӣ - ба ҷизҳои бечон, ҷисмҳои осмонӣ, ҳайвонҳо нисбат додани хислатҳои одамон, инчунин, худоро ба шакли одамон тасаввур кардан мебошад.

Ба ақидаи Ксенофан, дар ибтидо рӯи заминро об пӯшонида буд ва бо мурури замон сатҳи об паст шуда хушкӣ пайдо шуд ва ҳамаи мавҷудот аз он, яъне аз хок пайдо шудаанд. Пас хок мабдаи ягона аст. Об, ба фикри мутафаккир, қисми таркибии хок буда, асоси пайдоиш ва нашъу намои ҷизҳои дигар мебошад. Ҳатто рух, ба ақидаи ӯ аз обу хок пайдо мешавад. Ва бояд гуфт, ки Ксенофан низ чун файласуфон ва олимони пешин ба ҳодисаҳои кайҳонӣ ва метеорологиро дуруст сарфаҳм намерафт. Ба фикри ӯ, офтоб ҳар рӯз нав мешавад. Бо фаро расидани субҳ фурузон шуда, ба вақти шом хомӯш мешавад. Офтоб мачмуи зарраҳои оташин мебошад ва ҳуди ин зарраҳо бошанд, аз оби бухоршуда ба вучуд меоянд.

Бояд тазакурр дод, ки дар “ҷаҳонбинии Ксенофан низ анъанаи файласуфони табиатшинос таҷассум ёфтаанд”.⁸ Ӯ низ яке аз чор унсурро, ки асоси моддӣ доранд, нахустмодда ё худ субстансия шуморидаст. Ҳамин тариқ, Фалес – об, Анаксимен – ҳаво, Гераклит – оташ ва Ксенофан – хокро ба сифати нахустасос интихоб намудаанд.

Танқиди бисёрхудой (политеизм) дар таълимоти Ксенофан на аз мавқеи атеизм, балки аз мавқеи яккахудой (монтеизм) сурат гирифтааст. Дар танқиди ӯ маҳдудият ва бесуботӣ вучуд дошт. Худое, ки Ксенофан тасаввур мекард, ҷисман вучуд надошт, лекин қобилияти ҳамаро дидан, шундан ва дарк кардан дошт. Ин офаридагори тасвир кардаи Ксенофан шабоҳат ба Аҳура Маздои халқҳои эронӣ дорад, чуноне ки дар Ясно сурудаи 44 омада аст. Зардушт ба Аҳура мурочиат карда, дар бораи пайдоиши ҷаҳон, сохтори он, дар бораи ҳақиқат ва эътиқоди дуруст, ё ҳамаи он чизе ки тайёр шудааст суол карда ва иброз менамояд, ки ҳама чиз ба ӯ маълум аст.⁹

Аз ин рӯ, “худо”-и ӯ низ ҷиҳатҳои антропоморфӣ дошт. “Худо”-и Ксенофан ин шуури муқаррарии юнониҳо ва арзишҳои онро ҳадафи танқид қарор дода, таъкид мекунад, ки хирад басо некутар аст, нисбат ба қувваи одаму асп. Аз ин рӯ, ба гуфти ӯ як файласуф барои ҷомеа нисбат ба чандин чемпиони олимпӣ зарур ва ғоибанд аст.

⁷ Рожанский И.Д. Анаксагор. – М. Мысль, 1983. - 142 с.

⁸ Киселёв А. И. Курс лекций по философии. Санкт-Петербург, 2010. стр. 32. - 534 стр.

⁹ Авеста в русских переводах (1861-1996) / Сост., общ. ред., примеч., справ. разд. И.В. Рака. - СПб., Журнал «Нева» - РХГИ, 1997. - 480 с.

Дар маърифати олам Ксенофан ба донишҳои ҳисси эътимод надошт. Ба ақидаи ӯ, ҳисҳо ба мо маълумоти аниқи боварибахш дода наметавонанд. Ӯ ба донишҳои ақлий таъя мекард, лекин барои дарки ҳақиқат инро низ басанда намедонист. Аз нигоҳи ӯ, дарки ҳақиқат ин тасодуфист. Бинобар ин, гуфтан мумкин аст, ки Ксенофан доништа гирифтани оламро инкор накардааст. Ӯ маърифати оламро аз тариқи дониш шубҳанок шуморида, аз роҳи тасодуф онро имконпазир мешумурд. Ҷиҳати характернокаш он аст, ки файласуф дарёфти ҳақиқатро ваҳйи илоҳӣ не, балки маҳсули ҳустуҷӯи ҳуди инсон мешуморад.

Таъсири назарияи ҳасташиносии халқҳои ориёӣ ба афкори Парменид ва таъсири мутақобили афкори Парменид ба Закриёи Розӣ

Парменид яке аз хирадмандони машҳури фалсафи Рими қадим маҳсуб меёбад. Ҷӣ тавр ҳикмати халқҳои эронӣ ба ин хирадманд таъсиргузор будааст, ҳоло он ки аввалан Рим вобаста ба мавқеи ҷуғрофи нисбат ба Эрон дар як масофаи хело ҳам дуртар қарор гирифта аст, дуввум аз дидгоҳи мазмун ва мундариҷа фалсафаи Римӣ ҳамеша дар муқобили хиради “Юнони шарқӣ” қарор дошт. Аз достони Парменид “Доир ба табиат” бар меояд, ки он зери таъсири аниъанаҳои халқҳои эронӣ, ба хусус зери таъсири таълимоти ҳикмати зардуштӣ монда буда аст.

Дар муққадимаи достони “Доир ба табиат”-и Парменид яке аз истилоҳоти марказӣ ин “ҳақиқат” ба шумор рафта, мутафаккир иброд меорад, ки “ҳақиқат ҷаҳонро идора менамояд” ин гуфтаро ба мафҳуми ҳақиқати (*арта*)¹⁰ и таълимоти зардуштӣ метавон муқоиса намуд. Шабҳои он дар Ригведа қонуни *rita* буда ва ҳамчун қонуни умумие, ки дар як вақт метавонад мисли қонуни иҷтимоӣ ва ҳамчун қонуни ахлоқӣ баромад намояд. Қувваҳои бадӣ дар Ригведа кам гурӯҳбандӣ ва тақсимбандӣ карда мешавад. Бояд зикр намуд, ки ба ғайр аз таълимоти Авастой ин гуфтор ба ҳама аниъанаҳои ҳиндуаврупой хос аст. Дар бахши Готҳо пиндори асосӣ ғайр аз дарёфти ҳақиқат мубориза бар зидди қувваҳои бадист, сарфи назар аз он, ки бадӣ ва “артиши бадӣ” натавоно равшан сохторбандӣ гардидаанд, балки дар сатҳи иҷтимоӣ ва дунёи фонӣ (ки фаҳмношаванд аст) ва олами кайҳонӣ робитаи бевосита дорад.

Ниёиш 3. Ин ду руҳи ибтидоие мебошанд, ки ҳамчун ду дугоники хоб машҳуранд, Дар пиндор гуфтор ва кирдори нек ва бадӣ. Аз ин ду интиҳоби дурустро наққорон қарданд на бадқирдорон. Ниёиш 4. Ва ҳангоме ки ин ду руҳ бо ҳам меоянд, дар ибтидо ба даст меоваранд. Ҷаёт ва набудани ҳаёт ва ҳастии охири чӣ гуна хоҳад буд? Барои дурӯғгӯён ниҳоят ҳам бад, барои ростқорон беҳтарин пиндор. 11

Аз ин ду ниёиш бармеояд, ки Аҳрумаздо ва Аҳриман дар ибтидо бо ҳам иртибот дошта ва неку бадӣ олам аз интиҳоби онҳо барҳеста аст. Қувваи некӣ пиндори нек, кирдори нек, гуфтори нек, роҳи ростқорон интиҳоб менамояд, ки минбаъда ибтидоӣ тамоми олами ҳастии наққорон аз он оғоз мегирад. Қувваи бадӣ дар интиҳоб иштибоҳ қарда, роҳи нодурустро интиҳоб қарда, пиндораш, гуфтораш, кирдораш аз бадӣ ибтидо мегирад. Аша дар сурдаҳои готии таълимоти зардуштия ҳамеша бо дурӯғ дар тазод қарор дорад, зеро сабаби аслии ҳама гуноҳҳо ва иллатҳо дурӯғ маҳсуб меёбад. Дар таълимоти Парменид пиндори инсонҳо "гуфтори боэътимод ва андеша дар бораи ҳақиқат" бо ҳам мувофиқат намекунад, бо сурдаҳои фиребдиханда ва дурӯғин шаҳр дода шудаанд.¹² Тавре ки аз таълимои Парменид доир ба "Ростӣ ва қонунҳо" бар меояд он шабҳои шинохтани ҳақиқатест, ки Аша ва Хшатра даъват менамоянд.

Ҷамин тарик, муқобилгузори ҳақ ба дурӯғ аз тарафи Парменид аз он шаҳодат медиҳад, ки байни пиндори Парменид ва таълимоти зардуштия як ҳатти параллеле мегузарад ва ин моро водор месозад, ба ҳулосае биёем, ки афкори фалсафии Парменид аз таълимоти фалсафии халқҳои эронии аҳди бостон сарчашма мегирад.

¹⁰ <http://zoroastrism.ru/avesta/yasna/ha30.phtml>. 26.12.2020.

¹¹ <http://zoroastrism.ru/avesta/yasna/ha30.phtml>. 26.12.2020.

¹² <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000120/st012.shtml> 25/10/23

Гераклит

Зодгоҳи Гераклит шаҳри Эфес мебошад, ки он баъди Милет дуюмин макони пайдоиш ва рушду таккомули фалсафай Юнони қадим ба шумор меравад. Файласуфи бузург тахминан дар солҳои 530-470 пеш аз милод умр ба сар бурда, аз табақаи аристократ (ашрофзода) буд. Ӯро ҳамзамонаш файласуфи гирёнчак ном мебурданд. Гераклит дар гуфтугӯ ниҳоят дағал ва тундхӯ буда, ба ҳама кас ҳисси бадбинӣ дошт, нисбати муосиронаш ба таҳқир ва бадӣ ёд мекард. Ӯ азбаски ба ҳукумати омма (яъне демократӣ) душманӣ дошт, дар асоси ҳамин ақида зӯриро муфидтарин воситаи тарбия мешумурд.

Гумон меравад, ки маҳз очизии ӯ дар муқобили ҳукумати мардумӣ ва дар ҳаёти ҷамиятӣ-сиёсии Эфес таъсире расонда натавонистанаш, ӯро ба руҳафтодагию ноумедӣ водор сохтааст. Аз нигоҳи Гераклит таваллуд ин бадбахтӣ аст. Чунончи, ӯ навиштааст. “Таваллуд шуда, онҳо (яъне одамон) меҳақанд зиндагӣ кунанд ва бимиранд, ё ҳар чӣ тезтар мемиранду атфолро мегузоранд, то ки онҳо низ бимиранд”.¹³

Аз руи баъзе гуфтаҳо ӯ бо шоҳ Дорой якуми Ҳахоманишӣ дӯстӣ дошт ва рисолаи Логосро дар маъбади Аноҳитаи Эфес нигошта аст. Аз дидгоҳи Гераклит кайҳон абадӣ нест ва аз оташи “изофӣ” месӯзад, “оташи ҳама чизро фаро хоҳад гирифт ва ҳама чизро доварӣ мекунад”. Кайҳон аз оташи пайдо шуда ва дубора дар фосилаи муқаррарии вақт сӯхта хокистар мешавад¹⁴.

Вобаста ба пиндори халқҳои эронӣ таърихи олам ба се давр тақсим мешавад: 1) офариниш 2) омезиши некиву бадӣ 3) чудой. Замоне, ки бадихо мағлуб хоҳанд шуд, олам дар шакли аввалин худ, ба шакли комил барқарор мешавад. Ин давра эҳёшавии дубора тавзеҳ ёфта ва аз тарафи суди олий росткорон аз гунаҳкорон чудо карда мешаванд. “... Оташ (Ахтар) ва худои Айриаман (худои дӯстӣ ва табобат) маъданхоеро, ки дар кӯҳҳо ва тепаҳо қарор доранд гудохта, дар рӯи замин мисли дарё боқӣ хоҳанд монд... Ҳар он касе, ки росткору ростгуфтору ростпандор аст, ба назарашон чунин менамояд, ки дар болои шири гарм қадам мезанад, ва касе, ки гунаҳгор аст, ба назараш чунин мерасад, ки гӯё вай дар болои маъдани гудохта сайр мекунад”¹⁵

Демокрит (**Δημόκριτος**) аз **Абдер** (тах. 460/457 – тах. 360 то қю м.), файласуфи Юнони қадим ва бунёдгузори таълимоти атомистӣ аст. Аз гуфтаҳои Диоген бармеояд, замоне ки Куруши кабир ба Юнон лашкар мекашад, замони баргаштан дар Абдер ист менамояд, ва аҳоли шаҳрак ӯро бо меҳрубонӣ қабул менамоянд, ки падари Демокрит Демосид низ ҳузур дошт. Куруш як муддат меҳмони Абдериҳо шуд. Падари Демокрит, ки яке аз ашрофон буд Курушро хуб меҳмондорӣ карда буд. Замони бозгашт аз Абдер барои кадршиносии мизбонон Шоҳи Форс яке аз соҳирон ва калдониёне, ки нигоҳдорандаи ҳикмати шарқ буд, дар хонаи падари Демокрит мегузорад. Ҳакимони форсӣ ба омӯзиши математика, нучумшиносӣ ва донишҳои дигар машғул буданд. Ба гуфтае ҳамин соҳир аввалин устоди Демокрит буд.¹⁶ Бояд зикр намуд, ки дар воқеъ баъдан Демокрит Шарқи қадимро аз қабилҳои Эрон, Бобул, Ҳинд, Миср ва нисфи оламо барои дарёфти дониш, таҷриба ва мушоҳида гашта аст.

Диоген Лаэртский “назария бутҳои” Демокрит натиҷаи “тарбия форсӣ”-и ӯ медонад. Тибқи иброи баъзе аз таърихшиногон назарияи атомистиро ба Демокрит ҳакимони Форси қадим омӯзониданд. Ин пиндор, то андозе ҷой дорад, зеро ҳанӯз то асри VII солшумории дар Финикия таккомул ёфта буд. Аммо дар гумон аст, ки Демокрит назарияи атомхоро дар шакли пок аз ҳикмати

¹³ Асмус В.Ф. Античная философия: - 3-е изд. - М.: Высш. шк., 1999. - С. 26.

¹⁴ https://azbyka.ru/otechnik/Kliment_Aleksandrijskij/stromaty/6_25/10/23

¹⁵ Бундаҳишн, с. 68, с. 307.

¹⁶ Солопова М.А. Демокрит // Античная философия: Энциклопедический словарь. М.: Прогресс-Традиция, 2008. - С. 308-316.

форсӣ гирифта бошад. Агар чӣ ин эҳтимол чой дорад, ки дидгоҳи ҳақимони шарқ то андозае ба афкори ӯ дастаҷамъона таъсири дошта бошанду ӯ зери таъсири онҳо фикрашро тавқият бахшида бошад. Назария атомистии Демокрит, ки то андозае зери таъсири афкори ҳақимони аҳди бостон зухур карда буд, ба пиндори хирадмандони баъдӣ таъсиргузор буда, ба он пайравӣ карданд. Зақриёи Розӣ дар китоби “Ҳикмати табиӣ” пайрави Демокрит будани худро қайд карда аст. Плутрах бо истехзо менигорад, ҳар он чӣ ки Эпикур воқеъан карда “дуздӣ” аз Демокрит буда аст”¹⁷ Дар афкори фалсафии Демокрит илми табиат яъне илми физикӣ ба сурати илми механикӣ (ҳаракат) омада ва шаку шубҳаву эҳсосот низ дар он роҳ ёфта аст, яъне ӯ бар он пиндор буд, ки “илм ҳосили ҳиссиётҳо нест, балки сабаби илми воқеъӣ ақл аст”¹⁸

Демокрит ду намуди донишхоро фарқ мекард: донишҳои торик, ки ба воситаи эҳсосҳо ва донишҳои воқеӣ, ки тавассути андешаҳо ба вучуд меояд. Атомҳо ва ҳалогӣ, ки ибтидоӣ олам аст, берун аз доираи донишҳои ҳиссӣ қарор доранд, онҳоро танҳо дар натиҷаи андешаронӣ кушодан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, Демокрит эҳсосот ва ақро бо ҳам муқобил намегузорад: “ақл аз эҳсосот фаротар буда, барои пурратар гардидани эътимод ба далелҳои эҳсосот таъя мекунад”.¹⁹ Аксари муҳаққиқони бахши таърихи фалсафа бар он мебошанд, ки Арасту дар бисёре аз масъалаҳои ҷузъӣ зери таъсири пиндорҳои фалсафии Демокрит қарор дорад.

Ҳамин тариқ, Абурайҳони Берунӣ “Қадимаҳои хамса”-и Розиро ба авоили юнониҳо аз ҷумла файласуфони аҳди бостон дар мисоли Демокрит нисбат дода, ҷуноне, ки Ибни Тамия (таъя ба Ибни Сино карда) мегӯяд, ки Розӣ худ дар китоби “Илми илоҳӣ” ба ин назар қоил аст. Бояд ин нуктаро таъкид намуд, ки китобҳои Демокрит дар замони Абубакри Розӣ ба забони арабӣ вучуд доштанд, ҷуноне, ки Абуҳотаи Исмоил иброн менамояд, “сухан барҷасти табоъ мегӯяд, равишҳояш нақӯст, (вале) маъонаш печида бошад, ӯ ба душворӣ ба мардум сухан мегуфт”.²⁰ Чи тавре ки дар боло зикр кардем рисолаи “Зарраоти” Демокрит бо забонҳои суриёни ва арабӣ тарҷума шуда буд ва ин аз он шаҳодат медиҳад, ки Зақариёи Розӣ аз пиндори фалсафии Демокрит бархӯрдор буд.

Адабиёт:

1. فیلسوف ری (دکتر محقق)، ص ۱۰۲.
2. تاریخ فلسفه. ترجمه دکتر داوودی. ص. ۳ و ۱۸.
3. Dictionary of philosophy. Moscow, Progress Publishers, 1967, 345.
4. <https://mybook.ru/author/immanuel-kant-2/princip-chistogo-razuma-s-komentariyami-i-obyasne/read/>.23.12.20.
5. Brucker I.J. Historia critica philosophiae a mundi incunabulis ad nostram usque aetatem deducta, 6 Vols. - Lipsiae: Literis et Impensis Bern. Christoph Breitkopf, 1767.
6. Рожанский И. Д. Анаксагор. – М. Мысль, 1983. -142с.
7. Киселёв А. И. Курс лекций по философии. Санкт-Петербург, 2010. стр. 32. -534стр.
8. Авеста в русских переводах (1861-1996) / Сост., общ. ред., примеч., справ. разд. И.В. Рака. - СПб., Журнал «Нева» - РХГИ, 1997. - 480 с.
9. <http://zoroastrism.ru/avesta/yasna/ha30.phtml>. 26.12.2020.
10. <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000120/st012.shtml> 25/10/23

17. أ. ولفسن فلسفه علم كلام (ترجمه احمد ارام. ص. 17500.

18. تاریخ فلسفه. (بریه) ص. 18100.

19. Философия: Метод. материалы для самостоятельной работы студентов / ИГАСА: Сост. д.ф.н., профессор А.В. Ерахтин. Иваново, 2017. с. 15. – 60 с.

20. اعلام النبوت طبع الصواى-اعنوانى، ص. 108

11. Асмус В.Ф. Античная философия: - 3-е изд. - М.: Высш. шк., 1999. - С. 26.
12. https://azbyka.ru/otechnik/Kliment_Aleksandrijskij/stromaty/6_25/10/23
13. Бундахишн. - С. 68, с. 307.
14. Солопова М.А. Демокрит // Античная философия: Энциклопедический словарь. М.: Прогресс-Традиция, 2008. - С. 308-316.
15. ح.أ. ولفسن فلسفه علم كلام(ترجمه احمد ارام.ص. ۵۰۰.
16. تاريخ فلسفه.(بريه) ۱۰۰.
17. Философия: Метод. материалы для самостоятельной работы студентов / ИГАСА: Сост. д.ф.н., профессор А.В. Ерахтин. Иваново, 2017. - С. 15-60.
18. اعلام النبوت طبع الصواى-اعنوانى، ص. ۱۰۸.

ВЛИЯНИЕ ИДЕЙ ФИЛОСОФОВ-МАТЕРИАЛИСТОВ ДРЕВНЕЙ ГРЕЦИИ НА ФИЛОСОФИЮ ЗАКАРИИ РАЗИ

В данной статье рассматривает процесс изучения и усвоения идей философов древнегреческой эпохи, таких как ионийская школа, также известная как милетская школа, и её выдающихся представителей, таких как Фалес, Анаксиман, Анаксимандр, Гераклит и Ксенофан, который сформировался под влиянием античной философии арийских и индуистских народов и признан одним из источников развития науки философии в истории науки со стороны З. Рази. Автор подробно описывает процесс влияния древней философской традиции философия народов Востока, особенно учений философских школ иранского происхождения, таких как учения зороастризма и индуизма со сторон древнегреческих и современных философов. Кроме того, автор рассматривает развитие Демокритом «теории идолов» и его атомистической теории как результат его «персидского воспитания». Под влиянием персидских научных школ сформировались философские воззрения Демокрита. Автор полагает, что труды Демокрита, ставшие очень популярными среди ученых мусульманского Востока, были переведены на арабский язык. Рази изучал изучал их и они оказали непосредственное влияние на его философские взгляды.

Ключевые слова: Закария Рази, философия, материализм, истина, дух, праксиология, термин, бытие (онтология), теория познания (гносология) и практика или опыт, культурная мудрость, субстанция и т. д.

THE INFLUENCE OF THE IDEAS OF MATERIALIST PHILOSOPHERS OF ANCIENT GREECE ON THE PHILOSOPHY OF ZAKARIA RAZI

This article examines the process of studying and assimilating the ideas of philosophers of the ancient Greek era, such as the Ionian school, also known as the Milesian school, and its outstanding representatives such as Thales, Anaximanes, Anaximander, Heraclitus and Xenophanes, which was formed under the influence of the ancient philosophy of the Aryan and Hindu peoples and is recognized as one of the sources of the development of the science of philosophy in the history of science by Z. Razi. The author describes in detail the process of the influence of the ancient philosophical tradition of the philosophy of the peoples of the East, especially the teachings of philosophical schools of Iranian origin, such as the teachings of Zoroastrianism and Hinduism on the part of ancient Greek and modern philosophers. In addition, the author considers the development of Democritus' "theory of idols" and his atomic theory as a result of his "Persian education". Under the influence of Persian scientific schools, the philosophical views of Democritus were formed. The author believes that the works of Democritus, which became very popular among the scholars of the Muslim East, were translated into Arabic. Razi studied them and they had a direct influence on his philosophical views.

Key words: Zakaria Razi, philosophy, materialism, truth, spirit, praxeology, term, being (ontology), theory of knowledge (gnosology) and practice or experience, cultural wisdom, substance.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Гулаҳмадов Ш.Н. – муаллими калони кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. E-mail: gulahmadov_sh@mail.ru.

Сведения об авторе:

Гулаҳмадов Ш.Н. – старший преподаватель кафедры гуманитарных наук Технологического университета Таджикистана. E-mail: gulahmadov_sh@mail.ru.

Information about the author:

Gulahmadov Sh.N. - Senior Lecturer, Department of Humanities, Technological University of Tajikistan. E-mail: gulahmadov_sh@mail.ru.

УДК 364.04:1

**БАЪЗЕ ФАҲМИШҶОИ СОТСИОЛОГИИ НИҶОД ДАР ҶОМЕАШИНОСИИ
АНЪАНАВӢ ВА МУОСИР**

Гулаҳмадов Ш.Н.

Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон

Дар ин мақола яке аз истилоҳоти марказии илмҳои ҷомеашиносӣ, бахусус илми сотсиология мақулаи ниҳодҳои иҷтимоӣ ва ниҳодсозии иҷтимоӣ ба баҳс кашида мешавад. Дидгоҳи сотсиологҳои классик, аз қабилӣ: Г. Спенсер, Э. Дюркгейм, М. Вебер, инчунин, як зумра сотсиологҳои машҳури муосири Ғарб (Т. Парсонс, Э. Гидденс, Б. Малиновский, Ю. Левада ва ғайраҳо) доир ба пайдоиш ва раванди рушди таърихӣ он мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Бештар аз ин, намудҳои ниҳодҳои иҷтимоӣ ва омилҳои рушди ниҳодсозӣ мавриди таваҷҷуҳи муаллиф қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: ниҳод, ниҳодсозӣ, мақула, Субъект, объект, ниҳодҳои оила, маросимӣ, сиёсӣ, динӣ, касбӣ (хирфай), саноатӣ, меъёр, маҷбурсозӣ, мартаба, таърихият, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ.

Ниҳодҳои иҷтимоӣ яке аз категорияҳои асосии ҷомеашиносӣ ба шумор мераванд. Ин мафҳум дар аксари назарияҳои маъмули сотсиологии анъанавӣ ва муосир мавриди истифода қарор гирифта, ҳар як доир ба он дидгоҳи хешро доранд. Омӯзиши ниҳодҳои иҷтимоӣ дар илми ҷомеашиносии муосир ҳатто як самти мустақили сотсиологӣ - сотсиологи институционалиро ба вуҷуд овардааст, ки олимони С. Липсет, Ч. Миллс, М. Дювергер ва ғайра дар ин самт фаъолият карда истодаанд.

Истилоҳи институт баромеди латинӣ дошта аз калимаи “institutum” – ки маънои муассиса, ташкилот ва таъсисро дорад [2, с. 134].

Дар забони тоҷикӣ-форсӣ калимаи “ниҳод” ифодакунандаи мафҳуми институт мебошад.

Мафҳуми ниҳоди иҷтимоӣ аз улуми ҳуқуқӣ ба сотсиология ворид шуда, дар он маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқие, ки муносибатҳои иҷтимоӣро ҳуқуқӣ аз қабилӣ масъалаҳои мерос, молу мулк ва оила танзим кунандаро дар бар мегирифтанд.

Дар сотсиология истилоҳи “ниҳоди иҷтимоӣ”ро аввалин маротиба олимони англис Г. Спенсер ба қарор бурдааст. Ба гуфтаи Г. Спенсер, ниҳодҳои иҷтимоӣ ба одамони кӯмак менамоянд,

то ниёзҳои худро қонеъ кунанд [5, с. 51], Ҳар як ниҳод ҳамчун сохтори устувори ҷомеа дар инкишофанд. Ниҳодҳои иҷтимоӣ ин як навъ қисми мураккаби низоми ҷомеа буда, муносибатҳои иҷтимоии ҷомеаро танзим намуда, фардҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоиро ба як воҳиди бутун муттаҳид менамояд.

Спенсер 6 ниҳоди иҷтимоии ҷомеаро нишон додааст аз қабилӣ:

- ниҳоди оила (никоҳ, оила, мақоми зан, вазъи кӯдакон ва ғ.);
- ниҳодҳои маросимӣ;
- ниҳодҳои сиёсӣ;
- ниҳодҳои динӣ (калисо);
- ниҳодҳои касбӣ (хирфӣ);
- ниҳодҳои саноатӣ.

Э. Дюркгейм ниҳоди иҷтимоиро ҳамчун Г. Спенсер яке аз истилоҳоти асосии сотсиологӣ доништааст [2, с. 54]. Вай муътақид буд, ки “ҷомеа бар асоси шаклҳои тайёри фаъолият ва муҳокимарониҳо, ки аз мо ва иродаи мо вобаста нестанд”, вучуд дорад. Ниҳод ин маҷмуи тамоми қоидаҳои рафторест, ки аз ҷониби гурӯҳ муқаррар карда шудааст.

Ниҳодҳои иҷтимоиро Э. Дюркгейм маҷозан ин тавр муайян кардааст:

- а) коргоҳҳои такрористехсолкунӣ;
- б) муносибатҳои ва алоқаҳои иҷтимоӣ.

Баъдтар таърифи ниҳоди иҷтимоӣ аз ҷониби сотсиологи америкой Т. Веблен дода шудааст. Ӯ ниҳоди иҷтимоиро ҳамчун маҷмуи урфу расму русум, меъёрҳо, одатҳои муқарраргардидаи рафтор, тарзи фикронӣ ва тарзи ҳаёте, ки аз як насл ба насл мегузарад, фаҳмидааст. Ба пиндори ӯ, таърихи тамаддун ин тағйирёбии ниҳодҳои гуногуни иҷтимоӣ аст. Онҳо таъминкунандаи эътимод, қобили ҳаёт, омили устувории рушди ҷамъият буда, ҷомеаро аз харобшавӣ ва фалокатҳо ҳифз менамоянд [8, с. 178].

Дар улуми иҷтимоӣ оид ба табиати ниҳодҳои иҷтимоӣ дидгоҳҳои зиёде ба назар мерасад, ки ин ҷо чанде аз онҳоро дида мебароем.

Ба пиндори М. Вебер, ниҳоди иҷтимоӣ ин маҷмуи қоидаҳои маҷбурнамоӣ аз ҷониби субъекти идорақунанда мебошанд. Одатан маҷбурсозӣ аз ҷониби шахсони алоҳида дар ниҳодҳо вучуд дорад, ки баъдан ҳамчун як қарордод шакли қонуниро мегиранд. М. Вебер ниҳодҳои иҷтимоиро бо иттиҳодияҳо муқобил гузошта, чунин андеша дорад, ки “дар асоси тавофуқи комил дар мавриди василаҳо, ҳадафҳо ва қоидаҳои муштарақ ташкил ёфтаанду фаъолияти якҷоя менамоянд” [8, с. 165].

Ҳамин тавр, тибқи ин дидгоҳ заминаи ташаккулёбии ниҳод ин субъекти идорақунанда аст.

Дидгоҳи дигари ба вучуд омадани ниҳодҳои иҷтимоӣ

Нуқтаи назари дуюм доир ба пайдоиши ниҳод он аст, ки ниҳодҳо дар ҷараёни фаъолияти созандаи шахсиятҳо ба вучуд омаданду ба фаъолияти инсон дар ҷомеа воқеӣ гардидаанд. Яъне ниҳод “маҳсули муштарақ” мебошад. Сотсиологи амрикой Липсет С. ниҳодҳои сиёсии ҷомеаро таҳлил карда, ду меъёри тавоноии сохтори ниҳодсозиро муайян мекунад:

- меъёри самаранокӣ - аз рӯи он ҳисобе, ки аксарияти аъзоёни ҷомеа анҷом додаанд;
- меъёри қонуният (дар фаҳмиши иҷтимоӣ) - тавониҳои низоми институтсионалӣ ба вучуд овардан ва нигоҳ доштани андешаи оне, ки ниҳодҳои вучуд дошта беҳтаринанд аз ниҳодҳои, ки имкони ба вучуд омаданро доранд.

Тарафдорони дидгоҳи сеюм, пеш аз ҳама, ниҳодҳоро функционалӣ меҳисобанд, ки онҳо барои расидан ба ҳадафҳои муайяни низоми иҷтимоӣ хизмат мекунанд ва ниҳодҳо ҳамчун низоми муташакили ақлгароёна дар ҷараёни дифференсисонӣ баррасӣ мешаванд.

Ба пиндори Т. Парсонс, ниҳодҳо ҳамчун муҳимтарин меъёрҳои низоми иҷтимоӣ унсурҳои низоми арзишҳои ҷомеа ва усулҳои мушаххаси самти фаъолияти афродро дар бар мегиранд. Онҳо ҳамчун намунаҳои институтсионалӣ дар самтҳои умумии функционалии тафовутҳои ҷомеа ба вуҷуд меоянд.

“Стандартҳои меъёрии институтсионалӣ”. Ин маънои онро дорад, ки ниҳодҳо ҳамчун танзимгарони меъёрии амали инсон шарҳ дода мешаванд, ки қатъиян муайянкунандаи маҷмуи нақшҳост. Дар айни замон субъекти барпокунандаи низоми иҷтимоист.

Этони Гидденс сотсиологи машҳури англис, таъкид менамояд, ки ниҳодҳои иҷтимоӣ шаклҳои устувори фаъолияти иҷтимоӣ буда, дар вақт ва фазо такроршаванда мебошанд, яъне такроргардии амалҳои яхела ва рафтори шахсоне, ки дар як замон ва як фазо бо ҳам айни ҳол нестанд. [7]

Борислав Малиновский [4] бар он бовар буд, ки ниҳодҳои иҷтимоӣ ягонагии чор унсур аст. (ӯ ниҳоди иҷтимоиро дар мисоли раванди хонадоршавӣ таҳлил кардааст):

Андешаи он ки нақши танзимкунандагии ниҳод алақай муқарраршуда ва эътироф шудааст (яъне хонадоршавӣ тақдир буда ва он алақай аз тарафи Офаридагор муайян гардидадасту нафарони ширкаткунанда, гурӯҳҳои одамон, ки ҳар яке нақши худро дар ин чорабинӣ доранд (домод, арӯс, коҳин (домулло), шохидон, даъватшудагон);

- қоидаҳо ва меъёрҳои муошират бо ҳамдигар (бо ҳамдигар сухан рондан, имову ишора, мубодилаи ангуштарин);
- Атрибутҳои моддӣ, яъне ашё, бино, либос ва ғайра. Гоҳо ин ашёҳо низ хеле рамзӣ мебошанд.

Чунин муаррифии сохтори ниҳод таҳлили ҳар як ниҳоди иҷтимоиро хеле осон мекунад. Масалан, тибқи концепсияи 4-уми Б. Малиновский сохтори ниҳоди интиҳоботи сиёсиро, ки чунин нишон додан мумкин аст;

ғояи танзимкунандагии ниҳод, идеяи ҳокимияти мардумӣ, андешаи ҳукумати демократӣ, ки намояндаҳои интиҳоб гардида, онро идора менамоянд.

Раванди интиҳобот бояд раъйдихандагон, номзадҳо, кормандони комиссияҳои интиҳоботӣ ва ситодҳои интиҳоботиро дар бар гирад.

Тибқи дидгоҳи дигар ниҳодҳо дар асоси назарияи интиҳоботи оқилона шарҳ медиҳад. Ниҳодҳо як навъ “меъёри бозӣ” мебошанд. Онҳо интиҳобҳои фардро таъин мекунанд, бартари номзадро нишон дода, ӯро ба роҳи дуруст роҳнамоӣ мекунанд.

Ба андешаи олими рус Ю.А. Левада: “ниҳоди иҷтимоӣ – як чизест шабоҳат ба бахши бадани як мавҷуди зинда дорад. Он як гиреҳи фаъолияти инсон аст, ки як муддати муайян боқӣ мемонад ва устувори тамоми низоми иҷтимоиро таъмин мекунад [2, с. 219].

Дар адабиёти илмӣ зиёда аз 20 таърифи мафҳуми “ниҳоди иҷтимоӣ” ба чашм мерасад. Ин таърифҳоро агар ҷамъбаст номем, пас ниҳоди иҷтимоӣ аз чунин ҷузъҳои таркиб ёфтааст:

- мақсади фаъолият ва вазифаҳои мушаххас;
- маҷмуи расму оин, анъана ва қоидаҳои рафтори инсон;
- нақши низом, ки фарогири ин ё он мақому мартаба ва нақшҳост;
- маҷмуи меъёрҳо ва ниҳодҳое, ки соҳаи муносибатҳои ҷамъиятиро танзим мекунанд;
- низоми мучозоткунанда ва назоратӣ, ки барои ҷомеа одобу ахлоқӣ лозимаро таъмин намуда, сади роҳи рафтори девиантӣ мегардад.

Ҳамин тариқ, дар сохтори ниҳодҳои иҷтимоӣ унсурҳои берунӣ ва дохилӣ мушоҳида шуда, онҳо аз ҳам фарқ доранд.

Тарафи берунии ниҳодро маҷмуи одамон, муассисаҳо дар бар гирифтаанд, ки бо воситаҳои муайяни моддӣ мучахҳаз гардидаанду вазифаҳои муайяни иҷтимоиро иҷро мекунанд.

Чанбаи моҳиятии ниҳодро низоми муайяни меъёрҳои рафтори шахсони алоҳида дар мавқеъҳои хос ба амсоли маҷмуи нақшҳо ва мақоми онҳо дар бар мегирад.

Ба андешаи Т. Парсонс ҳама гуна нақши иҷтимоиро вобаста ба 5 аломати асосӣ тавсиф кардан мумкин аст: [2, с. 138].

- Эҳсосотӣ (дар раванди иҷро намудани нақшҳо талаб менамояд, ки шахс эҳсосашро назорат намояд ва аз ҳадди ҷойдошта набарояд);
- Равиши ноилшавӣ (баъзе нақшхоро фард, ки аз рӯзи таваллуд ин мақом барояш муқаррар шудааст);
- Миқёс (бархе аз нақшҳо бо чанбаҳои дақиқмуайяншудаи ҳамкориҳои одамон маҳдуданд, дигарон хеле васеътар);
- Рамзсозӣ (бархе аз нақшҳо муоширати байни одамонро мувофиқи қоидаҳои муайяншуда дар бар мегиранд; ҳангоми иҷрои нақшҳои дигар муносибатҳои шахсии ғайрирасмӣ маҷозӣ аст);
- Ҳавасмандкунӣ ё ангезаҳо (нақшҳои гуногунро ангезаҳои гуногун ба вучуд меоранд).

Вижагиҳои асосии ниҳодҳои иҷтимоӣ инҳоянд:

1. объектӣ (айнияти);
2. маҷбурсозӣ;
3. шахси обуруманд, қонунӣ будан;
4. таърихият.

Дар сотсиология муосир фаъолияти ниҳодҳои иҷтимоӣ ва ҳамкориҳои онҳо бо ҷомеа ниҳоят зиёд мавриди баррасӣ қарор дода мешавад.

Вазифаи асосии ниҳодҳои иҷтимоӣ қонеъ гардонидани талаботи ҳаётии ҷамъии ҷомеа мебошад. Ниҳодҳо одамон, предметҳо ва амалҳоро тавре ба ҳам мепайвандад, ки вазифаҳо ва масъалаҳои иҷтимоӣ ба таври якхела ва муқарраршуда ҳал карда шаванд.

Ниҳодҳо ҷомеаро ҳамеша муттаҳид менамоянд (дарозмуддат) яъне низом, эътимодноқӣ ва субот иҷтимоиро дар ҷомеа таъмин мекунанд.

Ниҳодҳо рафтори одамонро дар ҷомеа ба самти муайян равона карда, имкониятҳои дигарро истисно менамояд, яъне яке занҷирест, ки ҷомеаро дар якпорчагӣ нигоҳ медорад.

Танзимкунандаи муносибатҳои ҳокимият ниҳодҳои сиёсӣ мебошанд. Онҳо бозтавлид ва ҳифзи пойдории арзишҳои сиёсиро таъмин намуда, сохтори мавҷудаи ҷамъиятиро устувор мегардонанд.

Фаъолияти як ниҳоди иҷтимоӣ, он гоҳ мусбӣ ва функционалӣ доништа мешавад, ки агар он ба нигоҳдории суботи ҷомеа мусоидат намояд. Агар раванди фаъолияти ниҳод барои таҳриби ҷомеа равона шуда бошад, фаъолияти онро метавон манфӣ ва ғайрифайдал арзёбӣ кард.

Вазифаҳои, ки ниҳодҳои иҷтимоӣ иҷро мекунанд, бо мурури замон тағйир хоҳанд ёфт. Бархе аз байн мераванд, дигаре ба ниҳоди дигар ҳамроҳ мешавад, барҳи дигарро ҳаҷми қораи кам ё баръакс аз ҳад зиёд мешавад.

Вобаста ба миқёс ва вазифаҳои ниҳодҳоро муаллифони китоби “Сотсиология дар нақшаҳо ва тасвирҳо” ба чунин навъҳо тақсим мекунанд:

- ниҳодҳои иртиботӣ, ки аз рӯи меъёрҳои гуногун сохтори нақшавии ҷомеаро муайян мекунанд: аз қабил чинс, синну сол, намуди фаъолият, қобилият ва ғ.
- ниҳодҳои танзимкунанда, ки ҳудуди меъёрҳои муайяни мустақилро барои шахс иҷозат медиҳанд ва барои аз доираи ин меъёрҳо берун баромадан, шахсро ҷазо медиҳанд (ин ниҳодҳо ҳамаи механизмҳои назорати ҷамъиятиро дар бар мегиранд);
- ниҳодҳои фарҳангӣ, ки марбут ба идеология, дин ва санъат аст;
- ниҳодҳои ҳамгиро, ки нақшҳои иҷтимоии шахсро ба инобат гирифта, барои таъмини манфиатҳои иҷтимоии ҷомеа масъуланд. [6, с. 268]

Муаллифони китоби “Сотсиология” (Ш. Шоисматул-лоев., Х. Идиев., В. Баҳромбеков., Ф. Мирон.) вобаста ба доираи фаъолият, ниҳодҳоро ба чунин навъҳо чудо мекунад.[8. с. 235]

1. Ниҳодҳои сунатӣ, ки онҳо ба қоидаҳои рафтор ва робитаҳои хонаводагӣ асос ёфтаанду дар доираи урфу одат, расму анъана ва оинҳои қатъиян муқарраргардида амал мекунад.

2. Ниҳодҳои муосир. Онҳо бо вобаста набудани худ аз низомҳои ахлоқӣ фарқ намуда, сади роҳи афрод дар интиҳоби рафтори оқилона нахоҳанд гашт.

Ниҳодҳои бунёдӣ, ки низоми иҷтимоии муосирро ташкил медиҳанд, инҳоянд:

- ниҳодҳои оила ва никоҳ;
- ниҳодҳои сиёсӣ;
- ниҳодҳои иқтисодӣ;
- ниҳодҳои маориф ва фарҳанг;
- ниҳодҳои динӣ;
- ниҳодҳои ҳуқуқӣ

Ҳамаи ин навъҳо дар аҳди қадим ба вучуд омадаанд. Тақрибан 2 миллион сол пеш истехсолот дар ҷомеаи инсонӣ (аз замони эҷоди аввалин абзорҳо) оғоз ёфтааст. Аввалин оила тақрибан 500 ҳазор сол муқаддам ба вучуд омада аст. Давлат ва ҳуқуқ бо таълим дар як давра (5-6 ҳазор сол пеш) зуҳур кардаанд. Дин дар шаклҳои ибтидоияш (фетишизм, анимизм, тотемизм) тахминан 30-40 ҳазор сол пеш ба вучуд омадааст. [2, с. 222].

Ба пиндори намоёндоғони барҷастаи феноменология П. Бергер ва Т. Локман нақши муҳимро дар шаклгирии ниҳодҳо ба навъҳои гуногун чудо шудани фаъолияти одамон бозидоаст [1, с. 80-210].

Таърихан, ниҳод аз рӯзе, ки фаъолияти одамон ба навъҳо чудо шуд, оғоз мешавад. Институтсионализиатсия дар ҷое сурат мегирад, ки амалҳои дучонибаи аввалия аз ҷониби чехраҳои гуногун сурат гирад. Ҳар як чунин ба навъҳо чудо кардан ин ниҳод аст. Ниҳодсозӣ аз ҳама гуна вазъияти иҷтимоӣ, ки муддате вучуд дорад, оғоз меёбад. Аммо дар асл, ниҳодҳо дар ҷомеаҳои бисёрнафара пайдо мешаванд.

Ниҳодҳои иҷтимоӣ, ки дар натиҷаи таҳаввулоти иҷтимоӣ (ниҳодсозӣ) ба вучуд омадаанд, одамонро дар ҷомеа муттаҳид мекунад. Дар ҳар як ниҳоди иҷтимоӣ одамон нақшҳои муайяно мебозанд. Бо кӯмаки ин нақшҳо, ниҳодҳои иҷтимоӣ ба таври мудовим дар таҷрибаи фардии як шахс пайваста тақрор мешавад. Бо иҷрои нақш фард ширкаткунандаи олами иҷтимоӣ гардида, онро ҳамчун мавҷудияти воқеӣ дарк мекунад.

Ҳамин тариқ, таърихи будани ниҳодҳои иҷтимоиро метавон аз ду ҷиҳат баррасӣ кард:

- Ниҳодҳое, ки дар раванди таърихӣ ташаккул ёфтаанд, дар робита ба шахс объективӣ буда, имкони таъсиррасонии маҷбуриро нисбат ба шахс пайдо мекунад. Дар ин росто забон, ки мафҳумҳои ниҳодсозиро устувор мегардонад ва хотираи таърихӣ, ки қонуниятҳои ин ниҳодро ҳамчун як ниҳоди қадимӣ муқаррар мекунад, бешубҳа нақши бузург доранд.
- Ниҳодҳо худ маҳсули таъриҳанд, бинобар ин онҳоро наметавон дар як шабонарӯз ба вучуд овард, балки онҳо дар як муддати тулонӣ бавучуд меоянд.

Адабиёт:

1. Бергман П., Лукман Т. Конструирование социальной реальности. - М.: «Медиум», 1995. - 324 с.
2. Гулаҳмадов Ш.Н., Абдулвоҳидов С., Файзиев Б. Сотсиология. – Кулоб, 2011. - 251 с.

3. Левада Ю. А Лекции по социологии. - М., 1969.
4. Малиновский Б. Антология исследований культуры, Том 1: Интер- претации культуры. – СПб.: «Университетская книга», 1997. - 703 сах.
5. Спенсер Г. Личность и государство. СПб. 1906. - С. 51. - 448 с.
6. Шарифов И.У. Гулахмадов Ш.Н. Сотсиология дар нақшаҳо ва тасвирҳо. Ношир "Душанбе "Мулквар". сол: 2021 - 356 с.
7. Шарифов И.У. Гулахмадов Ш.Н. Энтони Гидденс ва баъзе хусусиятҳои назарияи сохтори ӯ// Ахбори Академия илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Шуъбаи илмҳои ҷомеашиносӣ. Душанбе-«Дониш». - 2019. - № 1(254).
8. Шоисматуллоев Ш., Идиев Х., Баҳромбеков В., Мирон Ф. Сотсиология. Китоби дарсӣ. Зери таҳрири профессор Шоисматуллоев Ш. - Душанбе: Ирфон, 2019. - 520 сах.

НЕКОТОРЫЕ СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ ПОНИМАНИЯ ИНСТИТУТА В ТРАДИЦИОННОЙ И СОВРЕМЕННОЙ СОЦИОЛОГИИ

В данной статье анализируется одна из важнейших проблем в контексте социально-гуманитарных наук, проблема социальных институтов и институционализации с точки зрения классиков и современных социологов Запада. Особенно рассматривается в сравнительно сопоставительном анализе в учениях Г. Спенсера, Э. Дюркгейма, М. Вебера, а также ряда известных современных западных социологов (Т. Парсонс, Э. Гидденс, Б. Малиновский, Ю. Левада и др.). Кроме того выявляется, что проблемы социальных институтов, причины их возникновения и институционализации социальной жизни являются предметом научного интереса вышеуказанных авторов.

Ключевые слова: институт, институционализация, категория, субъект, объект, институты семейные, ритуальные, политические, религиозные, профессиональные, производственные, нормативные, принудительные, экономические, правовые, статус, исторические.

SOME OF THE SOCIOLOGICAL UNDERSTANDINGS INSTITUTION IN TRADITIONAL AND MODERN SOCIOLOGY

In this article is being considered one of the central concepts of social sciences, in particular sociology, the concept of social institutions and institutionalization from the point of view of classical sociologists, as well as a number of famous modern Western sociologists. Among them were such as: G. Spencer, E. Durkheim, M. Weber, as well as a number of well-known modern Western sociologists (T. Parsons, E. Giddens, B. Malinowski, Yu. Levada, etc.). It is analyzed on the basis of its origin and historical development. At the same time, these types of social institutions and the reasons for the emergence and development of institutionalization are the subject of interest of the author.

Key words: institute, institutionalization, article, subject, object, family institutions, ritual, political, religious, professional (professional), industrial, normative, compulsory, status, historical, economic, legal.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Гулахмадов Ш.Н. – муаллими калони кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. E-mail: gulahmadov_sh@mail.ru.

Сведения об авторе:

Гулахмадов Ш.Н. – старший преподаватель кафедры гуманитарных наук Технологического университета Таджикистана. E-mail: gulahmadov_sh@mail.ru.

Information about the author:

Gulahmadov Sh.N. - Senior Lecturer, Department of Humanities, Technological University of Tajikistan. E-mail: gulahmadov_sh@mail.ru.

УДК 396.4+396.6

АРЗЁБИИ ҚОЙГОҶИ ЗАН-МОДАР ДАР СЕ ПАЁМИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ

Давронова А.Ш.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Паёми солони Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» як санади муҳими стратегӣ буда, тамоми соҳаҳо ва ҷанбаҳои фаъолияти кишварро дар бар мегирад.

Дар баробари дигар бахшҳо ва ҷанбаҳо масъалаи занону духтарон ҳамвора матраҳ гардида, дар ҳар муруҷиат мавқеи барҷаста дорад. Азбаски ин мавзӯё печида аст, мо се паёми охиринаи Президентро ба Маҷлиси Олӣ (солҳои 2021, 2023 ва 2025) барои баррасии нақши занон ва духтарон интихоб кардем.

Бо ҷамъбасти намудани нақши занону духтарон дар се Паёми Пешвои миллат, Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавон гуфт, ки мавқеи занону духтарон дар Паём ҳамеша назаррас буда, аз эътимоди Сарвари давлат ба ин нерӯи бузург гувоҳӣ медиҳад.

Дар ин се паём бахшҳои алоҳида ба ин қишр бахшида шудаанд: нахуст ифтихор аз қойгоҳи худ дар ҷомеа, баъд аз корҳои, ки давлату ҳукумат барои ин қишри аҳоли анҷом додааст, баҳсу мунозира мекунад ва дар ниҳоят ихлоси боварӣ, нақшаҳои оянда ва корҳои минбаъда.

Калидвожаҳо: Паём, занон, таваҷҷӯҳ, мақом, давлат, меҳвар, назар, Пешвои миллат.

Паёми Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилию хориҷии ҷумҳурӣ”, ки ҳамасола ироа мешавад, ҳуҷҷати муҳими стратегӣ ва фарогирандаи тамоми бахшу паҳлуҳои соҳаҳои кишвар мебошад.

Паёмҳои Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бори дигар ин амрро собит намуд, ки воқеан ҳам, онҳо дар низоми давлатдорӣ навини мо ҳуҷҷати муҳимеанд, ки тарҳи зиндагии шоиста ва расидан ба қаламрави саодати миллиро муайян менамояд.

Агар ба нақши паёмҳои Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дастури нишондодҳои Сарвари давлат аз равшанӣ хирад ва оини ватандорӣ назар андозем, бояд ҳар ҳарфу ҳиҷои онро дар дафтари рӯзгори ҳеш сабт намоем. Зеро, моҳиятан ин ҳуҷҷати муҳим барои фатҳи уфуқҳои нави зиндагӣ ва расидан ба армонҳои ниҳони миллии барои мардуми шарафманди тоҷик заминаи асосиву устувор муҳайё менамояд [1, 5].

Дар баробари бахшу чанбаҳои дигар масъалаи занону бонувон ҳамеша дар он матраҳ мешавад ва дар ҳар Паём ҷойгоҳи худро дорад. Азбаски мавзуи мазкур доманадор аст, мо ба таври интиҳоб се Паёми охири Президенти кишвар ба Маҷлиси Олии кишварро интиҳоб кардем (2021, 2023, 2025), ки дар онҳо нақши занону бонувонро баррасӣ намоем.

Дар натиҷа маълум шуд, ки дар се Паёми охири Президенти кишвар, дар умум 45 маротиба Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон калимаҳои “зانون” ва “бонувон”-ро истифода кардаанд, ки инҳо ба Паёми соли 2021 21 бор, ба Паёми соли 2023 15 бор ва ба Паёми 2025 9 бор рост меояд.

Ҳамзамон, дар ду Паём (2021-2023) вобаста ба занон бахшҳои алоҳида ихтисос дода шуда, дар Паёми соли 2025 ба сурати гузариш аз онҳо ёдрас гардидааст. Илова бар ин, агар дар паёмҳои солҳои 2021 ва 2023 13 сарҳатӣ ба занону бонувон тааллуқ дошта бошад, дар Паёми соли 2025 5 сарҳат ба мавзуи мавриди назар иртибот дорад.

Новобаста аз он ки ихтисос додани сарҳат кам шудааст, аммо аҳамияти мавзӯ камранг нагаштааст.

Дар паёмҳои мазкур нахуст аз нақши занону бонувон ва аҳамияти онҳо ёдовар шуда, баъдан иқдоми Ҳукумати кишвар дар ин самт бо рақаму далелҳои мушаххас оварда мешавад, ки як навъ тасдиқи гуфтаҳои оғоз аст.

Боиси ифтихори мо-бонувон аст, ки тавачҷуҳи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон нисбат ба занону бонувон хеле зиёд аст.

Зеро Ҳукумати мамлакат дар сиёсати иҷтимоии худ масъалаҳои марбут ба занонро дар меҳвари фаъолияти рӯзмарра қарор дода, барои рушди ин самти муҳим мунтазам тадбирҳои судманд меандешад. Мо нақши бонувону занон ва духтарони бонангу номуси Ватанро дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти давлат ва ҷомеа ҳамеша қадрдонӣ мекунем ва аз саъю талоши онҳо ба хотири бунёди ояндаи ободу осудаи кишварамон ифтихор дорем [10, 5].

Таърих гувоҳ аст, ки занон ва бонувони тоҷик дар дарозии таърихи ин миллат бо донишу хирад ва ақлу заковати комил ба дунё оварандаи Рӯдакиву Фирдавсӣ, Синову Саъдӣ ва садҳо нафар бузургони дигари илму адаб, фарзандони бонангу номус, номдору фидокор ва номбардори миллат бошанд ва дар ин радиф тавонистаанд, ки мавқеи устувори худро дар тамоми соҳаҳои барои давлату миллати тоҷик ҳаётан муҳим муайян намоянд.

Дар ин замина, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон махсусан бо ишора ба нақши занону модарон таъкид менамоянд, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ онҳо бояд пасдори асосии забон, фарҳанг, расму ойин ва анъанаҳои миллӣ бошанд. Зеро афроде, ки аз сарнавишти миллат, таърихи гузаштаи сарзамин ва мероси фарҳангии ниёгон огоҳӣ надоранд, ҳеҷ гоҳ инсонӣ комил шуда наметавонанд.

Аз ин рӯ, мо ҳамчун занони бонангу номуси мамлакат вазифадорем, ки дар ҳамбастагӣ бо тамоми қишрҳои ҷомеа барои арҷгузорӣ ба анъанаҳои ниёгон, пӯшидани либоси миллии тоҷикона ва пешбурди фарҳанги сарфаю сариштакорӣ қорҳои фаҳмондадиҳӣ анҷом диҳем [4, 9].

Инчунин, Пешвои муаззами миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ масъалаи шароити қору зиндагии занонро дар маркази тавачҷуҳи худ қарор дода, бехбуд бахшидани вазъи иҷтимоии занонро сиёсати меҳварии Ҳукумати мамлакат донистаанд.

Аз 41 ҳазору 232 нафар донишҷӯёни тоҷик, ки ҳоло дар давлатҳои хориҷӣ таҳсил мекунанд, беш аз 11 ҳазор нафарашон духтарон мебошанд.

Танҳо дар даҳ соли охир 11 ҳазор нафар духтарон муассисаҳои таҳсилоти олии касбиро бо квотаи президентӣ хатм кардаанд [8, 3].

Аз 3 ҳазору 300 нафар ҷавононе, ки соли қорӣ танҳо тавассути Маркази барномаҳои байналмилалӣ назди Вазорати маориф ва илм ба хориҷи кишвар барои таҳсил рафтаанд, 30 ғоизашон духтарон мебошанд.

Умуман, дар замони соҳибистиклолӣ беш аз 256 ҳазор нафар духтарон муассисаҳои таҳсилоти олиро хатм кардаанд, яъне соҳиби маълумоти олии гардидаанд.

Тибқи маълумоти оморӣ соли 1989-ум ҳамагӣ 66 ҳазор нафар занону бонувон соҳиби маълумоти олии буданд.

Имрӯз бонувони мо, дар баробари фаъолият дар низоми хизмати давлатӣ, корхонаҳои истеҳсоливу хизматрасонӣ таъсис дода, ҳамчун соҳибкорони муваффақ соҳиби эътибору обрӯ гардидаанд.

Дар зарфи солҳои соҳибистиклолӣ шумораи зиёди занону бонувони лаёқатманду баландхисос ба хизмати давлатӣ ва идоракунии давлатӣ ҷалб карда шудаанд ва ин раванд минбаъд низ идома дода мешавад [9, 50].

Тибқи маълумоти мавҷуда, кишвари азизамон-Тоҷикистон, яке аз аввалин кишварҳои ИДМ аст, ки ба масъалаи баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа диққати аввалиндараҷа дода, 27-уми декабри соли 1993 Конвенсияи байналмилалӣ “Дар бораи барҳам додани тамоми шаклҳои таъбиз нисбат ба занон”-ро қабул кардааст.

Демократию ҳуқуқбунёд, дунявиро соҳибхатиёр будани давлат, устуворию пояҳои ҳокимияти конституционӣ ва меъёри ҳуқуқи муайяннамудаи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон баробарҳуқуқи мардон ва занонро дар ҷомеа қафолат додааст. Имрӯз занон дар баробари фаъолият дар соҳаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла мансабҳои ҳокимияти давлатӣ, хизмати давлатӣ, илму маориф, кишоварзӣ ва саноат, инчунин дар соҳаҳои нақлиёт, энергетика, алоқа, сохтмону меъморӣ, бонкдорӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқу тартибот ва дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳи ҷумҳурӣ низ софдилонаву содиқона хизмат мекунанд [2, 4].

Ё худ мутобиқи моддаи 17-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ «Мардон ва занон баробарҳуқуқанд». Дар сатҳи Конституция мустаҳкам намудани ҳуқуқ ва озодиҳои занон ва минбаъд тақмил додани онҳо тавассути қонунҳои соҳавӣ дар се даҳсолаи охир натиҷаҳои самарабахшро бар бор оварданд.

Ҳамчунин, тадбирҳо ва иқдоми амалигардонии Ҳукумати кишвар ба монанди қабул намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, стратегияву барномаҳои давлатӣ, ҷун Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи қафолатҳои давлатии баробарҳуқуқи мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо” (аз 1-уми март соли 2005); Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мубориза ба муқобили харидуфурӯши одамон” (аз 6 майи соли 2006); Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи пешгирии зӯрварӣ дар оила”; қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи “Барномаи давлатии тарбия, интиҳоб ва ҷобачогузори кадрҳои роҳбарикунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби занону духтарони лаёқатманд барои солҳои 2017-2022”; қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи нақшаи амали “Стратегияи миллии фаъолгардонии нақши занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020” ва ғайраҳо метавонанд ҷиҳати амалӣ намудани нақшаву лоиҳаҳои ҳукумати кишвар дар самти боз ҳам беҳгардонии фаъолиги густурдаи занон замина гузоранд.

Ин санадҳо нишондиҳандаи дастгириҳои давлат дар самти ҳавасмандгардонии занҳо ва ҷалби васеи онҳо ба корҳои идоракунӣ мебошад, ки баъди қабули он имтиёзҳои муайян баҳри васеъшавии фаъолнокии сиёсии занон амалӣ гашт.

Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки ин ҳама тадбирҳо бо мақсади ба 30 ғоиз расонидани хизматчиёни давлатӣ ва ба 25 ғоиз расонидани кадрҳои роҳбарикунанда аз ҳисоби занон татбиқ мешаванд. Хушбахтона, иҷрои онҳо дар мамлакат давра ба давра таъмин мегардад.

Маҳз Истиклоли давлатӣ барои бонувони тоҷик имконоти васеъ фароҳам овард. Дар ин давра шароити мусоиди таҳсил, фаъолият ва худшиносии занон муҳайё гардида, онҳо тавонистанд мавқеи худро дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ устувор намоянд. Дастгирии пайвастаи давлат боис гардид, ки занон дар илму маориф, тандурустӣ, фарҳанг, иқтисод ва идоракунии давлатӣ фаъолона иштирок кунанд [3, 3].

Дар баробари дигар масъалаҳо, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти фарогирии духтарон ба таҳсил, касбомӯзии онҳо дар муассисаҳои гуногуни таълимии касбии дохилию хориҷӣ низ тавачҷуҳи махсус медиҳад. Ҳоло дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоиву миёна ва олии касбӣ, аз ҷумла дар хориҷи кишвар ҳазорҳо нафар духтарони боистеъдоди мо ба касбомӯзӣ фаро гирифта шудаанд. Аз беш аз 41 ҳазор нафар донишҷӯи тоҷик, ки ҳоло дар давлатҳои хориҷӣ таҳсил мекунанд, беш аз 11 ҳазор нафараширо духтарон ташкил медиҳанд [5, 4].

Ҳамзамон, дар даҳсолаи охир беш аз 11 ҳазор нафар духтар муассисаҳои таҳсилоти олии касбиро танҳо тариқи квотаи президентӣ хатм карданд. Маҷмуан дар замони соҳибистиклолӣ беш аз 256 ҳазор нафар духтарон муассисаҳои таҳсилоти олиро хатм намуда, соҳиби таҳсилоти олии гардиданд. Ин дастоварди назаррас дар самти маориф ва сиёсати ҳукумати кишвар марбут ба ҳуқуқи мақоми занҳо дар ҷомеаи муосир мебошад. Пеш аз замони соҳибистиклолӣ тибқи маълумоти оморӣ, масалан соли 1989 дар ҷумҳурӣ ҳамагӣ 66 ҳазор нафар занони маълумоти олии буданд.

Аз ин ҷост, ки Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон суҳанронии худ ба ифтихори Рӯзи Модар қайд намуданд, ки муваффақияти занону духтарони тоҷик дар он аст, ки дар баробари рисолати модарӣ, имрӯз ҳамчун аъзои Ҳукумат ва вакили парламент, инчунин, дар мақомоти ҳокимияти судӣ ва ҳифзи ҳуқуқи масъулияти идоракуниро бошарафона иҷро мекунанд. Онҳо дар баробари ин ки сиёсатмадор, омӯзгор, табиб, муҳандис, энергетик ва варзишгаранд, ҳамчун олиму ихтироъкор, ҳунарманду эҷодкор, хоҷагидору соҳибкор ва муҳофизии Ватан фаъолият доранд [11, 4].

Имрӯз соҳаеро тасаввур кардан ғайриимкон аст, ки дар он зани тоҷик фаъолият накунад. Фаъолияти занон дар ҳаёти сиёсии мамлакат меафзояд. Ба касе пӯшида нест, ки сиёсат ҳамчун қисми таркибии муносибатҳои ҷамъиятӣ ва самти фаъолият аз ҳар як шахсе, ки воридаи он шудан мехоҳад, донишу малака, азму талош, масъулияти ташаббус ва иродаи мустақамро талаб менамояд.

Аз ин рӯ, чинсият дар он метавонад нақши дуҷуминдараҷа дошта, нақши асосиро қобилияти фитрии инсон бозад. Дар баробари ин масъалаи иштироки занон дар сиёсат як қатор ҷанбаҳои доро аст, ки дар тӯли таърих мавқеи анъанавии сарварии мардон таъсири бевоситаи худро ба ин раванд расонидааст.

Пешвои миллат ҳамеша ба масъалаи дастгирӣ ва фаъолнокии занон, боло бурдани мақому манзалати онҳо дар ҷомеа диққати ҷиддӣ медиҳанд.

Натиҷаи ҳамин дастгириҳост, ки имрӯз дар мамлакат нақши занон сол то сол дар ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ ва иқтисодӣ фарҳангӣ боризтар гашта, мавқеи онҳо дар пешбурди равандҳои иҷтимоию сиёсӣ фаъолтар гашта истодааст [6, 5].

Тазаккур бояд дод, ки аз ҳама бештар занону бонувон дар соҳаи маориф фаъолият доранд, ки ин боиси ифтихор ва масъулияти баланд ба шумор меравад.

Ба ин хотир дар Паёми навбатӣ ба Маҷлиси Олии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод намуданд, ки бо назардошти имкониятҳои имрӯзаи иқтисодӣ ва зарурати боз ҳам беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳоли аз 1-уми сентябри соли 2026 маоши вазифавии кормандони муассисаҳои маориф, аз ҷумла муассисаҳои томактабӣ ва миёнаи умумӣ 25 фоиз, дигар муассисаҳои соҳаи маориф, соҳаҳои илм, фарҳанг, варзиш, тандурустӣ, муассисаҳои

соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ, мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатӣ ва дигар муассисаҳои бучетӣ, инчунин, стипендияҳо 20 фоиз зиёд карда шаванд [7, 6].

Ба таъкиди Сарвари давлат: Ман аз рӯзҳои аввали фаъолияти худ ба ҳайси Роҳбари давлат то имрӯз дастгирӣ ва рушди илму маорифро самти афзалиятнок эълон карда, дар тӯли беш аз се даҳсола ба ин соҳаҳои ҳаётан муҳим таваҷҷуҳи аввалиндараҷа ва доимӣ зоҳир менамоем. Зеро ҳуб медонам, ки рушди ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ва давлат, ояндаи босаодати давлату миллат аз илму маорифи пешрафтае вобаста аст, ки заминаи мустаҳкамҳои онҳо имрӯз гузошта мешавад. Ба ибораи дигар, ман дастгирӣ ва таваҷҷуҳ ба ин соҳаҳои муҳимму тақдирсозро сармоягузори ба ояндаи дурахшони миллат ва бақои давлат мешуморам. Аз ин лиҳоз, Ҳукумати мамлакат маблағгузориҳои ин соҳаҳои калидиро мунтазам зиёд менамояд ва ҳар сол ҳаҷми умумии он беш аз 21 фоизи хароҷоти бучети давлатиро ташкил медиҳад [9, 50].

Дар баробари ин ҳама ғамхориҳо мо-занону бонувонро мебояд суҳанҳои меҳрбору бозғитимод ва нуқтаҳои Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар қору фаъолият раҳнамои ҳамешагии худ қарор дода, бо азми қомил дар ободиву гулгулшукуфоии ватани азизамон сайёу талош намоем ва саҳми худро дар дастгирии сиёсати созандаи Пешвои миллат ва рушди босуботи Тоҷикистони соҳибистиклол, ки хонаи умеду ормонҳои мост, гузорем.

Ҳамин тариқ, бо натиҷагирӣ аз нақши занону бонувон дар се Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилию хориҷии ҷумҳурӣ” метавон гуфт, ки ҳамеша ҷойгоҳи занону бонувон дар Паём назаррас аст ва аз эътимоду боварии Роҳбари давлат ба ин неруи бузург шаҳодат медиҳад. Дар ин се Паём бахшҳои алоҳида ба ин самт ихтисос дода шуда, дар онҳо нахуст ифтихорат аз маъқеи онҳо дар ҷомеа ва баъдан қорҳои анҷомдодаи давлату Ҳукумати кишвар ба ин кишри ҷомеа матраҳ шуда, дар охир изҳори итминон ва қорҳои нақшаҳои оянда гуфта мешавад.

Адабиёт:

1. Абдучалил С. Нақши Паём дар рушди маорифи кишвар // Мароми пойтахт. – 2024. – 17 январ. – №3 (781). – С. 5.
2. Аҳмадзода Д. Нақши занон дар мақомоти олии қонунгузори Тоҷикистон дар даврони соҳибистиклолӣ назаррас аст [<https://khovar.tj/2025/08/na-shi-zanon-dar-ma-omoti-olii-1onunguzorii-to-ikiston-dar-davroni-so-ibisti-lol-nazarras-ast/>].
3. Иззатова М. Сарнавишти бонувон дар меҳвари Паём // Ҷумҳурият. – 2026. – 8 январ. – № 4. – С. 3.
4. Набиева М. Пос доштани урфу одатҳои мардумӣ (Дар партави Паёми Президенти Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ) [<https://khovar.tj/2026/01/pos-doshtani-urfu-odat-oi-mardum-dar-partavi-payomi-prezidenti-to-ikiston-ba-ma-lisi-ol/>].
5. Раҳмонзода З.Ф. Нақши занону бонувон дар тақдими Истиклоли давлатӣ // Мароми пойтахт. – 2017. – 7 март. – № 10(456). – С. 3.
6. Саидова Л. Занону бонувон дар меҳвари Паём // Файзи Зарафшон. – 2026. – 30 январ. – № 3-4 (60372-373). – С. 4.
7. Саломийн М. Илму маориф дар меҳвари Паём // Мароми пойтахт. – 2025. – 8 январ. – № 2 (827). – С. 5.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилию хориҷии ҷумҳурӣ”, 21-уми декабри соли 2021 // “Мароми пойтахт”. – 2021. – 22 декабр. – № 48 (684). – С. 1-8.

9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилию хориҷии ҷумҳурӣ”, 28-уми декабри соли 2023. – Душанбе: Шарқи озод, 2023. – 64 с.

10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилию хориҷии ҷумҳурӣ”, 16-уми декабри соли 2025 // “Мароми пойтахт”. – 2025. – 2 декабр. – № 1 (826). – С. 1-8.

11. Раҳмон Э. Суханронӣ ба ифтихори Рӯзи модар [<https://prezident.tj/event/speeches/13631>].

ОЦЕНКА ПОЛОЖЕНИЯ ЖЕНЩИН-МАТЕРЕЙ В ТРЁХ ПОСЛАНИЯХ ЛИДЕРА НАЦИИ

Ежегодно представляемое послание Президента Республики Таджикистан Его Превосходительства Эмомали Рахмона в Меджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» является важным стратегическим документом, охватывающим все сферы и аспекты деятельности страны.

Наряду с другими секторами и аспектами, вопрос женщин и девочек всегда поднимается и занимает свое место в каждом послании. Поскольку эта тема сложна, мы выборочно отобрали три последних послания Президента страны к Меджлиси Оли (2021, 2023, 2025 годы), в которых мы обсудим роль женщин и девочек.

Подводя итог роли женщин и девочек в трех посланиях Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, достопочтенного Эмомали Рахмона, Маджлиси Оли Республики Таджикистан, можно сказать, что место женщин и девочек в послании всегда значимо и свидетельствует о доверии и уверенности Главы государства в этой великой силе.

В этих трех посланиях этому сегменту посвящены отдельные разделы: сначала выражается гордость за свое место в обществе, затем обсуждается работа, проделанная государством и правительством для этой группы населения, и, наконец, выражается уверенность, планы на будущее и дальнейшая работа.

Ключевые слова: Послание, женщины, внимание, статус, государство, ось, взгляд, Лидер нации.

ASSESSING THE SITUATION OF WOMEN AND MOTHERS IN THREE MESSAGES FROM THE LEADER OF THE NATION

The annual address of the President of the Republic of Tajikistan, His Excellency Emomali Rahmon, to the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, “On the Main Directions of the Domestic and Foreign Policy of the Republic,” is an important strategic document covering all areas and aspects of the country’s activities.

Along with other sectors and aspects, the issue of women and girls is always raised and features prominently in every address. Because this topic is complex, we have selected the three most recent Presidential addresses to the Majlisi Oli (2021, 2023, and 2025) to discuss the role of women and girls.

Summarizing the role of women and girls in three messages from the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan, the Honorable Emomali Rahmon, and the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, it can be said that the place of women and girls in the message is always significant and testifies to the trust and confidence of the Head of State in this great force.

These three messages devote separate sections to this segment: first, they express pride in their place in society, then they discuss the work done by the state and government for this group of the population, and finally they express confidence, plans for the future, and further work.

Key words: Message, women, attention, status, state, axis, view, Leader of the Nation.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Давронова Азмия Шерозиддинова – ассистенти кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. E-mail: olimi1992@mail.ru.

Сведения об авторе:

Давронова Азмия Шерозиддинова – ассистент кафедры гуманитарных наук Технологического университета Таджикистана. E-mail: olimi1992@mail.ru.

Information about the author:

Davronova Azmiya Sheroziddinova – assistant of the Department of Humanities at the Technological University of Tajikistan. E-mail: olimi1992@mail.ru.

УДК 796.078:3701{575.3}

РОЛЬ ФИЗИЧЕСКОЙ НАГРУЗКИ ДЛЯ РАБОТЫ СЕРДЦА

Диловаршоев Р.С

Технологический университет Таджикистана

В настоящей работе способом темрентгинографии измерялся и был рассчитан объём сердца высококвалифицированных спортсменов, занимающихся различными видами спорта, и людей, не занимающихся спортом. Было установлено влияние характера мышечной активности на объём спортсменов, что лежит в основе высокой работоспособности, которая является предпосылкой для достижения высоких результатов в видах спорта на выносливость.

Ключевые слова: изменение, влияние фактов, заболевание, величина.

По своей популярности и позитивному влиянию на состояние здоровья человека бег превзошёл все традиционные виды физических упражнений, и это общепризнано. Во время бега в работу вовлекаются основные мышечные группы, умеренно увеличивается деятельность сердечно - сосудистой и дыхательной систем, повышается жизненный тонус, что является одним из действенных факторов профилактики различных заболеваний.

Путём полученных снимков по биплановой телерентгенографии, измерялся и высчитывался объём сердца высококвалифицированных спортсменов, занимающихся различными видами спорта, и людей, не занимающихся спортом. Установлено влияние характера мышечной деятельности на величину объёма сердца.

Из наиболее характерных изменений сердца, возникающих в организме под влиянием систематических занятий спортом, является его увеличение, обусловленное тоногенной дилатацией и гипертрофией сердечной мышцы (Г.Ф. Ланг, Райндель, В.Л. Карпман и др., 1970 г). Многие годы о величине сердца судили по его площади или объёму, высчитанному на основании фронтального рентгеновского снимка с применением различных формул. Однако суждение о величине сердца лишь по фронтальному снимку ошибочно. На сердечную тень влияет положение сердца в грудной клетке, т.е. одинаковую величину сердца могут дать в прямой проекции тени разной величины из-за различного положения.

При одинаковой величине прямой тени объёмы сердца могут быть неодинаковыми из-за разной их глубины. И, наконец, имеет значение форма грудной клетки: при равном объёме у субъекта с плоской грудной клеткой тень на фронтальном снимке будет больше (Хаммер, Зданский). Наиболее объективное представление о величине сердца даёт измерение его объёма на снимках, полученных путём биплановой телерентгенографии. Для расчёта объёма сердца при этом чаще используют формулу Рорера и Кальсторфа, модифицированную в приложении к телерентгенографии Муссохоффом и Райнделем.

Объём сердца равен $L \times b \times t \times \max \times 0,4$ (см. кв), где L - длинник сердца на фронтальном снимке; b - косой диаметр на фронтальной рентгенограмме, состоящий из двух отрезков - правого и левого; t-max наибольший глубинный диаметр сердца на сагиттальном снимке, 0,4 - постоянный коэффициент, являющийся поправкой на особенности формы сердца и проекционное увеличение. При фронтальной рентгенографии и рентгенокимографии было показано, что различные виды спорта оказывают разное воздействие как на размеры, так и на форму сердца (Зданский С.П., Летунов С.П. и Р.Е. Мотелянская).

В таблицах 1 и 2 представлены данные о величинах объёма сердца у высококвалифицированных спортсменов, занимающихся различными видами спорта.

Таблица 1.

Объём сердца у мужчин, занимающихся различными видами спорта

Спортивная специализация	Количество обследованных	Абсолютный объём, см	Относительный объём, см/кг
Не занимающиеся спортом	50	735+16,7	11,0+0,18
Тяжёлая атлетика и толкание ядра	11	780+39,3	10,5+0,38
Спринтерский бег, прыжки в длину и высоту с/р	12	840+35,9	11,9+0,22
Бег на средние дистанции	20	940+22,2	13,9+0,22
Лыжные гонки	16	1010+34,7	14,5+0,37
Бег на длинные и сверхдлинные дистанции	32	1020+16,3	15,2+0,43
Велосипедные гонки (шоссе)	68	1010+19,0	15,1+0,21

Из таблицы 1 видно, что у мужчин любой спортивной специализации абсолютный объём сердца больше, чем у мужчин, не занимающихся спортом. Однако у тяжелоатлетов и толкателей ядра, спринтеров и прыгунов, в тренировках которых преобладают скоростно-силовые виды упражнений, это увеличение выражено незначительно. Более того, у тяжелоатлетов в силу чрезвычайной гипертрофии скелетной мускулатуры относительный объём сердца оказался даже меньше, чем у мужчин, не занимающихся спортом. Более выраженное увеличение объёма сердца отмечается у бегунов на средние дистанции, и особенно у лыжников, велосипедистов, у бегунов на длинные и сверхдлинные дистанции, в тренировках которых преобладают упражнения на выносливость.

Именно на физических упражнениях, направленных на воспитание выносливости, увеличение объёма сердца является физиологически детерминированным (В.Л. Карпман и др. 1970 г). Увеличение объёма сердца вследствие физиологического процесса адаптации к повышенным требованиям к кровообращению в условиях напряжённой и длительной мышечной деятельности отражает повышение функционального резерва сердца, поскольку, чем больше исходный объём сердца, тем больше резервная фракция крови в его полостях (Сьёстранд, Райндель), обуславливающее повышение циркуляторной производительности сердца при физической работе.

У женщин, систематически занимающихся спортом, также происходит увеличение объёма сердца. Из таблицы 2 видно, что у них, как у мужчин, степень этого увеличения зависит от вида спорта. В видах спорта, где преобладают скоростно-силовые упражнения (гимнастика, прыжки, спринтерский бег), отмечается небольшое увеличение объёма сердца. В видах же спорта, в которых большое внимание уделяется воспитанию выносливости (бег на 400-800 м, лыжные и велосипедные гонки), наблюдается наибольшее увеличение объёма сердца.

В целом объём сердца у женщин, занимающихся спортом, увеличивается в значительно меньшей степени, чем у мужчин. Это обусловлено как конституционно-физиологическими особенностями их организма, так и значительно меньшим объёмом и интенсивностью спортивных нагрузок у женщин по сравнению с мужчинами.

Таблица 2.

Объём сердца у женщин, занимающихся различными видами спорта

Спортивная специализация	Количество обследованных	Абсолютный объём, см	Относительный объём, см/кг
Не занимающиеся спортом	60	581+8,5	9,8+0,13
Спортивная и художественная гимнастика	32	640+16,9	10,9+0,25
Спринтерский бег, прыжки в длину и высоту с/р	22	670+16,0	10,7+0,21
Волейбол, гандбол, настольный теннис	77	740+12,8	11,5+0,14
Бег на 400 и 800 м	31	710+19,9	12,4+0,23
Лыжные гонки	30	750+11,5	12,7+0,19
Велосипедные гонки (шоссе)	45	793+13,8	12,6+0,18

Величина объёма у спортсменов, тренирующихся преимущественно на выносливость, меняется в течении годового тренировочного цикла, чутко реагируя на динамику уровня общей тренированности, причём максимальные величины наблюдаются в соревновательном периоде, когда отмечается наиболее высокий уровень тренированности. Правда, следует подчеркнуть, что степень колебаний величины объёма сердца в годовом тренировочном цикле у разных спортсменов отличается значительной изменчивостью, обусловленной, очевидно, конституциональными особенностями каждого. Кроме того, динамика величины объёма сердца у спортсменов зависит и от методики тренировочных занятий: наибольшую роль в увеличении объёма сердца играет не объём, а интенсивность физических нагрузок.

Известно, что у рикш, имеющих ежедневно большую по объёму физическую нагрузку, не отмечается характерного для спортсменов - бегунов значительного увеличения объёма сердца, что объясняется низкой интенсивностью их бега (Хойс). Как уже было подчёркнуто, увеличенное в объёме сердце спортсменов должно обладать высокой циркуляторной производительностью во время мышечной работы.

Наши исследования по сопоставлению величины объёма сердца с показателями аэробной производительности подтверждают это. Известно, что наиболее информативным показателем производительности сердца является максимальное потребление кислорода, которое являясь интегральным показателем степени совершенства функционирования различных систем организма, представляет особую ценность при выявлении уровня общей тренированности спортсменов (В.С. Фарфель, В.В. Михайлов).

Оказалось, что увеличение объёма сердца у спортсменов сочетается с повышением кислородного потолка, обеспечивающим рост спортивных достижений в видах спорта на выносливость. У спортсменов между величиной абсолютного объёма сердца и максимальным потреблением кислорода оказалась положительная корреляция с коэффициентом, равным +0,79 у мужчин и + 0,55 у женщин. Ещё более тесная связь оказалась между величиной абсолютного объёма сердца и максимальным кислородным пульсом, характеризующим не только аэробную производительность, но и эффективность сердечного сокращения (В.В. Васильева и др.). Коэффициент корреляции при этом равен у мужчин + 0,82, а у женщин + 0,56. Таким образом, характер мышечной деятельности оказывает большое влияние на величину объёма сердца как у спортсменов, так и у спортсменок.

Чем длительнее и интенсивнее физические нагрузки применяются на спортивных тренировках и соревнованиях, тем больше величина абсолютного и относительного объёма сердца. Увеличение объёма сердца - физиологически детерминированный процесс, обеспечивающий повышение циркуляторной производительности и эффективности сердечного сокращения. Физиологически увеличенное сердце у спортсменов отличается высокой работоспособностью, что является предпосылкой для достижения высоких результатов в видах спорта на выносливость.

Результаты проведённого исследования среди спортсменов (юношей и девушек) позволяют индивидуализировать физические нагрузки с учётом подготовленности занимающихся, вносить корректировку в учебно-тренировочный процесс. Создать возможность для управления тренировочным процессом, указывая на совершенно необходимые компоненты подготовленности, как в процессе многолетней спортивной тренировки, так и на отдельных этапах подготовки.

Литература:

1. Карпман В.Л. Уткин В.А. Теория и практика Ф.К. 1970. - №8. - С. 27-29.
2. Ланг Г.Ф. Спорт и система кровообращения. Учебник. - 1978.
3. Летунов С.П, Мотылянская Р.Е. Теория и практика Ф.К. - 1988. - №11. - С. 74.
4. Круглый М.М. Сердце и двигательная активность человека. - 1981.
5. Целебная сила движений. М.Ф. Грипенко. - Москва ФиС. - 1991.
6. Книга учителя ФК. Под общей редакцией В.С. Каюрова. - Москва. ФиС. - 1973.

НАҚШИ САРБОРИИ ҚИСМОНӢ БА КОРИ ДИЛ

Дар ин мақола ҳаҷми дили варзишгарони касбӣ, ки ба намудҳои гуногуни варзиш машғуланд ва шахсоне, ки ба варзиш машғул нестанд, бо усули рентгенӣ ҳен карда шудааст. Таъсири характери фаъолияти мушакҳо ба ҳаҷми дили варзишгарон муқаррар карда шудааст, ки дар асоси нишондиҳандаҳои баланд гузошта шудааст, ки ин шартӣ ҳатмии ба даст овардани натиҷаҳои баланд дар варзиш мебошад.

Калидвожаҳо: тағйир, таъсири далелҳо, беморӣ, бузургӣ.

THE ROLE OF PHYSICAL EXERCISE ON THE FUNCTIONING OF THE HEART

In this work, the volume of the heart of highly qualified athletes involved in various sports and people not involved in sports was measured and calculated using the method of tempoencephalography. The influence of the nature of muscle activity on the volume of athletes was established, which underlies high performance, which is a prerequisite for achieving high results in endurance sports

Keywords: change, the influence of the facts, the disease, the value of.

Дар бораи муаллиф:

Диловаршоев Рамшед Султаншоевич – муаллими калони кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. E-mail: mr.ramshed@mal.ru.

Сведения об авторе:

Диловаршоев Рамшед Султаншоевич – старший преподаватель кафедры физической культуры и спорта Технологического университета Таджикистана. E-mail: mr.ramshed@mal.ru.

Information about the author:

Dilovarshoev Ramshed Sultanshovich – senior lecturer of the Department of Physical Education and Sports at the Technological University of Tajikistan. E-mail: mr.ramshed@mal.ru.

УДК 796.078:3701{575.3}

ПРОФИЛАКТИКА ЗАКАЛИВАНИЯ ДЛЯ ЗДОРОВЬЯ И ДОЛГОЛЕТИЯ ЧЕЛОВЕКА

Диловаршоев Р.С

Технологический университет Таджикистана

Данная статья «Натуральные средства от гриппа и простуды» направлена на поддержание и укрепление здоровья спортсменов, студентов, преподавателей и профессорско-преподавательского состава. Потому что условия жизни современного человека предъявляют высокие требования к его физиологическим механизмам поддержания здоровья. Поэтому поиск путей укрепления организма к неблагоприятным факторам окружающей среды в настоящее время особенно актуален.

Ключевые слова: здоровье, заболевание, грипп, простуда, закаливание, вода, воздух, солнце.

«Когда каждый человек будет беречь и ценить своё здоровье, мечтая о том, чтобы сто лет стало обычным сроком средней продолжительности нашего существования на земле, станет радостной действительностью», - писал страстный пропагандист здоровья И.М. Саркисов Серазини. К сожалению, ещё не все люди сегодня сполна заботятся о своём здоровье и творческом долголетии. Вот наглядный тому пример. В рижском медицинском институте среди 297 научных сотрудников и преподавателей провели анкетирование. На вопрос: «Кто должен заботиться о вашем здоровье?» почти все ответили: «Сами». Однако большинство из опрошенных, ничего практически для этого не делают, а некоторые уточнили, что принимают лекарство. Значительная часть сотрудников выходные дни и даже отпуск проводят дома. Немногие занимаются хотя бы утренней гимнастикой. Такая картина типична и для многих других трудовых коллективов.

Это тем более не допустимо, что в последние годы на людей всё сильнее отрицательно воздействует ухудшающаяся экологическая обстановка: загрязнение атмосферы и мирового океана промышленными выбросами, радиоактивными и химическими отходами и т.д. Страшными и коварными врагами всего живого и неживого являются «кислотные дожди», их часто называют «тихие убийцы». Основная причина возникновения «кислотных дождей» -

загрязнение атмосферы ядовитыми отходами промышленных предприятий, тепловых электростанций, котельных, выбрасывающих огромное количество двуокиси серы, окислы азота, которые вступая в реакции с водяными парами, образуют растворы серной и азотной кислот. Выпадая вместе с радиоактивными частицами в виде дождя, они поражают животных, растения, разрушают сооружения, закисляют почву, отравляют водные источники не только своей страны, но и соседей. Отравленная в одних районах воздушная среда распространяется на большие пространства, нанося вред многим странам.

В результате не всегда управляемого научно-технического прогресса человечество подошло к такому рубежу, когда во всю силу встала опасность заболевания смоговой и лучевой болезнями, различными формами токсических, аллергических, эндокринных и других форм патологии, не знающих социальных границ. Нарастающий темп изменения облика земли, её биосферы, т.е. физических, метеорологических и биологических факторов, которые окружают человека и составляют среду его обитания; увеличивающийся темп жизни, быстрая и частая смена среды обитания человека, к которой не успевает приспособляться его организм: информационные и нервно-эмоциональные перегрузки; высокая миграция населения - всё это явилось причиной быстрого роста «болезней цивилизации», которые обусловлены, прежде всего, снижением защитных сил организма, его функциональных резервов. Резкое уменьшение физических нагрузок, ослабление мускулатуры отрицательно влияют на сердце и другие органы и системы.

Детренированность терморегулирующих рефлексов, снижение сопротивляемости организма различным недугом и неблагоприятным внешним факторам, вызванные повышением бытового комфорта, изнеженностью тела, влечёт за собой сердечно-сосудистые и другие «болезни века». Огромный ущерб наносят человеку и государству так называемые простудные заболевания и грипп. С наступлением каждой осени и холодных, дождливых дней начинается рост острых респираторных заболеваний (ОРЗ).

На их фоне, обычно в конце декабря, иногда раньше или позднее, возникают вспышки гриппа, которые в течение нескольких недель способны охватить многомиллионный город, а за полтора месяца - население всей страны. Эпидемии ОРЗ и гриппа поражают различные страны почти ежегодно - зимой в северном полушарии, летом - в Южном, где в это время бывает зима.

Не исключена и наша страна. Заболевания ОРЗ и гриппом составляют у нас 50% и более от числа всех болезней, нанося государству огромный ущерб. Причинами возникновения ОРЗ и гриппа являются многочисленные и многообразные вирусы и бактерии, против которых трудно найти вещество универсального действия, хотя и существуют средства, способные уменьшить осложнения гриппа, вызываемого бактериальной микрофлорой. Но они обладают ограниченной эффективностью. При массовом заболевании и ураганном распространении нелегко провести индивидуальную диагностику в короткий отрезок времени всем больным и наметить стратегию лечения. В общем, трудностей в борьбе с ОРЗ и гриппом больше, чем возможностей. Тем важнее роль гигиены и закаливания людей, в первую очередь, контингента повышенного риска - детей раннего возраста, дошкольников и пожилых людей, страдающих хроническими болезнями.

Закаливание жизненно необходимо людям, живущим и работающим в экстремальных условиях: лётчикам, водителям, рыбакам, геологам, альпинистам, космонавтам и представителям многих других профессий, деятельность которых происходит в условиях сильной солнечной радиации, низких и высоких температур воздуха, резких перепадов атмосферного давления повышенной влажности, низкого парциального давления кислорода и т.д. Закаливание способствует подготовке организма для работы в условиях высокогорья. Трудно сказать, кому закаливание не нужно.

В наше время происходит миграция огромных масс населения с запада на восток, с юга на север, в Сибирь, Среднюю Азию, на Дальний Восток. Переселяясь в новые места для жизни и труда, люди пересекают широтные и долготные пояса, климатические зоны, попадают в необычные, нередко неприспособленные для жизни условия. Им без закаливания трудно акклиматизироваться и привыкнуть к новой обстановке. В преклонном возрасте у многих людей как бы расцветает целый букет самых разнообразных болезней: одолевают частые простуды, грипп, ангины, пошаливают нервы, сдаёт сердце, приходит раздражительность, уходит сон, скачет давление. Лекарство помогают всё меньше и меньше. Такая старость - в тягость и себе, и близким. И вот, когда потеряны все надежды на врачей и лекарства, у вас остаётся ещё одна возможность: обратите свой взор на природу, начните закаливаться. Это последний ваш шанс.

Проявите упорств и волю - и многие болезни оставят вас. Не знаем, всем ли удаётся избавиться от них полностью, но уверены твёрдо, что закаливание никому не повредит. Закаливание - комплекс мероприятий по повышению устойчивости организма к воздействию неблагоприятных погодных-климатических условий (низкой и высокой температуры, влажности и движения воздуха, пониженного и повышенного атмосферного давления и др.). Одним из важнейших факторов внешней среды, в которой живёт человек, является её температура. Организм человека должен постоянно поддерживать тепловой баланс при различных внешних температурах. Для этого его необходимо закаливать.

В организме непрерывно происходят окислительные процессы с освобождением энергии, которая в конечном итоге превращается в тепловую и передаётся во внешнюю среду. Процессы теплообразования и теплоотдачи регулируются системой терморегуляции в пределах её восстановительных возможностей. Под терморегуляцией понимается совокупность физиологических процессов, направленных на поддержание на определённом уровне относительно постоянной температуры тела человека и теплокровных животных.

Механизм терморегуляции начинает автоматически действовать, когда температура внешней среды отличается от температуры тела. В систему терморегуляции человека природа заложила большие потенциальные возможности, что позволяет ему переносить значительные колебания температуры внешней среды без ущерба для здоровья. Нарушение терморегуляции приводит к заболеваниям, а если каким-либо способом полностью прекратить теплоотдачу, то через 4-5 часов человек погибнет от перегрева. В процессах терморегуляции ведущая роль принадлежит центральной нервной системе, которая реагирует на различные раздражители внешней среды и управляет всей деятельностью организма.

Сигналы об изменениях температуры воспринимаются нервными окончаниями (рецепторами), заложенными в кожных покровах, и передаются по чувствительным нервным волокнам в головной мозг, откуда затем поступают «команды» к сосудам, мышцам, сердцу, лёгким, печени, почкам и другим внутренним органам, участвующим в выработке и расходе тепловой энергии. Ни один орган тела не остаётся безразличным к тем воздействиям внешней среды, влияние которых прежде всего воспринимается терморепцепторами.

Организм человека можно представить себе, состоящим из «сердцевины» с постоянной температурой и «оболочки», меняющей свою температуру в зависимости от температурных условий внешней среды. Постоянная температура, свойственная внутренним органам тела (сердцевине), колеблется в узких границах - 36,4-37,5⁰С. Наибольшая отличается в тканях печени - 38⁰С, а также структура правого желудочка и правого предсердия - соответственно 36,5 и 38⁰С. Температура тканей мозга составляет 37⁰С.

Самая низкая - в фалангах пальцев ног 15-16⁰С. Постоянно температура тела поддерживается благодаря химической терморегуляции, т.е. изменениям интенсивности

обмена веществ в организме, а следовательно, и количеству вырабатываемого тепла, (теплопродукции). При понижении температуры внешней среды интенсивность обмена веществ увеличивается, тепла вырабатывается больше, что препятствует переохлаждению организма, и температура тела остаётся неизменной. При охлаждении тела усиление обмена веществ и дополнительное образование тепла в организме достигаются также и за счёт непроизвольных мышечных сокращений (дрожь), в результате чего теплопродукция может увеличиваться в 3 раза. Внутри организма как бы действует автоматически регулируемая печка, в которой горят не дрова, а пища.

Если тело охлаждается, печка разгорается и даёт больше тепла: если перегревается, то печка затухает, пока внутренние органы не охладятся до нормы. Установлено, что увеличение теплообразования у человека, закалённого к холоду, больше, чем у незакалённого, вследствие чего при сильном охлаждении равновесие теплового баланса у него сохраняется дольше, чем у незакалённого. Некоторые люди, особенно под влиянием недостаточно компетентной пропаганды, подчас преувеличивают возможности закаливания, в частности, считают ледяную воду чуть ли не панацеей от всех болезней.

Я считаю, поскорее избавиться от этой иллюзии: да, прорубь обладает множеством целебных свойств, которые до конца ещё не изучены, но не всеисильна. Поэтому будьте критичны к подобным публикациям. Ведь ещё Гельвеций предостерегал, что среди книг, как и среди людей, можно попасть в хорошее или же дурное общество.

Слепое механическое подражание «экстравагантным» способам закаливания может привести к печальным последствиям. Закаливание должно быть достаточным для поддержания здоровья. Излишняя закалённость не добавляет его, но требует дополнительных затрат энергии. Так что, определяя интенсивность холодных процедур, необходимо в первую очередь, учитывать особенности своего организма и иметь чётко поставленную перед собой цель, во имя которой они проводятся. Крепкого вам здоровья!

Литература:

1. Раздумья о здоровье. Н. Амосов. - Москва. «Молодая гвардия». - 1978.
2. Путь в страну здоровья. Ю. А. Мерзляков. - Минск. «Полымя». - 1982.
3. Если хочешь быть здоров. А. Исаев. - Москва. Физкультура и Спорт. - 1988.
4. Сюрпризы оздоровительного бега. Ю.М. Кортошов. - Москва. ФиС. - 1983.
5. Книга о здоровье под редакцией Ю. П. Лисицына. - Москва. - 1988.
6. Движения для здоровья. В. И. Дубровский. Издат. «Знание». - Москв. - 1989.
7. Школа здоровья. И. П. Берзин, Ю. В. Дергачёв. - Москва. - 1989.

НАҚШИ ОБУ ТОБИ БАДАН БА САЛОМАТӢ ВА ДАРОЗУМРИИ ИНСОН

Мақолаи мазкур перомуни “дорухои табиӣ зуком” бо нигоҳ доштан ва устувор кардани саломатии варзишгарон, донишҷӯён, ҳайати устодону профессорон нигаронида шудааст. Аз сабаби он ки шароити зисти одамони ҳозиразамон ба механизмҳои физиологии онҳо барои нигоҳ доштани саломатӣ талаботи зиёде ба миён меорад, ҷустуҷӯи роҳҳои мустаҳкамкунии бунияи инсон нисбат ба факторҳои номусоид муҳити атроф масъалаи муҳим аст. Машқҳои ҷисмонӣ бемории зукомро, ки тақрибан нисфи корношоёми муваққати ро фаро мегирад то андозае аз инсон дур мекунад. Тавсияҳои дар мақола овардашуда зидди ин бемориҳо нигаронида шудаанд.

Калидвожаҳо: саломатӣ, беморӣ, зуком, сармо, обу тоби бадан, об, ҳаво, офтоб.

STRICT PREVENTION FOR HUMAN HEALTH AND LONG LIFE

This article: «Natural Curse from the flu and colds are designed to maintain and enhance the health of athletes, students, professors – teaching staff due to the fact that the conditions of modern life make high demands to the physiological mechanisms that support their health? And frequent stressful situations experienced Fortress nerves. At present, therefore become particularly relevant search tools to assist the body's resistance to adverse environmental factors to various diseases. Tempering is precisely one of these funds – available, cheap and very effective, particularly in the so – called prevention of colds and flu, which accounted for nearly half, of all cases of temporary disability that cause tremendous damage to society.

Key words: health, disease, flu, cold, hardening, water, air, sun

Дар бораи муаллиф:

Диловаршоев Рамшед Султаншоевич – муаллими калони кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. E-mail: mr.ramshed@mal.ru.

Сведения об авторе:

Диловаршоев Рамшед Султаншоевич – старший преподаватель кафедры физической культуры и спорта Технологического университета Таджикистана. E-mail: mr.ramshed@mal.ru.

Information about the author:

Dilovarshoev Ramshed Sultanshovich – senior lecturer of the Department of Physical Education and Sports at the Technological University of Tajikistan. E-mail: mr.ramshed@mal.ru.

УДК: 005.322.316.46-055.2:159.921:330(575,3)

ГЕНДЕРНОЕ РАВЕНСТВО КАК ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ

Муродова М.Дж.

Технологический университет Таджикистана

В статье рассматриваются особенности гендерных равенств и положение женщин на рынке труда в Республике Таджикистан. Проанализировано гендерное равенство - ключевая составляющая экономического роста. Женщины составляют половину населения планеты и должны сыграть свою роль в развитии мира. Но мы не сможем этого сделать, если нас останавливает закон. Неравная оплата труда остаётся одной из ключевых проблем не только в достижении равенства, но и в развитии экономики. Представлены статистические данные о безработице среди женщин, обсуждаются последствия невидимости женского труда для государственной политики и макроэкономики. В заключение подчёркивается необходимость комплексного подхода к формализации женской занятости и устранению структурных ограничений, мешающих достижению гендерного равенства.

Ключевые слова: гендерное равенство, достижение равенства, гендерное неравенство, гендерный разрыв в оплате труда, Таджикистан, социальная категория, безработица, самозанятость, экономическая уязвимость, трудовые права.

В XXI веке сложился новый взгляд на равенство женщин и мужчин, в соответствии с которым гендерное неравенство трактуется не только как нарушение прав и социальная несправедливость (социальная категория), но и как препятствие на пути экономического роста (экономическая категория). Возрастание роли человека в развитии привело к пониманию того, что возможности женщин, которые составляют половину человечества - ограничены, а основной барьер на пути реализации их человеческого потенциала - гендерное неравенство. Индексы и рейтинги гендерного неравенства, рассчитываемые крупнейшими международными экономическими организациями, такими как Всемирный экономический форум (ВЭФ) и Всемирный банк (ВБ) – это яркое подтверждение нового статуса «гендера» в качестве важной экономической категории.

Чтобы понять, каким образом гендерное равенство стало экономической категорией, следует учесть несколько наиболее важных обстоятельств: с одной стороны – это условно «внешние» причины или социально-экономический контекст, а с другой – «внутренние» факторы или развитие самой гендерной науки. На рубеже XX-XXI веков произошла смена парадигмы общественного развития в связи с переходом от индустриального к постиндустриальному информационному обществу или «обществу знания», в котором человек и реализация его человеческого потенциала стали не средством, а целью общественного развития.

Во главе социально-экономического развития теперь поставлены не природные ресурсы и производство товаров, а человек и его благополучие. В этой связи экономике было необходимо уйти от изучения обезличенных экономических агентов (*Homo economicus* или экономический человек) и приблизиться к исследованию реальных субъектов экономической деятельности, живых людей - мужчин и женщин, действующих в условиях системы общественного разделения труда. При таком подходе стало очевидным, что социальные и экономические ресурсы и возможности женщин и мужчин в большинстве стран мира распределены неравномерно, а вернее несправедливо. Причина такой несправедливой асимметрии - гендерное неравенство, которое стало восприниматься в качестве барьера на пути реализации человеческого потенциала, следовательно, и современного этапа экономического роста и общественного развития.

Попытаемся кратко (в рамках тезисов) охарактеризовать взаимосвязь гендерного равенства и общественного развития, а также показать, в чём суть «главных» негативных последствий гендерного неравенства для экономического роста. С этой целью обратимся к мнению признанных специалистов по данному вопросу. Кристалина Георгиева, директор-распорядитель Международного валютного фонда (МВФ) считает, что: «*Гендерное равенство - ключевая составляющая экономического роста. Женщины составляют половину населения планеты и должны сыграть свою роль в развитии мира. Но мы не сможем этого сделать, если нас останавливает закон. Неравная оплата труда остаётся одной из ключевых проблем не только в достижении равенства, но и в развитии экономики. Очевидно, что предоставление рабочих мест женщинам ведёт к экономическому процветанию обществ*»²¹.

Ещё 70 лет назад в послевоенном 1948 г. Фреда Миллер, директор Женского Бюро США, говорила о негативном влиянии гендерного неравенства в оплате труда на экономику и уровень жизни населения: «Дискриминация в оплате труда реально снижает общий уровень зарплат в обществе, что приводит к снижению покупательной способности и жизненных стандартов»²².

²¹ Главная причина – неравная оплата труда. URL: Исследование: Только в 6 странах мира есть гендерное равенство во всех сферах жизни – L’official (official-online.com)

²² U.S. Women’s Bureau Bulletin. No. 224. 1948.

А в наши дни Дебора Гринфилд, заместитель генерального директора Международной организации труда (МОТ) по вопросам политики, в 2019 г. отмечала, что: «Гендерная дискриминация - большая проблема во всём мире. И это одна из главных причин неравенства в целом. Нигде в мире у женщин нет равных с мужчинами возможностей на рынке труда: им труднее найти работу. Женщинам платят меньше, чем мужчинам, за труд равной значимости и ценности. Когда женщины не имеют равного с мужчинами доступа к трудовой деятельности, это большая потеря для экономического роста. Экономика в такой стране становится менее устойчивой».²³

Основатель мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон сосредоточил своё внимание на улучшении уровня жизни населения и обеспечении прав и свободы людей. С момента его прихода к власти в Таджикистане было принято множество законодательных актов, направленных на обеспечение свободы и прав человека, что сделало страну одной из самых безопасных и уважающих свободу, совесть, достоинство и выбор человека.

Особое внимание главы государства уделяется гендерной политике. Он внёс значительный вклад в достижение равенства между мужчинами и женщинами в стране. Таджикистан активно представляет свои проекты и документы по гендерному обеспечению и защите прав женщин в международных организациях. Это свидетельствует о стремлении Таджикистана к справедливости и равенству полов.

Под руководством Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона Таджикистан продолжает работать над созданием благоприятных условий для всех граждан страны. Это включает в себя улучшение доступа к образованию, здравоохранению и экономическим возможностям для всех слоёв населения, независимо от пола или социального статуса. Заслуги Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона в обеспечении равенства и предотвращении дискриминации в Таджикистане заслуживают признания, и его лидерство играет важную роль в укреплении социально-экономического развития и улучшении качества жизни всех граждан страны.

Государство гарантирует права и свободу каждого независимо от его национальности, расы, пола, языка, вероисповедания, политических убеждений, образования, социального и имущественного положения. Мужчины и женщины равноправны, так указывается в статье 17 Конституции Республики Таджикистан. Равенство каждого перед законом и судом является одним из оснований определения положения человека в правовой системе.²⁴

Президент страны отметил значительное количество государственных документов, принятых за период независимости в целях защиты законных интересов женщин и девушек. Кроме того, в 2014 году Таджикистан стал членом Комиссии ООН по положению женщин.

Отмечая Международный женский день в Европе и Центральной Азии, мы должны признать, что многое ещё предстоит сделать в области достижения гендерного равенства в регионе. Женщины в Таджикистане сталкиваются с серьёзными препятствиями на рынке труда страны. Недавно проведённая нами гендерная оценка показывает, насколько велик гендерный разрыв:

- **Женщины чаще бывают безработными:** 69% женщин трудоспособного возраста не работают за плату по сравнению с 49% мужчин.

²³ Дебора Гринфилд: Трудное неравенство. Нигде в мире у женщин нет равных с мужчинами возможностей на рынке труда / Российская газета. Федеральный выпуск. 2019. № 131 (7889). 19 июня.

²⁴ Таджикистан - гендерная оценка страны (2021 г.)

- **Молодые женщины реже работают или обучаются:** 49% женщин в возрасте от 15 до 24 лет в Таджикистане нигде не учатся и не работают (НУНР) по сравнению с 7% мужчин. Разбивка по регионам подтверждает, что показатели НУНР среди девушек выше, чем среди юношей по всей стране.

- **Женщинам платят меньше:** что средняя месячная заработная плата (независимо от типа работы) неизменно выше у мужчин, чем у женщин во всех секторах экономики. В масштабах всей экономики женщины зарабатывали 60% от того, что зарабатывали мужчины в 2017 или 2018 году.

Несомненно, социальные нормы и насилие в семье также могут негативно сказаться на возможностях трудоустройства женщин. В ходе недавнего опроса молодёжи респонденты указали, что девочкам достаточно школьного образования, чтобы они могли быть хорошими матерями и жёнами. Исследования показывают, что почти половина женщин становятся неактивными на рынке труда после окончания учёбы по причине давления социальных норм.

Хотя наблюдаемый гендерный разрыв в уровне участия рабочей силы (УУРС) не уникален только для Таджикистана, тем не менее, он намного больше, чем в странах Центральной Азии. На диаграмме 1 показано, что гендерный разрыв в уровне участия рабочей силы (УУРС) в Таджикистане на 21,5% выше, чем в среднем по странам с низким уровнем дохода (15,3%) и региону Восточной Европы и Центральной Азии (16,1%).

Определение областей для реформ. Таджикистан повысил свой рейтинг в индексе «Женщины, бизнес и право» (ЖБП) благодаря введению в действие законодательства о домашнем насилии в марте 2013 года и принятию нового Трудового кодекса в июле 2016 года, который позволяет женщинам работать в ночное время в те же часы, что и мужчинам. Однако несмотря на то, что сегодня женщины сталкиваются с меньшими правовыми ограничениями по сравнению с ситуацией, которая была десять лет назад, и по сравнению с остальной частью Центральной Азии, в нормативно-правовой сфере ещё имеются возможности для улучшения (таблица 1).²⁵

Диаграмма 2. Гендерный разрыв в УУРС: процент населения в возрасте 15+ (моделированная оценка МОТ), 2019 г.

Источник: индикаторы мирового развития.

* Примечание: оценка 100 означает, что женщины не сталкиваются с юридическими ограничениями. Индекс выстроен вокруг восьми тем (мобильность, рабочее место, заработная плата, брак, родительство, предпринимательство, активы и пенсия), которые измеряют степень, в которой женщины сталкиваются с юридическими ограничениями на разных этапах своей жизни.

²⁵ Женщины, бизнес и право (2022 г.)

Таблица 1. Оценки по индексу «Женщины, бизнес и право», 2022 г.

Оценка 2022	Индекс ЖБП	Мобильность	Рабочее место	Оплата	Брак	Родительство	Предпринимательство	Активы	Пенсии
Таджикистан	78,8	100	50	50	100	80	100	100	50
Таджикистан 2010	73,1	100	50	25	80	80	100	100	50
Казахстан	69,4	100	50	25	100	80	75	100	25
Кыргызстан	76,9	100	100	25	100	40	100	100	50
Узбекистан	70,6	100	50	25	80	60	100	100	50
Страны ОЭСР	77,5–100	100	50-100	25-100	60-100	60-100	75-100	60-100	50-100

Источник: Всемирный банк (2022 г).

Принятие этих документов создало более благоприятную основу для деятельности женщин и девушек в стране. Это подтверждает принципиальное стремление Таджикистана к обеспечению равноправия и защите прав женщин. Проекты и документы, представленные Таджикистаном, отражают его прогрессивный подход к гендерным вопросам и демонстрируют стремление страны к устойчивому развитию, основанному на включении всех членов общества.

Таджикистан продолжает работать над созданием благоприятной среды для женщин, обеспечивая равные возможности в образовании, здравоохранении и участии в политической и экономической жизни страны. Эти усилия являются важным шагом в борьбе за равенство полов и предотвращение дискриминации. Таджикистан, будучи членом международного органа по гендерному обеспечению и защите прав женщин, продолжает активно участвовать в глобальных усилиях по достижению равенства полов и созданию более справедливого и инклюзивного общества.

В целях обеспечения равных прав для мужчин и женщин в Республике Таджикистан и предотвращения домашнего насилия приняты следующие нормативно-правовые документы: Закон Республики Таджикистан «О предотвращении домашнего насилия», Указ Президента Республики Таджикистан о мерах по повышению положения женщин в обществе, Государственная программа «Направления основной государственной политики по обеспечению равных прав и возможностей мужчин и женщин в Республике Таджикистан на 2001-2010 годы», «О создании и выделении грантов Президентом Республики Таджикистан для поддержки деятельности женщин-предпринимателей на 2016-2020 годы», «О государственных гарантиях равных прав мужчин и женщин и равных возможностей для их реализации» и «Национальная стратегия активизации роли женщин в Республике Таджикистан на 2011-2020 годы».

Анализ национального законодательства в направлении обеспечения равенства прав и возможностей мужчин и женщин показывает, что в настоящее время в республике существует нормативная правовая база для соблюдения и обеспечения гендерного равенства.

Закон Республики Таджикистан «О государственных гарантиях равных прав мужчин и женщин и равных возможностях для их реализации» регулирует отношения по обеспечению конституционных гарантий равных прав мужчин и женщин в социальной, политической, культурной и других сферах, предотвращает нарушения по половому признаку, устанавливает

реализацию их равных возможностей. Президент Республики Таджикистан принял Указ - «Об учреждении и выделении грантов Президента Республики Таджикистан для поддержки и развития женского предпринимательства на 2021-2025 годы».

Эта программа предоставляет возможности женщинам-предпринимателям для активного участия в обществе, преодоления семейных и местных конфликтов, а также вклада в демократический прогресс общества. Государство выделяет средства, технические ресурсы и производственные материалы через различные ведомства и предприятия. Кроме того, Республика Таджикистан приняла государственную программу по предотвращению домашнего насилия на период с 2014 по 2023 годы.

Гендерная политика Таджикистана направлена на создание равных возможностей и защиту прав женщин и девушек. Программы и проекты государства поддерживают женское предпринимательство, предотвращение домашнего насилия и обеспечение благоприятной среды для женщин и девочек. Мы, как активные участники общества, должны стремиться к образованию, профессиональному развитию и активному участию в развитии нашей страны.

Литература:

1. Главная причина - неравная оплата труда. URL: Исследование: только в 6 странах мира есть гендерное равенство во всех сферах жизни - L'official (official-online.com).

2. U.S. Women's Bureau Bulletin. No. 224. - 1948.

3. Дебора Гринфилд: Трудное неравенство. Нигде в мире у женщин нет равных с мужчинами возможностей на рынке труда / Российская газета. Федеральный выпуск. 2019. № 131 (7889). 19 июня.

4. Таджикистан - гендерная оценка страны (2021 г.)

5. Женщины, бизнес и право (2022 г.)

6. Назарзода, Р. С. Тафовути натиҷаҳои имтиҳони умумӣ вобаста аз мансубияти ҷинсии довталабон / Р. С. Назарзода // Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявии «Таҳсилоти духтарон ва рақобатпазирии онҳо дар бозори меҳнат» (Донишгоҳи технологии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, 27 феввали соли 2021). – С. 193-196.

БАРОБАРИИ ГЕНДЕРӢ ҲАМЧУН КАТЕГОРИЯИ ИҚТИСОДӢ

Дар мақола хусусиятҳои баробарии гендерӣ ва мавқеи қонун дар бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Баробарии гендерӣ ҷузъи асосии рушди иқтисодӣ мебошад. Қонун нисфи аҳолии сайёраро ташкил медиҳанд ва бояд дар рушди ҷаҳон нақш дошта бошанд. Аммо агар қонун моро боздорад, мо ин корро қарда наметавонем. Музди нобаробар яке аз мушкилоти калидӣ на танҳо дар ноил шудан ба баробарӣ, балки дар рушди иқтисодӣ низ боқӣ мемонад. Маълумоти оморӣ оид ба бекорӣ қонун пешниҳод гардида, оқибатҳои ноаён будани меҳнати қонун барои сиёсати давлатӣ ва макроиқтисодӣ баррасӣ мешавад. Дар ҷамъбаст, зарурати бархӯрди ҳамаҷониба барои ба расмият даровардани шугли қонун ва рафъи маҳдудиятҳои сохторӣ, ки ба ноил шудан ба баробарии гендерӣ ҳалал мерасонанд, таъкид шудааст.

Калидвожаҳо: баробарии гендерӣ, ба даст овардани баробарӣ, нобаробарии гендерӣ, тафовути гендерӣ дар музди меҳнат, Тоҷикистон, категорияи иҷтимоӣ, бекорӣ, худмаблағгузорӣ, осебпазирии иқтисодӣ, ҳуқуқҳои меҳнатӣ.

GENDER EQUALITY AS AN ECONOMIC CATEGORY

The article examines the features of gender equality and the position of women in the labor market in the Republic of Tajikistan. Gender equality is a key component of economic growth. Women make up half the world's population and have a role to play in the development of the world. But we cannot do so if the law stops us. Unequal pay remains one of the key problems not only in achieving equality but also in economic development. The paper presents statistical data on female unemployment and discusses the implications of the invisibility of women's work for public policy and macroeconomics. It concludes by emphasizing the need for a comprehensive approach to formalizing women's employment and eliminating structural constraints that hinder the achievement of gender equality.

Key words: gender equality, women's employment, the informal sector, gender pay gap, Tajikistan, social policy, unemployment, selfemployment, economic vulnerability, labor rights.

Сведения об авторе:

Муродова Мохира Джурахоновна – ассистент кафедры экономической теории и экономики развития Технологического университета Таджикистана.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Муродова Мохира Чурахоновна – ассистенти кафедраи назарияи иқтисодӣ ва иқтисодиёти рушди Донишгоҳи технологии Тоҷикистон.

Information about author:

Murodova Mohira Jurahonovna – assistant of the department of economics' theory and development of economy at the Technological University of Tajikistan.

УДК 371:1

РАВАНДҶОИ НАВОВАРӢ ДАР СИСТЕМАИ ТАҲСИЛИ МУҲАНДИСӢ

Назарова М.Р.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Шарҳи мухтасар. Барномаи стратегии рушди илм ва инноватсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин вазифаҳои муҳимро дар бар мегирад: беҳтар намудани сифати таълим, баланд бардоштани дараҷаи тайёрии техникаи мутахассисони оянда, инчунин, ҳавасманд гардонидани мутахассисони соҳаҳои гуногуни истеҳсолот. Яке аз омилҳои муҳимтарини рушди ҷомеа дар самти муҳандис - омӯзгорӣ тайёр кардани мутахассисони ҷавон буда, дар донишҷӯён баланд бардоштани сатҳи зеҳнӣ ва маърифатнокии мутахассисони ҷавон мебошад. Коэффитсенти қувваҳои тавлидкунанда дар донишҷӯён ҳар қадар баланд бошад, зарурати тайёр кардани мутахассисони соҳибхтисос ҳамон қадар меафзояд.

Калидвожаҳо: муҳандисӣ, мутахассис, тафаккур, соҳибхтисос, таҳсилоти техникӣ, сами муҳандисӣ.

Рушд ва паҳншавии босуръати технологияҳои иттилоотӣ боиси тағйироти сифати сохтори арзишҳои иҷтимоию иқтисодӣ, ҷаҳонишавии иттилоот, илм ва истеҳсолот гардидааст. Дар давраи муосир арзиши нисбии захираҳои моддӣ назар ба арзиши захираҳои интеллектуалӣ, дониш ва ахборот хеле кам шудаанд. Ин дигаргуниҳо ҳадафҳои мушоҳидашаванда дар системаи арзишҳои иҷтимоию иқтисодӣ татбиқи тағйироти куллиро дар мазмун ва технологияи тайёр кардани муҳандисон барои фаъолияти нав, рақобатпазир ва васеъро тақозо мекунад. Ташкили комплекси технологияи калон ба он оварда мерасонад, ки касбҳои пештара танҳо як ё ду давраи калони технологиро таъмин мекарданд. Дар шароити имрӯза барои муваффақ шудан дар кор ва сохтани касб муҳим аст, ки муҳандис на танҳо мутахассис бошад, балки дар ин давраҳо фаъолна ва босаводона иштирок карда тавонад. Дар ҷаҳони муосир тавачҷуҳ ба мутобиқшавӣ ва таҳаввулоти касбии ҷаҳонӣ, ислоҳот дар таҳсилоти олии аврупоӣ ва ҷаҳонӣ оғоз ёфт. Зиндагии ором ва як ранг бо ҳаёти комилан нав - доимотағйирёбанда иваз шуд, аз ҳамаи иштирокчиёни он, ки дар вазъияти номуайянии ҷолиб қарор доранд, талаб карда мешавад, ки самарабахш истифода бурдани системаи сифату маҳорати нави саҳеҳ, нишон додани қобилияти худ дар як вақт, мувофиқи динамикаи муҳити берунӣ нав кардани қобилиятҳои худ, қорбарӣ намоянд.

Ҳалли ихтилофи байни шароитҳои беруна ва ҳолати ҳуди системаи маориф дар асоси технологияҳои муқарраршудаи таълим ва воситаҳои муқарраршуда, дар як лаҳзаи муайян бидуни тағйироти фаъол, назаррас ва инноватсионӣ ғайриимкон мегардад. Гузашта аз ин, раванди инноватсионӣ ҳамчун воситаи баргардонидани ҳалалдоршавии мавҷуда ба вучуд омада, амали ягона нест, балки фаъолиятест, ки равандҳои ягонаи эҷод, аз худ ва татбиқи навоариҳои педагогӣ назар дорад.

Муҳандис ба иҷрои супориши конкретӣ вобаста буда, инчунин, ба “ҳалли проблема”, “идоракунии лоиҳаҳо” бештар диққат медиҳад. Ин шакли нави кор инкишоф додани қобилияти фикр кардан дар равандҳо ва муайян кардани ҳадафҳоро талаб мекунад. Воқеияти нав қобилияти фикр кардан тавассути сценарияҳои гуногун ва амалӣ кардани алтернативаҳои гуногунро талаб мекунад. Омӯзиши эҷодӣ аллакай ба раванди таълими мактабҳои олии техникаи дохили ҷумҳурӣ ва дар самти байналмилалӣ ворид карда шуда, тадричан вазифаи марказии ояндаи наздик мегардад. Он бояд ба ҳар як фарди оянда имкон диҳад, ки қарорҳои нав қабул кунад, роҳҳои нав пайдо кунад ва ғояҳои нав тавлид кунад. Таҳсилоти эҷодӣ на танҳо “баробар кардан”, балки “талаботи зехнӣ”- ро дар бар мегирад, ки маъноӣ бештареро дорад. Дар раванди таълими оянда тафаккури эҷодӣ нақши асосӣ мебозад. Тафовут дар динамикаи тараққиёти тамоми ҷамъият ва системаи маълумоти олии техникаи дохилӣ боиси пай дар пай афзудани алоқаи байни шароити берунӣ (дар умум ҷамъият) ва ҳолати дохилӣ (дар системаи маълумоти оӣ) мегардад.

Ҳамчун, воқуниши системавӣ ба ин ихтилоф дар системаи таҳсилоти оӣ тағйирот ба амал меояд. Ҷузъи муҳими ғояи миллии асри XXI муассисаи таълимӣ, маърифатнок ва пойдор мебошад, ки ҳамоҳангии динамики иҷтимоию табииро таъмин мекунад. Ояндаи наздики мамлакат бо инкишофи маълумоти техникӣ зич алоқаманд аст. Ҳангоми муайян кардани шароитҳои оптималии зарурӣ барои таъмини рушд ва сифати таҳсилоти муҳандисии ватанӣ мутобиқи талаботи байналмилалӣ, доштани иттилооти ҳамаҷонибаи равандҳои инноватсионии дар системаҳои таҳсилоти хоричӣ ба амалномада муҳим аст. Ҳалли ин масъалаҳо талаб мекунад, ки диққат дар таълим аз принципи мутобиқшавӣ ба принципи салоҳияти хатмкунандагони донишқадаҳои техникӣ тағйир дода шавад. Дар муҳити имрӯзаи истеҳсолии сатҳи байналмилалӣ ташкилшуда, бо мавҷудият ва дастрасии маълумоти пурраи номгуӣ молҳои истеҳсолшуда, рақобати афзояндаи истеҳсолкунандагони маҳсулоти техникӣ

алоқаманд буда, муҳандисони истехсолӣ бояд ниёзҳои ҳар як муштариро чандир ҳал кунанд ва тавонанд, “мутобиқати мутавозин”- ро байни ниёзҳои муштарӣ ва қобилиятҳои таҳиягарон барои қонун кардани онҳо дастрас намоянд. Ҳалли бомуваффақияти чунин мушкилот омодагии махсуси методии муҳандисонро барои фаъолияти инноватсионӣ, ки сатҳи баланди салоҳиятҳои касбиро талаб мекунад, амалӣ мегардонад. Ба далели мубрам будани ин масъала олимону омӯзгорони тамоми ҷаҳон ба таҳлили ҳамаҷонибаи моҳияти мафҳуми “салоҳиятҳо” ва равшан кардани сохтор ва мазмуни онҳо фаъолона шуруъ кардаанд.

Дар байни салоҳиятҳои муҳимтарини муҳандис, бешубҳа, қобилияти мустақилона фикр кардан, кор кардан ва пайваста омӯختан аст. Ин салоҳият ба қобилияти мустақилона муайян кардани ҳадафҳо, таҳияи вазифаҳои барои ноил шудан ба онҳо мувофиқ, тарҳрезии фаъолиятҳои ба ҳадаф нигаронидашуда, татбиқи онҳо, таҳлили натиҷаҳои “мобайнӣ”, ворид кардани ислоҳи зарурӣ барои ноил шудан ба натиҷаи ниҳой ва дар муддати кӯтоҳтарин ба даст овардани он мувофиқат мекунад. Ин гуна қобилияти муҳандисӣ дар табиат ҳамаҷониба аст; он системаеро ифода мекунад, ки зерсистемаҳо ва малакаҳои зиёдеро дар бар мегирад:

- ҷустуҷӯи маълумоти зарурӣ барои ҳалли мушкилот;
- сохтор ва ба низом даровардани иттилооти интихобшуда;
- таҳия ва асоснок кардани усулҳои ҳалли масъалаҳои таҳияшуда;
- истифодаи усулҳои самараноки коркарди иттилооти системавӣ;
- интихоби мушаххаси вариантҳои гуногуни ҳалли масъалаҳои бисёрфакторӣ;
- протсеси ҳамаи коммуникатсияҳои зарурӣ “амалигардонӣ”.

Дар системаи тадқиқотҳои инноватсионӣ, таҷрибаҳо ва дастовардҳои педагогикаи хориҷӣ ва ҳам ватанӣ дар даҳсолаҳои охир ҷорабиниҳо оид ба таҳия ва татбиқи ҷанбаҳои гуногуни раванди омодагии донишҷӯён ба меҳнати касбӣ мавқеи назаррасро ишғол кардаанд. Ба инкишофи тафаккури эҷодӣ ва тарбияи мустақилият, ташаббус ва масъулиятшиносии хонандагон диққати махсус дода мешавад. Инкишофи қобилияти эҷодӣ қаблан ҳамчун ҳадафи тарбия эълон шуда буд. Аммо дар амал ин ҳадаф амалӣ нашуд, зеро ҳуди табиати низоми анъанавии маориф ба ташаккули шахсияти хонандагон мусоидат намекард. Системаи анъанавии маориф ба рушди ратсионализми классикӣ мусоидат кард ва эътиқодро ба пешрафти хаттӣ афзоиш дод. Дар асоси ҳақиқати мутлақи илмҳои табиатшиносӣ ва техникӣ ба нақшаҳои донишгоҳҳои пешина така мекард. Таҳлили бӯҳронҳои маориф, ки дар охири асри XX ба вуҷуд омадаанд, боиси дарки зарурати таҳияи парадигмаи нави таълимӣ гардид, ки пеш аз ҳама ба рушди маънавиёт ва моҳияти эҷодии шахсият нигаронида шудааст. Бо дарназардошти фаҳмиши нави ҳадафҳои таълим, вазифаи аввалиндараҷаи амалияи таълимӣ, таълим додани қонунҳои табиат ва ҷомеа мебошад.

Муҳайё намудани шароит барои худшиносии эҷодии хонандагон дар раванди таълим, инчунин, дастгирии дастгирикунанда ва тарбиявӣ барои кӯшиши онҳо барои азхуд намудани методологияи инсондӯстии ба таври эҷодкорона тағйир додани ҷаҳон ва ҳамоҳангсозии муносибатҳо дар доираи низоми “инсон-табиат-ҷомеа” унсури асосии системаи маориф мебошад. Таҳсилоти инноватсионӣ ба ҳалли ин мушкилот нигаронида шуда, ҳадафи асосии он хифз ва рушди неруи эҷодӣ мебошад.

Омӯзиши инноватсионӣ ҳадафи ҳалли зиддияти бунёдии диалектикий байни таъсироти беруна мебошад, ки ба ташаккули шахсият аз рӯи модели иҷтимоӣ нигаронида шудааст. Донишгоҳҳои кишварҳои пешрафта ба донишҷӯён озодии интихоби шумораи зиёди курсҳоро пешниҳод мекунанд ва онҳоро ташвиқ мекунанд, ки мустақилона мувофиқи ангеҷаҳо, манфиатҳо, ҳадафҳо ва қобилиятҳои инфиродӣ “траекторияи таълимӣ” созанд. Дар баробари ин

равандҳо фаъолияти омӯзгор ва донишҷӯро бо суръат аз нав сохта истодаанд. Дар сохтори таълимӣ чузъи “таълим” беш аз пеш ғайримустақим мегардад, дар ҳоле ки чузъи дуюми таълим - “омӯзиш” ба худомӯзӣ табдил меёбад. Бо назардошти ин тамоюл, рушди методологияи таълим ва худомӯзӣ, ки дар ҳоли ҳозир нокифоя аст, махсусан мубрам мегардад. Ҳалли ин масъала бевосита ба коркарди технологияи таълими оммавии муҳандисони амалкунанда, таъмини омодагии онҳо ба навоарӣ ва раванди рушди худшиносӣ ва рақобатпазирӣ дар шароити тағйирёбандаи муҳити беруна алоқаманд аст. Таҳия ва татбиқи бомуваффақияти чунин технологияҳо ба бухрони то ҳол ҳалнашудаи маориф хотима мебахшад.

Мутобиқ намудани сифати таълим ба талаботи “берунӣ” ва “дохилӣ” нишондиҳандаи баргараф намудани зиддиятҳои кулли байни талаботи объективии ҷамъият ва имкониятҳои воқеии системаи маориф хоҳад шуд.

Пешниҳоди таърифи ягонаи “сифати таълим”, ки ниҳодҳои мухталифи иҷтимоӣ, инчунин гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоӣ ва касбиро қонеъ кардан душвор аст. Ҳар як объекте, ки ин концепсияи бисёрҷанбаро истифода мебарад, танҳо ба он хусусиятҳое, ки барои онҳо муҳимтаранд, тамаркуз мекунад. Бо вучуди ин, новобаста аз дурнамои концепсия омилҳоро, ки ба сифати таҳсилот ба таври назаррас таъсир мерасонанд, равшан муайян кардан мумкин аст. Ин омилҳо дар бар мегиранд:

- ҳаҷми сармоягузорӣ ба маориф;
- контингенти довталабон;
- таҳассуси муаллимон;
- мазмуни таълим.

Системаи таҳсилоти олии ҳар як кишвар бо мақсади кам кардани тафовути байни вазифаҳои худ ва системаи сиёсату иқтисодие, ки дар дохили он мавҷуд аст, инкишоф меёбад. Дар муддати тулонӣ, ки дар шароити муътадил фаъолият мекунад, системаи маорифи ҳар як кишвари пешрафта барои ҳадди ақалл кам кардани номутобиқатӣ бо ниёзҳои воқеии ҷомеа таҳаввул ёфт. Инқилоби ҷаҳонии иттилоотӣ дар охири асри XX барои кишварҳои пешрафтаи ғарбӣ назар ба тамоми дигар кишварҳо, бахусус кишварҳои лагери сотсиалистӣ камтар муҳим буд. Кишварҳои ғарбӣ, ки дар ибтидо ба рушд, эҷод ва пешрафти технологияҳои компютерӣ ва технологияҳои иттилоотӣ роҳбарӣ мекарданд, нисбат ба дигарон бо он осонтар мубориза бурданд. Аз ин рӯ, ҷорӣ намудани онҳо дар илм, истеҳсолот, маориф ва тичорат ба таври “наرم” дар баробари раванди мутобиқшавии психологӣ худи истифодабарандагон сурат мегирифт.

Воситаи асосии нигоҳдорӣ ва арзёбии сифати тайёрии муҳандисӣ-техникии хатмкунандагони таҳсилоти олий аккредитатсияи касбӣ мебошад, ки мутобиқати муассисаҳои таълимӣ ё барномаҳои таълимӣ ба стандартҳо ё меъёрҳои муайянро талаб мекунад. Аккредитатсия як раванди ихтиёрӣ ва ғайридавлатӣ мебошад. Талаботе, ки ба ин тартиб ба барномаҳои таълимӣ гузошта мешавад, бо назардошти дастовардҳо ва талаботи илм, технологияи баланд ва истеҳсолот таҳия карда мешаванд. Ҳуччати аккредитатсияи барномаи таълимӣ дар асоси таҳлили мутобиқати он ба тамоми талаботҳо, бо дарназардошти таҳияи механизмҳое, ки талаботро ба мундариҷаи таълимии донишгоҳ пешниҳодкардаи ҷомеа ва иқтисодиёти муосир таъмин мекунанд, дода мешавад. Мутобиқи талабот, ҳар як барномаи таълимӣ бояд чунин бошад:

- мувофиқат кардани ҳадафҳои нашршуда, муфассал, ба рисолати муассисаи таълимӣ ва меъёрҳои зикршуда;
- эътирофи равандҳое, ки зарурати интиҳоби барномаи таълимӣ ва ҳадафҳои он муайян шудаанд;

- таъмин намудани барномаи таълимӣ ва равандҳое, ки ба ин ҳадафҳо ноил шудаанд;
- системаи рушди муттасил, ки нишондоди ин ҳадафҳо ба даст омада, барои баланд бардоштани самаранокии натиҷаҳои барнома истифода мебаранд.

Принсипҳои асосии концепсияи таҳсилоти инноватсионӣ ба талаботи бозёфтҳои бунёдии истеҳсолот тақдир мувофиқ мебахшанд, дар ҳоле ки тағйирот дар муносибатҳои сиёсӣ, фарҳангӣ, маънавӣ ва миллию иқтисодӣ метавонанд эҳё ва рушди кишварро таъмин кунанд. Яъне проблемаи ғайри намудани неруи эҷодии омӯзгорону донишҷӯён, иқтисодии инноватсионии онҳо бештар таъкид мекунад.

Бо таваҷҷуҳ ба модели таълими инноватсионӣ дар шароити рушди истеҳсолот ва қатъи воқеии робитаҳо ҷомеаи академии донишгоҳҳои техникӣ дар заминаи нав пешгӯӣ намудани корҳои созанда, ҷиҳати таҳияи асосҳои тарҳрезии педагогӣ ва эҷодӣ, технологияҳои инноватсионии ба шахс нигаронидашудаи педагогиро, ки ба таъмини шароити озодаи муҳаррики типӣ нав нигаронида шудааст, бояд оғоз намоянд. Педагогикаи муҳандисӣ ба рушди фарҳанги касбӣ, психологӣ, педагогӣ ва иттилоотӣ бояд таваҷҷуҳ зоҳир намояд.

Қадами муҳим дар роҳи ҳалли мушкилоти инкишоф додани сифати таълими муҳандисӣ барои кадрҳои наваҷӯёни кунанда дар соҳаи маориф тавассути захираҳои электронии иттилоот бояд нигаронида шавад. Истифодаи компютерҳо дар соҳаи тайёр кардани муҳандис-техник на танҳо тамоюлро давом дода истодааст балки, тадриҷан равшан кардани хати байни кори мустақили дарсӣ ва берун аз синфи донишҷӯёнро барои амиқ кардани раванди дараҷаҳои нави таълимӣ фароҳам меорад. Интегратсияи шаклҳои гуногуни таълим, аз ҷумла худомӯзии технологияи информатсионӣ имкони татбиқро фароҳам оварда, таълими ғойбона, муттаҳидкунии тамоми ҷузъҳои таълим тавассути рушди мустақим ва робитаи байни муаллимон ва хонандагонро фароҳам мекунад. Мақсади асосии таълими инноватсионӣ, дар истифодаи усулҳои омӯзиши замонавӣ, фикру мулоҳизаҳо дар бораи механизмҳои тараққиёти истеҳсолот ва таъмин намудани мутахассисони пешқадамифода меёбад.

Дар тамоми кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон таҳсилоти инноватсионӣ ба рушди зехнӣ, мутахассиси эҷодкор ва шахсияти ҳамаҷонибаи инкишофёфтаи равона гардидааст, ки истеҳсолот ба ҷунун мутахассис ниёз дорад.

Ҳоло дар соҳаи равандҳои навоҷӯёни технологияҳои таълимӣ марзҳои миллиро паси сар кардаанд. Беҳтарин донишгоҳҳои ҷаҳон марказҳои таълимии электрониро таъсис додаанд, ки таълими фосилавӣ (барои сокинони ҳар кишвар) пешниҳод мекунад ва ба гирифтани диплом роҳ медиҳанд. Рушди таҳсилоти муҳандисию техникӣ ватанӣ тавассути табодули байниқитъавии таҷриба дар пешрафтҳои наватини таҳсилоти олий - технологӣ, ки бе истифодаи технологияҳои омӯзиши электронӣ ва технологияҳои таълимии онлайн ғайриимкон аст, амалӣ мегардад. Омӯзиши онлайн сифати таълимро тавассути истифодаи васеи захираҳои ҷаҳонии таълимӣ ва афзоиши ҳиссаи омӯзиши мустақилона беҳтар мекунад.

Бо дарназардошти он, ки талабот ба мутахассисон вобаста ба тағйироти вазъи иҷтимоию фарҳангӣ, иҷтимоию иқтисодӣ ва илмию техникӣ тағйир меёбад. Дар ҷаҳони ноустувор рақобатпазирӣ дар бозори динамикии меҳнати зехниро фақат дар шароити тараққиёти мақсаднок, салоҳиятҳои касбӣ ва раванди пайваستاи тайёрии худ нигоҳ доштан мумкин аст.

Адабиёт:

1. Зеленков С. Профессиональная ориентация и трудовая занятость молодежи [Текст] / С. Зеленков // Народное образование. - 2007. - №6. - С. 239-242.
2. Кабанов Г.П. Педагогические технологии в техническом вузе. Красноярск, - 2004.
3. Каримова И.Х., Шарифзода Ф. Учитель-творец добра и прогресса. - Душанбе: Ирфон, 2010. - 179 с.

4. Лутфуллоев М. Независимость Таджикистана и современное образование. - Душанбе: Сахбо, 2006. - С.120.
5. Назарзода Р. С. Падидаи додаҳои калон ва зуҳури илми додашиносӣ / Р. С. Назарзода // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2023. – № 4/І (55). – С. 122-132. – EDN: BLWTCQ.
6. Соколова И.Ю., Кабанов Г.П. Качество подготовки специалистов в техническом вузе и технологии обучения. - Томск, 2003.
7. Сибирская М.П. Профессиональное обучение. Педагогические технологии: Учеб. пос. 2-е изд., доп. и перераб. СПб., 2000.
8. Столяренко Л.Д., Столяренко В.С. Психология и педагогика для технических вузов. - Ростов н/Д, - 2001.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В СИСТЕМЕ ИНЖЕНЕРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В Республике Таджикистан важными задачами в стратегической программе развития науки и инноваций являются: улучшение качества преподавания, поднятие уровня технической подготовки будущих специалистов, а также поощрение и поддержка специалистов в различных производственных областях. Одним из самых важных факторов развития общества в сфере подготовки и повышения уровня интеллектуального арсенала молодых специалистов является образование. Чем выше коэффициент производящих сил, тем острее необходимость подготовки квалифицированных специалистов.

Ключевые слова: инженерия, проектирование, специалист, деятельность, квалификация, техническое образование, инженерное направление.

INNOVATION PROSESSES IN THE ENGINEERING EDUCATION SYSTEM

Annotation. In the Republic of Tajikistan, important tasks in the strategic program for the development of science and innovation are: improving the quality of teaching, raising the level of technical training of future specialists, as well as encouraging and supporting specialists in various industrial fields. One of the most important factors in the development of society in the field of training and raising the level of the intellectual arsenal of young professionals is education. The higher the coefficient of generating forces, the more acute the need for training qualified specialists.

Key words: engineering, design, thinking, activity, technical education, engineering direction, specialist, qualification.

Дар бораи муаллиф:

Назарова Мавлуда Раҷабалиевна – н.и.п., и.в. дотсенти кафедраи забони русӣ ва таълимоти касбии Донишгоҳи технологии Тоҷикистон.

Сведения об авторе:

Назарова Мавлуда Раҷабалиевна – к.п.н., и.о. доцента кафедры русского языка и профессионального образования Технологического университета Таджикистана.

Information about author:

Nazarova Mavluda Rajabalievna – Candidate of Pedagogical Science, Acting Assistant Professor of the Department of Russian Language and Vocational Education at the Technological University of Tajikistan.

ФАЪОЛИЯТИ КАСБӢ ДАР ОМОДА НАМУДАНИ МУТАХАССИСОНИ САМТИ МУҲАНДИС-ОМУЗГОР

Назарова М.Р.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Яке аз вазифаҳои асосии педагогика ва психологияи донишгоҳ эҷоди технологияҳои мебошад, ки ҳам вазифаҳои таълимӣ ва ҳам инкишофро таъмин мекунад. Ин дар ҳолате имконпазир аст, ки агар дар раванди таълим тавассути технология чунин амалҳо амалӣ карда шаванд: принципҳои гуманизатсияи таълим, инкишоф ва худидоракунии шахсият; мафҳумҳои асосии психологӣ ва принципҳои дидактикии таълим, консепсияи ташаккули системаи психологияи фаъолият - омодагии психологӣ ба фаъолияти касбӣ, инчунин, бо назардошти хусусиятҳои психологияи инфиродӣ ва майли донишҷӯён ба соҳаҳои гуногуни муҳандисӣю техникаӣ; ё фаъолияти муҳандисӣ ва башардӯстона.

Калидвожаҳо: таҳассус, рушди худшиносӣ, омӯзиши инфиродӣ, таълими модуль, омӯзиши мушқилот, графикаи муҳандисӣ.

Дараҷаи зеҳни сунъӣ ва рақамикунонии иқтисодӣ айни замон дар ҷомеаи рушди муосир, мавқеаи муайянеро ишғол намуда, баҳри ташаккул ва равнақи фаъолияти таълими донишҷӯён самти навро пайдо менамояд. Афзудан ва афзун гардондани ин потенциал мақсади аввалиндараҷаи системаи маориф буда, дар замири маълумоти олии техникаӣ ибтидо меёбад. Интиҳоби оқилонаи донишҷӯ бо назардошти маҳорат ва малакаи психологияи педагогӣ, имконияти мутахассиси баландихтисос шуданро фароҳам оварда, дар раванди таълим фаъолияти донишҷӯ ба инкишофи неруи эҷодӣ ва худшиносӣ нигаронида шудааст, ки барои фаъолияти илмӣ ва касбӣ ӯ таъсири мусбӣ мебахшад. Дар ин амал афзоиши сатҳи сифати тайёр кардани мутахассисон дар донишгоҳҳо бештар гашта, рӯ ба беҳбудӣ меорад.

Баҳри ноил шудан ба натиҷаҳои назаррас дар ин самт мебошад раванд ва усулҳои интиҳоб намуд, ки донишҷӯ - омӯзгори оянда қобилиятҳои касбӣю педагогии худро инкишоф дода тавонанд. Яке аз вазифаҳои асосии педагогика ва психологияи донишгоҳ интиҳоби технологияҳои мебошад, ки ҳам вазифаҳои тарбиявӣ ва ҳам инкишофдиҳандаи донишҷӯро таъмин карда тавонад. Ин амал тавассути усулҳои нави таълим имконпазир буда, метавонад баҳри беҳдошти раванди таълим амалҳои зеринро ба инобат гирирад:

- принципҳои гуманизатсияи таълим, инкишоф ва худшиносии шахсият;
- мафҳумҳои асосии психологӣ ва принципҳои дидактикии таълим;
- мафҳуми ташаккули система ва омодагии психологӣ ба фаъолияти касбӣ;
- бо назардошти хусусиятҳои психологияи фардӣ ва майли хонандагон ба соҳаҳои гуногуни фаъолияти муҳандисӣю техникаӣ.

Принципҳои номбаршуда метавон дар раванди таълими компютерӣ ё фанҳои алоҳида маълумоти таълимиро аз рӯи мавзӯҳои алоҳида умумӣ ва сохторбандӣ истифода бурда, дар шакли диаграммаҳои сохторӣ-мантиқӣ ва аз рӯи принципи дедуктивӣ пешниҳод намуда, пурратар татбиқ намоянд. Ин пешниҳоди иттилоотро дар баробари пешниҳоди концептуалӣ донишҷӯёне, ки хосиятҳои гуногуни системаи асаб (темперамент) ва симметрия - асимметрияи функционалии нимкураҳои мағзи сар доранд, бештар дарк карда ба осонӣ мавзӯро аз худ мекунад [9].

Дар донишгоҳҳо равияҳои гуногуни таълими модули, проблемавӣ ва компютерӣ барои тайёр кардани кадрҳои муҳандисию омӯзгорӣ аз рӯи фанҳои психологӣ ва педагогӣ, инчунин, истифодаи фанҳои умумӣ ва махсус бештар истифода мешаванд. Моҳияти таълими модули нисбатан оид аз худ намудани барномаи инфиродии модули имконияти бештарро фароҳам меоварад. Хусусиятҳои асосии ин технологияҳо технологияҳои таълимии модули буда, имкон медиҳад, ки сохторҳои тағйирпазири таълимӣ ҳам аз ҷиҳати назария ва ҳам аз ҷиҳати ташкили корҳои амалӣ таъсис дода шаванд. Ин усулҳо имкон медиҳанд, ки хусусиятҳои таълими барномарезишуда, “проблемавӣ”, “фаъол” ва “инфироӣ” ба роҳ монда шаванд, бо назардошти дараҷаи баланди кори мустақилонаи донишҷӯён, ки аз модулҳои алоҳида иборатанд, бомуваффақият ҳамгиро карда мешаванд. Ҳар як сатҳ як амали мукаммали касбиро ифода карда, азхудкунии он қадам ба қадам мегузарад. Барои ноил шудани натиҷаҳои назаррас аз дастурҳои методӣ ва ҳадафҳои муқарраршуда истифода бурдан айни муддао буда, “унсурҳои омӯзишӣ” - модулҳоро ба вучуд меоранд. Аз ақидаҳои Л. Столяренко бармеояд, ки модул як баҳши мантикии пурраи маводи таълимӣ буда, ҳатман бо арзёбии дониш ва маҳорати хонандагон ҳамгиро карда мешавад.

Таҳлили асосҳои назариявии таълими модули имконияти афзалияти ҳадафҳои технологияи фаъоли таълимро фароҳам меорад, ки инҳо:

- ба низом даровардани ҳадафҳо ва мундариҷаи таълим;
- динамизм ва чандирӣ;
- татбиқи равиши фаъолият тавассути истифодаи технологияҳои фаъоли таълим;
- ноил шудан ба дараҷаи баланди фардикунонии таълим тавассути сохтори дақиқи мундариҷаи таълим ва интиҳоби усулҳои ташкили он;

Татбиқи таълими модулиро метавон дар ҳамаи зинаҳои маориф - мактаб, литсей, коллеҷ ва донишқадаву донишгоҳ васеъ намуд.

Таҷрибаи истифодаи унсурҳои таълимӣ, ки барои курси “Методикаи таълими фанҳои умумии касбӣ ва махсус” таҳия шудааст, имкон медиҳад, ки ба фардикунонии таълими ҳар як донишҷӯ таъсири мусбат расонда, ба унсурҳои тарбиявӣ ва мустақилияти таҳсили ӯ такони ҷиддӣ бахшад.

Номгӯи унсурҳои таълимии фанҳои омӯхташавандаро омӯзгор мувофиқи хусусиятҳои инфироӣ ва дараҷаи омодагии донишҷӯён интиҳоб карда метавонад. Ғайр аз ин, назорати доимӣ ва ислоҳи муваффақияти таълим ба роҳ монда шуда, вобаста ба шумораи дарсҳои амалию назаривӣ, ҳаҷми рӯзафзуни маводҳои таълимӣ аз тарафи донишҷӯён қисман мустақилона азхуд карда мешавад. Истифодаи унсурҳои таълимӣ вақти азхуд кардан ва азхудкунии дониши хонандагонро хеле сарфа намуда, ба ташаккули маҳорату малакаҳои касбӣ мусоидат намуда, умуман сифати таълимро беҳтар мекунад. Омӯзиши проблемавӣ на танҳо барои ташаккули қобилиятҳои касбии донишҷӯён, балки қобилияти эҷодии онҳо низ пешбинӣ шудааст, бинобар ин онро баъзан омӯзиши пурмахсул, “инкишофдиҳанда” ё “эҷодӣ” меноманд.

Мустақилона азхуд кардан ва эҷоди донишҳои нав моҳияти омӯзиши проблемавӣ мебошад. Омӯзиши мушкилот ҳамчун ташкили фаъолияти таълимӣ фаҳмида мешавад, ки бо роҳбарии омӯзгор ба вучуд овардани ҳолатҳои мушкилот ва кори мустақилонаи фаъоли донишҷӯён ба роҳ монда шуда, барои ҳалли онҳо вақти муайян ҷудо карда мешавад. Дар ин фосола донишҷӯ як қатор масъалаҳоро омӯхта, баҳри пайдо намудани самти муайян кӯшиш менамояд. Дар ин ҳолат азхудкунии эҷодкоронаи дониш, маҳорат ва инкишофи қобилияти зеҳнии донишҷӯ ба амал меояд.

Омӯзиши проблемавӣ ба як намуди махсуси эҷоди мушкилот асос ёфта, донишҷӯро водор месозад, ки тарҳрезии мувофиқи мундариҷаи дидактикии маводро омӯхта, ҳамчун занҷири ҳолатҳои

мушкилот пешниҳод намояд. Ҳолатҳои проблемавӣ метавонанд аз рӯи мазмуни номаълум, дараҷаи хусусияти мушкилот, намуди ихтилофи иттилоот ва дигар хусусиятҳои методологӣ фарқкунанда иборат бошанд. Дар ин раванд ҳавасмандкунӣ аз тарафи омӯзгор дараҷаи идоракунии ҳолати корӣ ва худбоварино дар донишҷӯ баланд мебардорад.

Назарияи муносири омӯзиши мушкилот ба ду намуди ҳолатҳои мушкилот ҷудо мешаванд:

1. Психологӣ - ба фаъолияти донишҷӯ дахл дорад,
2. Педагогӣ - ташкили раванди таълимиро ифода мекунад.

Омӯзгор вазъияти проблемавӣ ба вучуд оварда, ба донишҷӯён баҳри ҳалли он роҳнамоӣ мекунад. Дар мадди аввал баҳри ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли онро роҳбаладӣ намуда, дар ташкили нақшаи корӣ кӯмак мерасонад. Ҳамин тариқ, донишҷӯ дар мавқеи предмети омӯзиши худ гузошта мешавад ва дар натиҷа ӯ донишҳои нав пайдо карда, усулҳои нави амалро азхуд мекунад, ки имконияти мустақилиятро дар донишҷӯ бедор месозад. Мушкилоти идоракунии ва омӯзиши проблемавӣ ин ба вучуд омадани вазъияти проблемавӣ, амалӣ ва индивидуалӣ буда, аз омӯзгор талаби муносибати фарқкунанда ва фардикунониро нисбати ҳар як донишҷӯ ифода мекунад. Дар ин раванд метавон аз усулҳои методологӣ ҳалли мушкилот истифода буд.

Усулҳои методологӣ барои эҷоди ҳолатҳои мушкилот:

- омӯзгор донишҷӯёнро бо зиддият шинос мекунад ва хоҳиши мустақилона пайдо кардани роҳи ҳалли онро супориш медиҳад;
- оид ба як масъала нуқтаи назари гуногун пешниҳод мекунад;
- гурӯҳҳо падидаҳо аз нуқтаи назари гуногун баррасӣ мекунанд;
- ба донишҷӯён имконияти омӯзиш, таҳлил, муқоиса, ҷамъбаст ва аз вазъияти пайдо шуда, ҳулоса баровардану пешниҳоди далелҳои медиҳад;
- саволҳои мушаххас мегузорад (барои ҷамъбасткунӣ, асосноккунӣ, мушаххаскунӣ ва далелҳои мантиқӣ);
- вазифаҳои назариявӣ ва амалӣ (тадқиқотӣ)-ро муайян мекунад;
- вазифаҳои проблемавӣ ба миён мегузорад.

Барои татбиқи технологияи мушкилот, самтҳои зерин муҳим мебошанд:

- интихоби вазифаҳои муҳимтарин;
- муайян намудани хусусиятҳои таълими проблемавӣ дар намудҳои гуногуни кори тарбиявӣ;
- таҳияи системаи оптималии таълим дар асоси мушкилот, эҷоди воситаҳои таълим ва дастурҳои методӣ;
- муносибат ва маҳорати шахсии омӯзгор, қобилияти ҳавасмандгардонии фаъолияти маърифатӣ дар донишҷӯ.

Вариантҳои омӯзиши проблемавӣ усулҳои иқтишофӣ ва тадқиқотиро дар бар мегиранд, ки дар онҳо донишҷӯён мустақилона мушкилотро ҷустуҷӯ ва таҳқиқ мекунанд, донишро эҷодкоруна татбиқ ва аз худ мекунанд. Дар таълими проблемавӣ донишҷӯ ва омӯзгор ба ҳамкориҳои фаъол машғуланд. Вазъияти маъмулии таълими проблемавӣ вазифаи ҳалли масъалаест, ки аз донишҷӯ шарҳ додани падидаҳои қаблан номаълум ва кашфи қонунҳои навро талаб мекунад [1, 4].

Омӯзиши мушкилот ба рушди қобилиятҳои касбӣ ва сифатҳои шахсӣ, аз қабилҳои дӯстона, қобилияти гузаронидани муколама, қабули қарорҳои мустақил, қобилияти дидан, гузоштан ва ҳалли масъалаҳои ғайристандартӣ, малакаҳои эҷодӣ мусоидат мекунад. Омӯзиш ва кори мустақилона аз рӯи маводи таълимӣ, асоси омӯзиши ҳар як донишҷӯ мебошад, ки дар рафти корҳои мустақилона имконияти аз барномаҳои таълимӣ, китоби электронӣ ва тестҳои компютерӣ истифода бурданро дорад. Санҷишҳо барои ин амал мушаххас пешбинӣ шудаанд.

Аз рӯи шумораи ҷавобҳои дуруст, донишҷӯён метавонанд сифати дарки мавзӯи муайянро баҳо диҳанд ва мувофиқан дониши худро сайқал диҳанд. Дар таълими проблемавӣ донишҷӯ ва муаллим фаъолон ҳамаҷорӣ мекунад. Ҳолати хоси вазъияти проблемавӣ ин вазифаест, ки аз донишҷӯ шарҳ додани падидаҳои ҳанӯз номаълум, кашфи қонунҳои навро тақозо мекунад ва барои донишҷӯ азхудкунии қолаби номаълум бозёфтест, ки ӯ дар раванди таълим дар заминаи вазъияти проблемавӣ анҷом медиҳад [1, 4].

Омӯзиши проблемавӣ ба ташаккули ҷунин қобилиятҳои касбӣ ва сифатҳои шахсӣ, аз қабилӣ некирода, қобилияти гузаронидани муқолама, қабули қарорҳои мустақил, қобилияти дидан, гузоштан ва ҳалли масъалаҳои ғайристандартӣ мусоидат мекунад.

Технологияҳои таълими компютерӣ аз ҷониби М.В. Матвеева дар фанни “«Графикаи муҳандисӣ» [3] китоби дарсии электронӣ, барномаҳои таълимӣ, тестҳои компютерӣ, моделсозии геометрӣ дар компютерро дар бар гирифта, дар фаъолсозии фаъолияти маърифатии донишҷӯён ва омодагии онҳо ба фаъолияти лоиҳакашӣ ва муҳандисӣ саҳм мегузорад.

Китоби дарсии электронии графикаи муҳандисӣ маводи назариявӣ оид ба ин мавзӯ дар шакли курси лексионӣ, луғат, диаграммаҳо (структурӣ-мантӣ, гурӯҳбандӣ ва самти амал), мисолҳои графикаи ҳалли масъалаҳои қадам ба қадам иҷро намудани конструксияҳо дар бар мегирад. Ин китоби дарсӣ дорои тарҳи замонавӣ, системаи навигатсионӣ барои истифодабарандагон буда, истифодааш осон аст. Бартари он нисбат ба китоби дарсии қоғазӣ чандирӣ он аст, ки имкон медиҳад, модернизатсия ва тағирот ба ҳадафҳои гуногуни таълим мувофиқат карда шавад. Донишҷӯён асосан барои омӯзиши мустақилона аз китоби дарсии электронӣ истифода бурдан имконият доранд. Ин як воситаи муқаммалест, ки имконияти машваратҳои инфиродӣ оид ба масъалаҳои норавшан дар як муддати кӯтоҳро ба роҳ меорад ва ба ин васила ба рушди гурӯҳ мусоидат мекунад. Барномаҳои таълимӣ қодиранд, ки аниматсия ва маъмулан як блоки маводи назариявиро дар бораи графикаи муҳандисӣ дар бар гиранд. Санҷишҳои компютерӣ аз графикаи муҳандисӣ барои арзёбӣ ва тақмили дониши донишҷӯён пешбинӣ шудаанд. Бо истифода аз барномаҳои таълимӣ донишҷӯён метавонанд мустақилона ба санҷишҳо ва имтиҳонҳо омода шаванд ва пас аз супоридани санҷиш аз рӯи фоизи ҷавобҳои дуруст баҳо гиранд. Аз рӯи шумораи ҷавобҳои дуруст, донишҷӯён метавонанд сифати омӯзиши худро дар мавзӯи муайян арзёбӣ кунанд ва мувофиқан сатҳи дониши худро беҳтар кунанд. Натиҷаҳои тадқиқоти таҷрибавӣ аз баланд шудани дараҷаи инкишофи умумӣ ва зеҳни техникӣ, тафаккури фазоӣ дар донишҷӯёне, ки графикаи муҳандисиро бо истифода аз барномаҳои таълимӣ компютерӣ меомӯзанд, дар муқоиса бо ҳамон нишондиҳандаҳои донишҷӯёне, ки бо усулҳои анъанавӣ таҳсил мекунад ба кулӣ фарқ мекунад.

Раванди таълим дар графикаи муҳандисӣ бо истифода аз технологияҳои омӯзиши компютерӣ ба донишҷӯён кӯмак мекунад.

Дидани робитаҳои байни унсурҳои ин иттилоот, ки ба беҳтар дарк ва азхудкунии он, аз ҷониби шахсонӣ дорои услубҳои гуногуни фаъолияти маърифатӣ - услубҳои маърифатӣ мусоидат мекунад. Омӯзиш ва кори мустақилона аз рӯи маводи курсӣ дар омӯзиши ҳар як донишҷӯ муҳим аст. Дар рафти корҳои мустақилона донишҷӯён имконияти аз барномаҳои таълимӣ, китоби электронӣ ва тестҳои компютерӣ истифода баранд.

Дар машғулиятҳои амалӣ донишҷӯён бо диаграммаҳои асосӣ тахминӣ амалҳо кор мекунад, ки дар онҳо алгоритмҳои ҳалли масъалаҳо инъикос меёбанд. Донишҷӯён диаграммаҳои таснифро барои кори мустақилона ва ҳамчун маводи маълумотнок истифода мебаранд, ки мазмуни мавзӯҳои гуногунро инъикос мекунад.

Усули Р.С. Немов ба ихтисосҳои муҳандисӣ педагогӣ ёри пайваста мерасонад, ки дар давоми таҳсил на танҳо қобилияти техникӣ, балки қобилияти педагогиро ҳам инкишоф медиҳад. Ин усул як қатор усулҳои арзёбии сифатҳои шахсӣ иборат мебошанд:

- санчиши “вазъяти педагогӣ”;
- қобилияти ташкилотчигӣ;
- Шумо кистед: маъмур ё роҳбар? ;
- Қобилиятҳои инъикоскунанда (худбаҳоидиҳӣ);
- санчиши худбаҳоидиҳӣ.

Як қатор тадқиқотҳо нишон доданд, ки динамикаи кори иҷрошуда натиҷаҳои мусбат дод, ба монанди:

- дар аксарият донишҷӯён сатҳи миёнаи дарккунӣ ташаккул ёфт, ки ин барои омӯзгорон хеле муҳим аст;
- қобилияти дарккунӣ ва таваҷҷуҳ ба дигарон;
- дар гурӯҳ кор кардан ва баланд бардоштани рушди қобилияти касбӣ-педагогӣ;
- инкишоф додани малакаҳои ташкилотчигии донишҷӯён, ташкили ҳамкориҳои онҳо бо объектҳои фаъолият ва сатҳи дониш;

Муносибати донишҷӯён дар гурӯҳ ва ташкили ҳамкориҳои худӣ онҳо бо донишҷӯён, ки барои касби ояндаи омӯзгории онҳо хеле муҳим аст. Умуман, таҳлили натиҷаҳо нишон медиҳад, ки кор дар гурӯҳ донишҷӯёнро ба қобилияти баланди касбӣ ва педагогӣ равона намуда, устуворӣ ва таҳлилий ақидаҳои онҳоро мукамал месозад.

Вобаста ба ин, омӯзгороне, ки бо хонандагон - омӯзгорони оянда дарс мегузаранд, бояд ба ташкили фаъолияти маърифатии донишҷӯён, дар раванди таълим, диққат диҳанд. Чунин технология ва усулҳои таълим, ба рушди босамари зеҳнӣ, техникӣ, педагогӣ ва қобилияти эҷодӣ барои ташаккулёбии донишҷӯён вобастагии калон дорад.

Адабиёт:

1. Батышев С.Я. Профессиональная педагогика. - М., - 2000.
2. Кабанов Г.П. Педагогические технологии в техническом вузе. - Красноярск, - 2004.
3. Матвеева М.В. Активизация подготовки студентов к инженерно-конструкторской деятельности посредством компьютерных технологий.
4. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. - М., - 1972.
5. Назарзода Р. С. Омодасозии мутахассисони соҳаи коркард ва таҳлили додаҳо – тақозои ҷаҳони муосир / Р. С. Назарзода // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2023. – № 3 (48). – С. 137-143. – EDN: STEFYX.
6. Назарзода Р. С. Саводнокии рақамӣ – салоҳияти калидии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олий / Р. С. Назарзода // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2022. – № 4/II (51). – С. 109-116. – EDN: WRTEPZ.
7. Назарзода Р. С. Салоҳиятҳои заминавии барномасозӣ – тақозои асри рақамӣ / Р. С. Назарзода // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2021. – № 4 (47). – С. 146-153. – EDN: ANWRAC.
8. Сибирская М.П. Профессиональное обучение. Педагогические технологии: Учеб. пос. 2-е изд., доп. и перераб. СПб., - 2000.
9. Соколова И.Ю., Кабанов Г.П. Качество подготовки специалистов в техническом вузе и технологии обучения. - Томск, - 2003.
10. Столяренко Л.Д., Столяренко В.С. Психология и педагогика для технических вузов. - Ростов н/Д, - 2001.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПО ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ В ОБЛАСТИ ИНЖЕНЕР - ПЕДАГОГА

Одной из основных задач вузовской педагогики и психологии является создание технологий, обеспечивающих как обучающие, так и развивающие функции. Это, возможно, если посредством технологий в образовательном процессе реализуются: принципы гуманизации образования, развития и саморазвития личности; основные психологические концепции и дидактические принципы обучения, концепция формирования психологической системы деятельности – психологической готовности к профессиональной деятельности, а также учитываются индивидуально-психологические особенности и склонности студентов к разным сферам профессиональной инженерно-технической или инженерно-гуманитарной деятельности.

Ключевые слова: квалификация, саморазвития, индивидуально-дифференцированного обучения, модульное обучения, проблемное обучение, инженерная графика.

PROFESSIONAL ACTIVITIES IN THE TRAINING OF SPECIALISTS IN THE FIELD OF ENGINEERING EDUCATION

Professional activity in training a specialist in the field of engineering education. One of the main tasks of university pedagogy and psychology is the creation of technologies that provide both teaching and developmental functions. This is possible if the following are implemented in the educational process through technologies: the principles of humanization of education, development and self-development of the individual; the basic psychological concepts and didactic principles of teaching, the concept of the formation of a psychological system of activity - psychological readiness for professional activity, as well as taking into account the individual psychological characteristics and inclinations of students to different areas of professional engineering and technical or engineering and humanitarian activities.

Key words: qualification, self-development, individually differentiated learning, modular learning, problem-based learning, engineering graphics.

Дар бораи муаллиф:

Назарова Мавлуда Раҷабалиевна – н.и.п., и.в. дотсенти кафедраи забони русӣ ва таълимоти касбии Донишгоҳи технологии Тоҷикистон.

Сведения об авторе:

Назарова Мавлуда Раҷабалиевна – к.п.н., и.о. доцента кафедры русского языка и профессионального образования Технологического университета Таджикистана.

Information about author:

Nazarova Mavluda Rajabalievna – Candidate of Pedagogical Science, Acting Assistant Professor of the Department of Russian Language and Vocational Education at the Technological University of Tajikistan.

ТАЪРИХИ ВАРЗИШГАРОНИ ТОЧИК ДАР ВАРЗИШИ САБУК

Нуралиев З.Ш.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур муаллифон таваҷҷуҳи Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба рушди варзиши сабукро ба риштаи таҳлил кашидаанд. Гуфта мешавад, дар варзиши сабук, ки ба он машқҳои давидан, чаҳидан, партофтан ва амсоли ин машқҳо дохил мешавад, натавонанд бадан, балки майнаи сар низ солим ва фаъол мегардад. Аслан дар варзиши сабук аз варзишгарон ҷусту ҷолокӣ, ҷасуриву моҳирӣ, тавоноиву қудратмандӣ талаб карда мешавад. Дар мақолаи мазкур перомуни фаъолияти варзишгарони тоҷик дар соли 2012, ки дар мусобиқаҳои гуногуни варзишӣ соҳиби медалҳои тилло, нуқра ва биринҷӣ гардидаанд, суҳан меравад.

Калидвожаҳо: варзиши сабук, машғулият, Ҷумҳурии Тоҷикистон, медал, варзишгар, машқ, нуқра, тилло, биринҷӣ, устодон.

Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ҳамчун омили тарғиби ҳаёти солим ва яке аз воситаҳои беҳтарини таҳкими дӯстии миёни инсонҳо таваҷҷуҳи зиёд зоҳир менамоянд. Дар ҷумҳурии мо аз соли 2006 ҳар сол рӯзи дави миллӣ ва аз соли 2010 дар рӯзи пойтахт ниммарофони байналмилалӣ доир мешавад. Аз рӯи намудҳои муҳталифи варзиш мусобиқаҳо ва чемпионатҳои ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ баргузор мегардад. Солҳои охир бо даъвати Президенти кишвар ва дастгирии мақомоти маҳалли соҳибкорон варзишгоҳҳои бисёр шахру ноҳияҳо аз нав тарميم гардида, дар баъзе ноҳияҳо варзишгоҳҳо ва толорҳои варзишии нав сохта ба истифода дода шудаанд. Ин амал имрӯзҳо бо дастгирии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ идома дорад.

Варзиш дар Тоҷикистон яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии Ҳукумати Тоҷикистон ба шумор меравад. Қонуни ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 апрели 2012 №825 “Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш” асосҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ, иҷтимоӣ ва таъмини фаъолиятро дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар кардааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2013 шумораи варзишгарон беш аз 1 млн нафар буд ва айни ҳол 3 млн нафар наврасону ҷавонон дар толорҳои варзиши аз рӯи самтҳои гуногун ба варзиш машғуланд. Варзишгарони Тоҷикистон соли 2012 дар мусобиқаҳои гуногуни варзишии байналмилалӣ 423 медал, аз ҷумла 118 медали тилло, 120 медали нуқра ва 185 медали биринҷӣ ба даст оварданд. Аз соли 2012 то соли 2020 шумораи медалҳо ду маротиба зиёд шудааст. Ин ҳама мувафаксияҳо бо дастгирӣ ва ғамхорӣ бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад.

Агар ба таърих бингарем, варзиш дар Тоҷикистон дар даврони шуравӣ рӯ ба инкишоф ниҳод. Нахустин чорабинӣ оид ба тарғиби тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш 15 март 1925 ба муносибати рӯзи таъсисёбии ҚШС Тоҷикистон баргузор шуд.

Соли 1928 пленуми Шурои Олии тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон доир гардид, ки масъалаи рушди ояндаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро дар ҷумҳурӣ барраси кард. 18 августи 1934 дар шаҳри Душанбе бо қарори КИМ ва Шурои комиссариати халқии ҚШС Тоҷикистон спартакиадаи I умумиҷумҳуриявӣ баргузор шуд, ки барои рушди ояндаи варзиш дар ҷумҳурӣ дар шаҳри Душанбе иншооти гуногуни варзишӣ аз қабилҳои варзишгоҳҳои “Спартак” (соли 1930), “Динамо” (соли 1932), Варзишгоҳи марказии Тоҷикистон (соли 1962), маҷмааҳои

варзишии Ҳавзи шиноварии ҷумҳуриявӣ (соли 1962), “Автомобилист” (соли 1969), “Авиатор” (соли 1985), Қасри варзиш (соли 1972), Толори бозиҳои дастӣ (соли 1974), пойгоҳи қаикронӣ (соли 1978), маҷмааи Тири Досааф (ҳозира Ташкилоти мададгори муҳофизати Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1982), Қасри теннис (соли 1986) ва ғайраҳо дар марказҳои вилоят ва шаҳру ноҳияҳо сохта шуданд.

Барои омода кардани мутахассисони дорои маълумоти миёнаи соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш Техникуми тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон (соли 1947) ва Донишкадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон (соли 1971) ифтитоҳ шудаанд. Дар натиҷа дар ҷумҳурӣ тадриҷан чунин намудҳои варзиш, аз қабили футбол, волейбол, баскетбол, варзиши сабук, тенниси рӯйи миз, шиноварӣ, камонварӣ, велосипедронӣ, завракронӣ, гимнастика, вазнбардорӣ, куштии, шохмот, шашка, шамшербозӣ, панҷхарба ва дигар намуди варзиш инкишоф ёфтанд. Соли 1975 дар шаҳри Душанбе Мактаб-интернати таҳсилоти умумии ҷумҳуриявии тамоюли варзишӣ кушода шуд, ки бисёр дастпарварони ин мактаб ба комёбиҳои бузурги варзишӣ ноил гардидаанд, ки ситораи варзиши тоҷик Андрей Абдувалиев, Саидахтам Раҳимов, Э. Шиллер, В. Соколов, М. Муллобоев, Дилшод Назаров ва Парвиз Собиров аз ҷумлаи онҳоянд.

Дар давоми 20 соли истиқлол варзиш дар Тоҷикистон хеле рушд кард. Дар соли 1992 Кумитаи миллии олимпии ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда шуд, ки узви Кумитаи байналмилалӣ олимпӣ мебошад. Давраи Истиқлол ба варзишгарони Тоҷикистон имконият фароҳам овард, ки иштирокдорони комилҳуқуқи мустақили ҳаракати олимпии ҷаҳонӣ муосир гарданд. Аз ҳамин сол варзишгарон пайваста дар Бозиҳои олимпӣ иштирок мекунанд. Варзишгарони ҷумҳурӣ бори аввал дар Бозиҳои олимпии зимистона соли 2002 дар Солт-Лейн-Сити иштирок карданд ва аз тарафи доварон баҳои баланд гирифтанд. Дар шаҳри Душанбе Олимпиадаи махсуси Тоҷикистон соли 1996 аз тарафи (ОМТ — ташкилоти ғайридавлатии эҳсонкорӣ) ташкил карда шуд. ОМТ варзишгаронро аз рӯйи намудҳои футбол, чавгонбозӣ, баскетбол, тинниси рӯйи миз, варзиши сабук, шашка, волейбол, теннис, шиноварӣ тайёр мекард. Варзишгарони ОМТ дар Бозиҳои махсуси олимпии тобистона солҳои 1991, 1995, 1999 бо бозиҳои махсуси тобистонаи умумиҷаҳонӣ иштирок карда, 3 медали тилло ба даст оварданд. Соли 2003 дар шаҳри Душанбе бори аввал Бозиҳои панҷуми Осиёи Марказӣ баргузор гардид, ки дар он дастаи мунтахаби Тоҷикистон дар ҳайати 118 нафар иштирок карда, бори нахуст сазовори ҷойи сеюм 57 медал, 18-то тилло, 22-то нуқра ва 17-то биринҷӣ гардиданд.

Машғул шудан бо варзиш яке аз беҳтарин василаи ҳифзи саломатӣ ва баланд бардоштани нишони ҳаёт аст. Иҷрои мунтазами машқҳои ҷисмонӣ натавонанд бадан, балки майнаи сарро низ солим ва фаъол нигоҳ медоранд. Машғулияти тарбияи ҷисмонӣ, варзиш ва меҳнат боиси ташаккули устухонҳо мегардад. Дар он ҷое, пайи мушакҳо мечаспанд, ки ноҳамворӣ, барҷастагӣ, қирраҳои устухонӣ пайдо мешаванд. Устухон дар он самтҳои тезтар месабзад, ки бисёртар кашиш ё фишор меёбад. Аҳамияти варзиш барои мушакҳо, муайян шудааст, ки ҳар як узви бадан нисбат ба ҳолати оромӣ дар вақти кор кардан бисёртар хун қабул мекунад. Чӣ қадаре, ки мушак бисёр кор кунад, ҳамон қадар бисёртар моддаҳои ғизоӣ ва оксиген ба он дохил мешаванд.

Дар ҳолати ба варзиши бадан машғул шудан нахҳои мушак инкишоф ёфта, одам пурқувват мешавад. Дар вақти кор кардани мушак фаъолияти узвҳо, системаи дилу рағҳо, узвҳои нафаскашӣ тағйир меёбанд. Бо меҳнату варзишу машқу бозиҳои варзишӣ пайваста машғул шуда, минбаъд онҳоро мунтазам зиёд кардан лозим аст. Бе тайёрии муносиби ҷисмонӣ бозии дуру дароз, масалан футбол, хоккей, баскетбол, давидан ба масофаи дур метавонад ба организми беқувват таъсири манфӣ расонад. Якчанд олимони машҳур, ба монанди академик И.П.Павлов, нависандаи маъруф Л.Н.Толстой умри дароз диданд, барои он ки баъд аз кори

фикрӣ бисёртар ба кори ҷисмонӣ машғул мешуданд. Аз ҳамин лиҳоз олимон тадқиқот гузаронида ба хулосае омаданд, ки шахс ба варзиш машғул мешавад умри дароз, тани сиҳат ва солим мегардад.

Варзиши сабук як намуди варзишест, ки ба он машқҳои давидан, чаҳидан, партофтан ва ғайраҳо дохил мешаванд. Варзиши сабук яке аз намудҳои асосии варзиш буда, шахсро ҷусту ҷолок, ҷасуру моҳир, тавонову бақувват мегардонад ва барои саломатӣ, дуруст инкишоф ёфтани аҳамияти бузург дорад. Варзиши сабук дорои намудҳои хоси давидан бо масофаи гуногун, гашти варзишӣ, чаҳидан ба дарозӣ ва баландӣ, найзапартоӣ, дискпартоӣ, гурзпартоӣ буда, аксари онҳо шакли оммавӣ гирифтаанд ва ба барномаҳои Бозиҳои олимпию чемпионатҳои ҷаҳон дохил карда шудаанд. Инкишофи варзиши сабуки муосир ба аз нав эҳё гардидани бозиҳои олимпи соли 1896 алоқаманд аст. Имрӯз бозиҳои олимпӣ омили тавоное барои рушди варзиши сабук дар ҷаҳон мебошанд.

Варзиши сабук дар даврони шуравӣ дар Тоҷикистон инкишоф ёфта буд. Ҷамасола оид ба намудҳои варзиши сабук мусобиқаҳои ҷумҳуриявӣ баргузор мешуданд. Варзишгарони Тоҷикистон дар мусобиқаҳои умумииттифоқӣ ва байналмилалӣ иштирок мекарданд. Нахустин варзишгари тоҷик, дар ҳаёти дастаи мунтахаби ИҶШС Муҳаммад Шокиров дар Бозиҳои олимпи Мехико соли 1968 дар дави марафонӣ иштирок кард. Варзишгарони номдори Тоҷикистон Г. Панигкин, А. Черенков, В. Шадгинев, П. Селезнёв, А. Арапенко, Х. Ижаев, М. Шодновский, Ш. Исоев, Б. Кателников, Т. Худойбердиев, Д. Аббосов, У. Хайруллоев, Ю. Иванов, В. Виноградский, М. Кажемякин, И. Дуров, З. Раҳматуллоева, М. Шокиров ва дигарон дар намудҳои Варзиши сабук буданд.

Дар ҷумҳури асосан чунин намудҳои варзиши сабук, ба монанди гурзпартоӣ, давидан ба масофаи кӯтоҳ, дароз ва миёна, давидан бо монеаҳо инкишоф ёфтааст. Варзишгарони тоҷик пайваста дар мусобиқаҳои бонуфузи байналмилалӣ иштирок карда, сазовори ҷойҳои намоён мегарданд. Андрей Абдувалиев дар мусобиқаҳои гуногуни байналмилалӣ иштирок намуда, дар гурзпартоӣ қаҳрамони Бозиҳои олимпӣ соли 1992 дар Барселона гардид. Андрей Абдувалиев аз соли 1993 то 1995 дар соҳиби Ҷоми ҷаҳон гардид. Г. Дадабоева дар се Олимпиада соли 1996 дар Атланта, соли 2000 дар Сидней ва соли 2004 дар Афина дар дави марафонӣ иштирок намуд. Дилшод Назаров дар гурзпартоӣ соли 2003 чемпиони Бозиҳои Осиёи Марказӣ, соли 2006 дар Духа (Қатар) ва соли 2010 дар Буанчоу (Хитой) чемпиони Бозиҳои Осиё гардид. Г. Митяева чемпион ва ҷоизадори чемпионати Осиё байни наврасон буда, дар Бозиҳои олимпи Пекин соли 2008 иштирок кардааст. А.Эшбеков дар чемпионати Осиё ва С. Ҳоҷаев дар чемпионати ҷаҳон соли 2009 соҳиби медали нуқра ва дар гурзпартоӣ байни наврасон соҳиби ҷоиза гардидаанд. Ҷумҳурии мо сол то сол на танҳо устодони варзиш, балки устодони варзиши шоиста ва устодони дараҷаи байналхалқӣ тайёр менамояд.

Маълумот оиди устодони дараҷаи байналхалқӣ

Иброҳим Ҳасанов шунидани қиссаҳои падар роҷеъ ба варзиш, омодагии варзишгарон, сафороӣ, намоишҳои варзиширо дӯст медошт. Падари Иброҳим Ризо Иброҳимов ширкаткунандаи нахустин мусобиқаҳо дар ҷумҳури буд, дар намоиши варзиши шаҳри Москва баромад намуда буд. Тааҷҷубовар аст, ки ҳамаи фарзандони Ризо Иброҳимов – Вячеслав, Мая ва Иброҳим ба варзиш машғул шуданд. Медали аввалини чемпиони мамлакатро Иброҳим Ҳасанов дар соли 1959 дар Спартакиадаи халқҳои Иттиҳоди Шуравӣ гирифт. Баъдан ба он боз 11-тои дигар илова намуданд. Иброҳим Ҳасанов дар соли 1962 дар саҳнаи варзиши умумиҷаҳонӣ ба комёбии бузург ноил гардид. Дар чемпионати ҷаҳон соҳиби ҷоизаи нуқра шуд. Иброҳим Ҳасанов устоди шоистаи варзиш, тренери шоистаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ситораи роҳнамо барои варзишгарони мо гардид.

Саидмуъмин Раҳимов муҳорибаи нахустини худро дар зӯрозмоии гӯштингирӣ бо рақибӣ аз худ якчанд сол калонтар гузаронида, зеро қарсақҳои дугонаи ҷамъомадагон ғолиб омад. Дар соли 1971 С. Раҳимов ғолиби Спартакиадаи ХИ –и Тоҷикистон гардид, ки ба унвони олии варзишӣ - Устои варзиш оид ба гӯштини миллии сарфароз гашт. Ин муваффақияти аввал писарбачаи 14-соларо руҳбаланд сохт ва минбаъд ӯ пурра ба варзиш машғул гашт. Дар соли 1972 ӯ ба гуштини самбо гузашт. Машғулиятҳои тулонӣ, саъйю кушиш ва ирода ба ғалаба, техникаи баланди устои боис шуд, ки С. Раҳимов соли 1975 дар Минск қаҳрамони ҷаҳон гардад. Барои комёбиҳои калон дар варзиш ӯ ба мукофотҳои давлатӣ, тӯҳфаҳо ва ҷоизаҳо мушарраф гардидааст.

Дилшод Назаров соли 1982 дар шаҳри Душанбе таваллуд шудааст. Ӯ гурзпартои тоҷик, қаҳрамони олимпӣ дар бозиҳои Рио-де-Жанейро, барандаи медали нуқраи мусобикаи қаҳрамони ҷаҳон дар соли 2015 ва 2014, қаҳрамони секаратаи Осиё (2009, 2013 ва 2015) мебошад. Қаҳрамони дукаратаи Осиё байни наврасон (солҳои 1999 ва 2001) ва устои шоистаи варзиши ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Мақоми олии роҳбарикунандаи Варзиши сабук Ассотсиатсияи байналмилалӣ федератсияҳои варзиши сабук (АБФВС) мебошад, ки соли 1912 ташкил карда шудааст ва 212 федератсияи миллиро муттаҳид менамояд. Он қоидаҳои байналмилалӣ баргуздор кардани мусобикаҳоро муайян мекунад. Бо ташаббуси АБФВС мусобикаҳои Варзиши сабук аз рӯи барномаи Бозиҳои олимпӣ аз соли 1896, дар чемпионати ҷаҳон дар толорҳои варзишӣ аз соли 1885, дар чемпионати Аврупо дар варзишгоҳҳо аз соли 1934, дар чемпионати Аврупо дар толорҳои варзишӣ аз соли 1966, дар ҷоми ҷаҳон дар варзишгоҳҳо мусобикаҳои дастай, дар чор сол як бор доир карда мешаванд. Вобаста ба ин ду мавсими баргузори мусобикаҳои Варзиши сабук мавҷуд аст: тобистона ва зимистона.

Мусобикаҳои тобистона дар моҳҳои апрел – октябр (аз ҷумла Бозиҳои олимпӣ, Чемпионати ҷаҳон ва Аврупо) ва мусобикаҳои зимистонӣ моҳҳои январ – март (аз ҷумла Чемпионатҳои ҷаҳон ва Аврупо) дар толорҳои варзишӣ баргуздор мегарданд. Мусобикаҳои гашти варзишӣ ва кросс тақвими худро доранд. Бонуфзтарин пойгоҳҳои марафонӣ дар баҳор ва тирамоҳ баргуздор мешаванд. Дар мусобикаҳои Варзиши сабук ҳамон варзишгарон ва дастаҳо ғолиб меоянд, ки дар дав ё мусобикаи ниҳойӣ (финалӣ) натиҷаҳои беҳтарин нишон додаанд.

Мусобикаҳо оид ба ҳама намудҳои варзиши сабук, ғайр аз марафон, гашти варзишӣ ва бисёрҳарба, якчанд давраро дар бар мегиранд: муайянкунӣ, 1/4-финалӣ, 1/2-финалӣ. Дар натиҷаи интиҳоби варзишгароне (дастаҳое), ки дар давраи ниҳойӣ (финал) бозӣ мекунанд, муайян карда мешаванд. Шумораи иштироккунандагон аз рӯи низомномаи мусобика муайян карда мешавад. Масалан, дар Бозиҳои олимпӣ дар ҳар қисми барнома мамлакатро метавонад камаш як ё се варзишгар (дар сурати иҷро намудани меъёри пешакӣ) ва дар пойгаи эстафетавӣ як даста муаррифӣ намояд. Дар барномаи Бозиҳои олимпӣ барои мардон 24 ва барои занон 23 намуди Варзиши сабук дохил карда шудааст. Барномаи чемпионатҳо дар толорҳои варзиш аз 26 намуд 13 намуди мардона ва 13 намуди занона иборат аст.

Дар мусобикаҳои расмӣ мардон ва занон якҷо хунарнамоӣ намекунанд. Варзиши сабук ҳамчун намуди варзиш дар ИМА, Русия, ҚФО, Британияи Кабир, Кения, Эфиопия инкишоф ёфтааст. “Варзиши сабукро номаш “сабук” аст ва бо ҳамин шинохта шудааст. Дар асл омода шудан дар ин намудҳои варзиш кори сахлу осон нест”. Ин гуфтаҳо аксар мутахассисони соҳаи варзиши сабук ҷонибдорӣ мекунанд, алалхусус давлатҳои пасошуравӣ. Аз 46 намуди варзиши сабук, ки ворида бозиҳои олимпӣ аст, варзишгарони сайёра аз ин намудҳо барои ба даст овардани медалҳои олимпӣ мубориза мекунанд. Дар олимпиадаҳои охир мушоҳида мешавад, ки миёни давлатҳои варзишашон дар сатҳи олии пешрафта рақобатҳо шадид мегузаранд.

Дар Тоҷикистон ҳам аз миёни 46 намуди варзиши сабук ҳастанд намудҳое, ки миёни ҷавонон маъруф гардидаанд. Дар олимпиадаҳо варзишгарони тоҷик намояндагони ин намудро доранд. Гурзандозӣ шомили варзиши сабук аст. Тоҷикистонро аз ин намуд ҷаҳониён мешиносанду варзишгаронашро эътироф кардаанд. Ҳукумати кишвар баҳри ривочу раванг ёфтани ин соҳа соли 2004 дар назди Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳӣ Мактаби ҷумҳуриявии маҳорати олии варзишӣ, оид ба варзиши сабукро таъсис дод. Баъди таъсиси ин мактаб таълими 46 намуди варзиши сабук, ки шомили бозиҳои олимпиад ба роҳ монда шуд. Метавон гуфт, ки аз 46 намуд на ҳамаи он дар кишвари мо барои ҷавонон муаррифӣ гардидаасту дар сатҳи зарурӣ омӯзонда мешавад. Рустам Абдуллоев, муовини директори Мактаби ҷумҳуриявии маҳорати олии варзишӣ оид ба варзиши сабук сабаби асосии тарғиб нашудани аксар намудҳои варзиши сабукро дар нарасидани мутахассисону мураббӣ ба баландиҳтисос арзёбӣ намуд. «Мушкили асосӣ дар ин соҳа нарасидани мураббӣ ба мутахассисон аст.

Мутахассисони соҳаи варзиши сабук аз намуди давидан давоми фаъолияти Мактаби ҷумҳуриявии маҳорати олии варзишӣ оид ба варзиши сабук натиҷаи нишондодаи варзишгарон Одилшоҳ Исмаилов дар масофаи 800 метр, Меҳрубон Шамсиддинов 1500 метр, Ғайрат Олимов, Алишер Пулатов дар 400 метр бо монеаҳо дастоварди хуби ҳеш арзёбӣ намуда, дар мусобақаҳои баъдӣ аз варзишгарони ҷавони худ Алишер Пулатов, иштирокчиҳои чемпионати ҷаҳон байни наврасону ҷавонон, мақоми панҷуми чемпионати Осиё-2015 дар шаҳри Доҳаи Қатар гузашт, ки аз тарафи доварон ба хуби қабул шуд.

Аввалин ширкатдори Бозиҳои олимпӣ аз Тоҷикистон Иброҳим Ҳасанов аз қайқронӣ (соли 1960, дар Бозиҳои олимпии XVII шаҳри Руми Итолиё) буд. Варзишгар Юрий Лобанов дар Бозиҳои олимпии XX Мюнхен соли 1972 оид ба қайқронӣ ғолиб омад. Зебуннисо Рустамова дар Бозиҳои олимпии XXI Монреал соли 1976 оид ба қайқронӣ соҳиби медали биринҷӣ гардид. Дар Бозиҳои олимпии XXII Маскав (1980) Анатолий Старостин оид ба панҷқарбаи муосир соҳиби ду медали тилло (дар ҳайати даста ва шахсӣ) ва Юрий Лобанов соҳиби медали биринҷӣ гаштаанд. Соли 1992 варзишгар Андрей Абдувалиев дар гурзпартоӣ чемпиони Бозиҳои олимпии тобистонаи Барселона дар соли 1992 дар риштаи гурзпартоӣ шуд. Дар солҳои соҳибистиклолии дар Тоҷикистон дар Бозиҳои олимпии тобистона дар Пекин соли 2008 Юсуф Абдусаломов дар гӯштини тарзи озод сазовори ҷойи дуввум шуд. Расул Боқиев дар баҳши куштии ҷудо сазовори ҷойи саввум ва медали биринҷӣ гашт. Мавзуна Чориева дар Бозиҳои олимпии тобистона дар Лондон соли 2012 соҳиби медали биринҷӣ дар риштаи муштзанӣ гардид. Дилшод Назаров дар Бозиҳои олимпии тобистона дар Риоде-Жанейро соли 2016 гурзо ба масофаи 78 метру 68 сантиметр ҳаво дод ва бо медали тилло сарфароз гашт.

Адабиёт:

1. Абдуллоев А., Раҳмонов Н. «Варзиши сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», - Душанбе, Ирфон, 2010.
2. Саидов М. «Рушди варзиши дар давраи Истиклолияти давлатии Тоҷикистон », - Душанбе, 2015.
3. Исмоилов Х. Нақши варзиши сабук дар ташаккули тарбияи ҷисмонӣ. - Маҷлаи «Пайёми Донишгоҳи миллий», - 2016, № 3.
4. Қодиров Б. «Тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Тоҷикистон». - Душанбе, 2008.
5. Барои рушди варзиши тоҷик барномаи нав қабул шуд. Кумитаи кор бо ҷавонон ва варзиши назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.
6. Қонуни ҚТ «Дар бораи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» (тоҷ.). Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2017. - С. 50.

7. Қадрони Дилшод Назаров бо чоизаи Кумитаҳои миллии олимпӣ. Новости Таджикистана ASIA-Plus (рус.).

8. Латипов Н., Мирзоев А. Душанбе - спортивный город. - Д., 2004. - С. 70.

9. Сияркулов Т. Прошлое и настоящее таджикского спорта. - Д., 1968. - С. 50.

ИСТОРИЯ ТАДЖИКСКИХ СПОРСМЕНОВ ПО ЛЁГКОЙ АТЛЕТИКЕ

В данной статье авторы подчеркивают заинтересованность Президента страны Эмомали Рахмона, который уделяет большое внимание развитию легкой атлетики. По мнению авторов, статья представлена в контексте глобализации и развития легкой атлетики, в которой регулярные упражнения, такие как бег, прыжки, метание и т. д. Поддерживают не только тело, но и мозг здоровым и активным. Фактически, в легкой атлетике от спортсменов требуется быть ловкими, храбрыми, умелыми, сильными и энергичными. В этой статье таджикские спортсмены описывают спортсменов, завоевавших в 2012 году золотые, серебряные и бронзовые медали на различных спортивных соревнованиях.

Ключевые слова: легкая атлетика, род занятий, Республика Таджикистан, медаль, спортсмен, упражнение, серебро, золото, бронза, мастера.

THE HISTORY OF TAJIK SPORTSMEN IN ATHLETICS

In this article, the authors emphasize the interest of the President of the country Emomali Rahmon, who pays great attention to the development of athletics. According to the authors, the article is presented in the context of globalization and the development of athletics, in which regular exercises, such as running, jumping, throwing, etc, keep not only the body but also the brain healthy and active. In fact, in athletics, are required to be agile, brave, skillful, strong, and energetic. In this article, Tajik athletes describe athletes who won gold, silver and bronze medals in 2012 in various sports competitions.

Key words: athletics, occupation, republic Tajikistan, medal, athlete, exercise, silver, gold, bronze, masters.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Нуралиев Зокирҷон Шомуродович – мудири кафедраи тарбияи ҷисмонии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. E-mail: Nuraliev1979@mail.ru.

Сведения об авторе:

Нуралиев Зокирҷон Шомуродович – заведующий кафедрой физического воспитания Технологического университета Таджикистана. E-mail: Nuraliev1979@mail.ru.

Information about author:

Nuraliev Zokirjon Shomurodovich – Head of the Department of Physical Education at the Technological University of Tajikistan. E-mail: Nuraliev1979@mail.ru.

ФОРМИРОВАНИЕ НОВЫХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРИНЦИПОВ В АВТОРСКОЙ КОЛЛЕКЦИИ НА ОСНОВЕ ТРАДИЦИИ ХАТЛОНА

Олимбойзода П.А., Шехова М., Муродзода Н.
Технологический университет Таджикистана

В статье исследуется процесс формирования актуальных художественных принципов в дизайне современной авторской одежды через призму реинтерпретации традиционного костюма Хатлонского региона Таджикистана. Анализируются ключевые элементы материальной и духовной культуры, которые становятся источником для создания нового визуального языка в моде, отвечающего запросам глобального, но ценящего уникальность потребителя. Этнические мотивы в одежде продолжают играть важную роль в современном дизайне, являясь мостом между прошлым и настоящим, традициями и инновациями. Использование этих мотивов помогает сохранить культурное разнообразие и способствует развитию индивидуальных стилистических направлений в моде.

Ключевые слова: авторский дизайн, традиционный костюм, Хатлон, этнические мотивы в моде, современная интерпретация, художественные принципы дизайна, таджикская вышивка, культурный код в одежде, этнический шик, орнамент.

В эпоху глобализации и fast fashion остро встаёт вопрос идентичности и осмыслённости вещи. Дизайнеры-авторы всё чаще обращаются к этническим кодам не как к готовым формам для стилизации, а как к глубокой философской и пластической системе. Традиционный костюм Хатлона - жителей юго-западного Таджикистана - представляет собой не просто набор предметов одежды, а сложный «текст», рассказывающий о климате, социальном статусе, возрастных этапах и мировоззрении народа. Именно эта многогранность делает его неиссякаемым источником для формирования принципиально новых, но укоренённых художественных принципов в современном дизайне.

Прежде чем создавать новое, необходимо понять первоисточник. Художественная система хатлонского костюма зиждется на двух основных столпах:

Архитектоника и многослойность. Основу женского костюма составляет сочетание туникообразного платья (*курта*) и широких штанов (*эзор*). Этот принцип создаёт выразительный, часто монументальный силуэт, где важна не столько степень облегания, как в европейском крое, а игра объёмов, свобода движения и взаимодействие слоёв. Это прямой вызов современной тенденции на ультра-облегающие формы и предлагает альтернативную философию - комфорт и достоинство.

Орнамент как язык. Вышивка (*гулдузи/чакан*) - главный носитель смысла. Каждый узор («*чаишма-болут*» - глаз-облако, «*олма-гул*» - яблоко-цветок, геометрические «*ислими*») несёт в себе архаичную символику защиты, плодородия, связи с космосом. Цветовая гамма традиционна: доминирование белого (фон), с активным включением красного (жизнь, энергия), чёрного (земля, защита), зелёного (природа, ислам) и золотого (солнце, богатство).

Рис. 1. Орнамент *чакан*

Модель 1. Женский ансамбль с декоративной вышивкой и накидкой

Современный костюм, несмотря на влияние глобализации и массовой культуры, продолжает сохранять связь с традициями и народным искусством. Этнические мотивы в дизайне одежды приобрели новый смысл в контексте глобализированных процессов, становясь не только способом самовыражения, но и важным элементом культурной идентичности. Эскизы, представленные в рамках данной работы, иллюстрируют использование этнических мотивов в контексте современных тенденций в дизайне женского костюма. В этом проекте мы рассматриваем три модели, вдохновлённые народным искусством, при этом использующие современные формы и декор, который помогает сохранить их актуальность в современном мире.

Этнический стиль в костюме – это особая форма выражения национальной идентичности через одежду, которая включает в себя элементы традиционного народного творчества, такие как орнаменты, ткани, цвета, силуэты и аксессуары. Этнические мотивы могут быть как универсальными, присущими всем народам, так и

специфическими для конкретной культуры или региона. В современном дизайне одежды этнические элементы часто используются как эстетические акценты, создавая контраст между традиционным и современным подходом в костюме.

Использование этнических мотивов в дизайне костюма имеет несколько преимуществ:

Подчёркивание индивидуальности и уникальности. Этнические орнаменты, ткани и традиционные элементы создают неповторимый образ, который способен выделить его носителя.

Сохранение культурного наследия. В условиях глобализации и стандартизации одежды, этнические мотивы играют роль носителя национальной самобытности и уникальной культуры.

Эмоциональная окраска. Цвета и орнаменты народных традиций часто несут глубокий символизм и могут вызывать у зрителей особые чувства и ассоциации.

На основе этих традиций авторы разработали собственные художественные принципы.

Первая модель представляет собой женское платье, выполненное в этническом стиле с характерным для народных традиций орнаментом. Платье прилегает по фигуре, длина до колен, с ярким орнаментом по центру, который служит главным акцентом образа. Орнамент выполнен в яркой, контрастной цветовой гамме, с преобладанием розовых, фиолетовых и зелёных оттенков. Эти цвета традиционно ассоциируются с народным искусством, что усиливает выразительность модели.

Особенность этой модели заключается в многослойности. Поверх платья накинута полупрозрачная накидка с удлинённым шлейфом, что создаёт дополнительную динамику и плавность в образе. Рукава накидки свободные, с мягкими драпировками, что придаёт костюму лёгкость и воздушность. Эти элементы делают модель более актуальной для торжественных и свадебных мероприятий, где важно сочетание декоративности и практичности.

Вторая модель более спокойна по своему стилю и цветовой гамме. Платье выполнено в жёлтых и бежевых тонах, что делает образ тёплым и уютным. Особенность модели – это использование орнамента по бокам платья, который символизирует рост и развитие. Орнамент выполнен в зелёных и розовых оттенках, что даёт ощущение связи с природой и её циклами. Рукава, как и в первой модели, выполнены из лёгкой ткани и свободно драпируются, создавая эффект невесомости. Платье в этом случае стало не просто элементом одежды, а настоящим художественным произведением, которое гармонично сочетается с нежной накидкой. В этом образе воплощена идея лёгкости, женственности и утончённости, а его этнические мотивы создают основу для глубокого символизма.

Модель 2. Женское платье в этно-романтическом стиле

Модель 3. Женское платье с центральной орнаментальной композицией и прозрачной накидкой

Третья модель является продолжением общей концепции, но с более выраженной симметрией и акцентом на декоративную центральную композицию. Платье выполнено в насыщенных красных оттенках, что делает образ более ярким и эмоционально насыщенным. Центральная панель, украшенная растительным орнаментом, служит основным визуальным акцентом. Орнамент выполнен в традиционных цветах – зелёном, жёлтом, фиолетовом и красном, что придаёт композиции силу и гармонию.

Накидка, как и в предыдущих моделях, свободно ниспадает, создавая эффект лёгкости и торжественности. В сочетании с головным убором этот образ выглядит завершённым и целостным, что придаёт ему особую индивидуальность. Цветовая насыщенность и использование орнамента подчёркивают глубокие культурные и исторические корни, что делает эту модель особенно актуальной для национальных и культурных мероприятий как Навруз.

Декоративные элементы играют важнейшую роль в создании идентичности каждой модели. В представленных моделях основным декоративным акцентом является орнамент. Орнамент является не просто украшением, а важным элементом композиции, который переносит культурный смысл и создаёт глубину образа. В современных моделях орнамент часто перерабатывается и адаптируется под современные тенденции, что делает его актуальным и привлекательным для широкой аудитории.

Особое внимание следует уделить цвету как элементу декора. В народных традициях каждый цвет несёт определённый смысл. Например, красный символизирует страсть и энергию, зелёный – природу и жизнь, жёлтый – солнце и радость. В сочетании эти цвета создают яркий и эмоционально насыщенный образ, который притягивает внимание.

Также стоит отметить использование полупрозрачных тканей и накидок, которые придают модели лёгкость и воздушность, создавая эффект невесомости. Эти элементы добавляют дополнительную декоративную ценность и делают костюм более пластичным и динамичным.

Заклучение

Костюмы, представленные в данной статье, демонстрируют успешное сочетание этнических мотивов с современным подходом к проектированию костюма. Вдохновлённые народными традициями, модели обрели новую жизнь в контексте современной моды, что позволяет им быть актуальными и востребованными в различных сферах. Эти костюмы могут стать не только частью повседневного гардероба, но и идеальным выбором для сценических и торжественных мероприятий, где важен не только стиль, но и культурное наследие.

Ношение рекомендуемой национальной одежды важно и является обязанностью каждого гражданина ради настоящего и будущего нации. Ношение национальной одежды снижает интенсивность проникновения в нашу страну иностранной одежды и культуры. Родители и все институты, имеющие отношение к этому вопросу, действуя солидарно, могут защитить национальную культуру и престиж нашего любимого Таджикистана в условиях глобализации. Поэтому разработанные нами эскизы женских национальных костюмов, выполненные в национальном колорите, на сегодняшний день являются очень актуальными среди женщин младше среднего возраста.

Литература:

1. Махова Л.П. Таджикская национальная одежда (вторая половина XIX - начало XX вв.). - Душанбе: Дониш, - 1991.
2. Пещерева Е.М. Ткачество таджиков. - Труды Института этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая. Новая серия. Т. XXXIX. - М.: Изд-во АН СССР, - 1959.
3. Сукнева Н.А. Традиционный текстиль таджиков Памира и Припамирья (XIX-XX вв.). - СПб.: МАЭ РАН, - 2011.
4. Альбом таджикских национальных орнаментов (вышивка, ткачество, резьба по дереву, роспись). - Сост. А.А. Семенов. - Сталинабад: Таджикгосиздат, - 1950.
5. Литвинский Б.А., Соловьев В.С. Средневековая культура Тохаристана. - М.: Наука, - 1985.
6. Олимбойзода П.А., Муродова М.С., Азимова Ф.Д./ Многообразие форм современного женского жакета с использованием национального стиля /Вестник Технологического университета Таджикистана. Серия: гуманитарные науки и профессиональная педагогика. 2023, 2 (12). - С. 76-81.

ТАШАККУЛИ ПРИНСИПҲОИ НАВИ БАДЕЙ ДАР КОЛЛЕКСИЯИ МУАЛЛИФӢ ДАР АСОСИ АНЪАНАИ ХАТЛОН

Дар мақола раванди ташаккули принципҳои муосири бадеӣ дар тарроҳии либоси муосири муаллифӣ тавассути призмаи тафсири либоси анъанавии минтақаи Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон тадқиқ карда шудааст. Дар он унсурҳои асосии фарҳанги моддӣ ва маънавӣ таҳлил карда мешаванд, ки манбаи эҷоди забони нави визуалӣ дар мӯд буда, ба талаботи истеъмолкунандаи ҷаҳонӣ ҷавобгӯ мебошанд. Унсурҳои қадима дар либос дар тарроҳии муосир нақши муҳим мебозанд ва пули байни гузашта ва ҳозира, анъана ва навоарӣ мебошанд. Истифодаи ин ангеҷаҳо ба нигоҳ доштани гуногунии фарҳангӣ ва рушди самтҳои инфиродии услубӣ дар мӯд мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: тарроҳии муаллифӣ, либоси анъанавӣ, Хатлон, мотивҳои этникӣ дар мӯд, тафсири муосир, принципҳои бадеии тарроҳӣ, дӯзандагии тоҷикӣ, рамзи фарҳангӣ дар либос, мӯди устувор, зебоии этникӣ, нақш.

FORMATION OF NEW ARTISTIC PRINCIPLES IN THE AUTHOR'S COLLECTION BASED ON THE KHATLON TRADITION

Annotation. The article examines the process of formation of actual artistic principles in the design of modern designer clothes through the prism of reinterpretation of the traditional costume of the Khatlon region of Tajikistan. The key elements of material and spiritual culture are analyzed, which become a source for creating a new visual language in fashion that meets the needs of a global but appreciative consumer. Ethnic motifs in clothing continue to play an important role in modern design, being a bridge between the past and the present, traditions and innovations. The use of these motifs helps to preserve cultural diversity and promotes the development of individual stylistic trends in fashion.

Key words: author's design, traditional costume, Khatlon, ethnic motifs in fashion, modern interpretation, artistic principles of design, Tajik embroidery, cultural code in clothing, sustainable fashion, ethnic chic.

Сведения об авторах:

Олимбойзода Парвинаи Ахмадбек – кандидат технических наук, и.о. доцента кафедры дизайна одежды и искусства моды Технологического университета Таджикистана. E-mail: parish0707@mail.ru. ORCID: 0009-0007-9811-1508.

Шехова Мехрона Алиахмадовна – магистрант 2-го курса специальности М-19010105 – «Дизайн (костюм и ткани)» Технологического университета Таджикистана. E-mail: mehronna01@icloud.com.

Муродзода Навбахор – магистрант 2-го курса специальности М-19010105 – «Дизайн (костюм и ткани)» Технологического университета Таджикистана.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Олимбойзода Парвинаи Ахмадбек – номзади илмҳои техникӣ, и.в. дотсенти кафедраи дизайни либос ва санъати муди Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. E-mail: parish0707@mail.ru. ORCID: 0009-0007-9811-1508.

Шехова Мехрона Алиахмадовна – магистранти курси 2-юми ихтисоси М-19010105 «Дизайн (костюм ва газвор)»-и Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. E-mail: mehronna01@icloud.com.

Муродзода Навбахор – магистранти курси 2-юми ихтисоси М-19010105 «Дизайн (костюм ва газвор)»-и Донишгоҳи технологии Тоҷикистон.

Information about the authors:

Olimboizoda Parvinai Ahmadbek – Candidate of Technical Sciences, Acting Assistant Professor of the Department of Design and Fashion Art at the Technological University of Tajikistan. E-mail: parish0707@mail.ru. ORCID: 0009-0007-9811-1508.

Shehova Mehrona Aliahmadovna – 2nd year master's student in the specialty M-19010105 Design (costume and textile) at the Technological University of Tajikistan. E-mail: mehronna01@icloud.com.

Murodzoda Navbahor – 2nd year master's student in the specialty M-19010105 Design (costume and textile) at the Technological University of Tajikistan.

ВАҲДАТИ МИЛЛӢ ИН ВАҲДАТИ МАРДУМӢ

Саидова Ҷ.Н., Латифова И.М.

Коллеҷи муҳандисӣ-омӯзгорӣи шаҳри Душанбе

Мақола дар бораи аҳамияти ваҳдати миллӣ ва таъсири Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ба рушди сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити иқтисодии муосир ва таҳаввулоти сиёсӣ дар мамлакат аст. Муаллиф таъкид мекунад, ки ваҳдати миллӣ ҳамчун омили мустаҳкамкунандаи яқдили мардум ва рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар Тоҷикистон, ба сулҳу субот ва ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ мусоидат кардааст. Мақола ба шиддат гирифтани омилҳои экстремизми динӣ ва сиёсӣ дар солҳои аввали истиқлолият, баҳусус баъди ҷанги шахрвандӣ ва ташаккули Ваҳдати миллӣ тавассути ин созишнома дахл мекунад. Муаллиф дар назар дорад, ки ниғаҳдории сулҳу субот ва эътирофи арзишу манфиатҳои миллӣ дар ҷаҳони муосир барои таъмини ояндаи кишвар муҳим аст. Ин мақола барои омӯзиш ва таҳлили таҷрибаи сулҳ ва ваҳдати миллӣ дар Тоҷикистон барои дигар кишварҳо ва минтақаҳо аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: Ваҳдати миллӣ, сулҳ, Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон, экстремизм, таърих, ризоияти миллӣ, истиқлолият, ҷанги шахрвандӣ, шахсиятҳои сиёсӣ, роҳбарияти ҳукумат, сулҳофаринии миллат, инкилобҳо, арзишҳои инсонӣ, механизмҳои таъмини сулҳ.

Ба шарофати ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон, тавонистаем, ки ба муноқишаҳои дохилӣ ва муқовимати мусаллаҳона хотима бахшида, ба марҳалаи навини Тоҷикистон – гузоштани пойдевори сулҳ, таъмини ваҳдати миллӣ ва дар ин асос ба эътидол овардани ғайбӣҳои соҳаҳои хоҷагии халқи Тоҷикистон ва рушди онҳо оғоз намоем.

Ваҳдати миллӣ ҳамчун омили муттаҳидсозандаи тамоми мардуми Тоҷикистон шароит фароҳам овард, ки бо истифодаи арзишҳои аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ эътирофшуда дар ҷумҳуриамон таҳкурсии ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ гузошта шавад ва барои андаке бошад ҳам бехтар гардидани сатҳи зиндагии мардум, ободӣ ва ояндаи давлати соҳибистиқлоламон заминаи мусоид муҳайё гардад. Аз таърихи инсоният мо медонем, ки дар марҳалаҳои гуногуни зиндагӣ бинобар сабабҳо ва омилҳои айнаи ва зехни унсурҳои таъминкунандаи ваҳдат халалдор шуда, боиси парокандагӣ ва ҳатто нобудшавии қавмҳо, миллатҳо ва давлатҳо шудаанд. Ба миллати тоҷик борҳо хатари парокандагӣ нобудӣ таҳдид карда, давлатҳои эҷодкардааш рӯ ба завоҷ шуда, вале дар тури бештар аз ҳазор сол худро аз маҳвшавӣ наҷот дода, то ба истиқлолияти миллию давлатӣ расид.

Ҷунонки маълум аст, ба тӯфайли пирӯзии Инкилоби Октябр ҳуқуқи миллати тоҷик барои давлатдори эътироф гардид, гӯшае аз қаламрави қаромида ва кӯҳистон дар ихтиёраш қарор гирифт. Муборизаи як гурӯҳи фарзандони шӯҷоӣ миллат ба пайдо шудани соли 1924 аввал Ҷумҳурии мухтори шуравии сотсиалистии Тоҷикистон ва баъд соли 1929 Ҷумҳурии шуравии сотсиалистии Тоҷикистон сабаб гардид, харчанд аз мавзехое, ки худи миллати тоҷик дар он ҷойҳо ташаккул ёфта буд, бар асари номуттаҳиди ва хиёнатҳои берунаву дохилӣ ҷудо монд. Ба ҳар ҳол ин падида дар таърихи миллати тоҷик қомебии бузургтарин ва сарнавиштсоз буд, ки бе он истиқлолияти давлатии имрӯзаи мо шояд номумкин буд. Зикр кардан ба маврид аст, ки таассуб, маҳалгароӣ, тангназариҳо дар шуури элитаи миллӣ ва динӣ ҷой дошт, вале сиёсати қавии давлатӣ ва ҳизбӣ дар ИҶШС онро боло рафта наметавонист.

Бинобар ин, хислатҳои манфии мазкур дар он солҳо ба ҳадди ифрот ва омили харобкунандаи зеҳни мардум таъдил намеёфт. Вале дар охириҳои солҳои 80-ум ва аввали 90-уми асри гузашта таҳти таъсири қувваҳои беруна омилҳои дохилӣ ба вучуд омаданд, ки барои ташаккули андешаҳои зиддидавлатӣ мусоидат мекарданд ва эҳсоси ифтихори миллӣ ва талаби адолати иҷтимоиро ба самти экстремизми сиёсӣ динӣ ва миллатгароӣ маҳалгарой равона менамуданд. Баъди соҳибистиклол гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон ин омилҳо хеле авҷ гирифтанд.

Тавре ки ҳамаамон дар ёд дорем, аз рӯзҳои аввали соҳибистиклол гаштани Ҷумҳуриамон гурӯҳҳои алоҳидаи сустиродаи кишварамон таҳти таъсири андешаҳои тундгароёнаи доираву нерӯҳои бадҳоқи дохилӣ хориҷи қарор гирифта, кишварро ба гирдоби низоъҳои дохилӣ ва баъдан ба кашмакашиҳои мусаллаҳона кашиданд. Майдоннишиниҳои дар Тоҷикистон бавучудода нақшаи фалаҷ кардани ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, идорӣ ва маънавию доштан, ки оқибат он ба фочиаи миллӣ овард.

Албатта, ҳар давлату ҷомеа ба душворию бухрон дучор мешавад ва бо роҳҳои гуногун ин мушкилиҳоро ҳаллу фасл мекунад. Дар кишварҳои ғарбӣ ва шарқӣ низ ҷангҳои дохилӣ ва задухӯрдҳои кашмокашӣ ба хунрезӣ оварда кам набуданд. Ҷанги шахрвандӣ, ки шуруъ гардид, натиҷаи тараққиёти ноҳамгуни иқтисодӣ дар минтақаҳои кишвар аз як тараф, омезиши омилҳои манфитарини маҳалгарой, мансабҳоӣ, динӣ ва зиддикоммунистӣ аз тарафи дигар буд. Вале табиати сулҳҷӯёна ва характери миллии тоҷикон, ки ҳамеша ба гузашт ва созиш моил аст, агарчи дар таърихи гузашта боиси аз даст додани манфиатҳои ҳаётий шуда буд, ин дафъа барои дарки манфиатҳои умумимиллӣ мусоидат кард. Ин як навъ дурандешӣ ва хирадмандиро ифода мекард.

Ҷанги шахрвандӣ барои хоҷагии халқи мо хисороти азимро оварда, боиси ҳалокати даҳҳо ҳазор одамон гардид. Вобаста ба ин, дар яке аз суханронҳои худ Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид карда буданд, ки “даҳсолаҳо лозим мешавад, то захму ҷароҳатҳои ин фалокат муолиҷа шаванд ва мо ба он мекушам, ки дар ҳар ҳонавода сулҳ ва оромӣ ҳукмфармо бошад”. Рӯзи аввали фаъолияти худ ба сифати сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иброз дошта буданд, ки “Ман кори худро аз сулҳ оғоз карда, ба мардуми азияткашидаи кишварам сулҳу оромӣ меорам”. Гирди як миз овардани гурӯҳҳои ба ҳам муҳолиф, муяссар шудан ба сулҳу субот ва ноил гаштан ба ваҳдати миллӣ кори осон набуд. Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вазифаҳои аввалиндарачаро муайян карда, барои ҳалли он кӯшиш ба харҷ доданд. Роҳбарияти муҳолифин, пеш аз ҳама марҳум Саид Абдуллоҳи Нурӣ низ вазифаи таърихии худро бо гузашти айём ба хубӣ эҳсос кард.

Ба шарофати дастгирии халқи тоҷик ва шахсиятҳои равшанфикри хориҷ мо тавонистем, ки ба орзуи деринаи мардумамон – сулҳу субот дар Ватанамон комёб гардем ва бо азми қавӣ барои эъмори давлате, ки дар он эҳтироми ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд дар мадди аввал қарор дошта бошад, саъю кӯшиш намоем. Имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ оғози гардиши куллӣ дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва маънавии халқи тоҷик гардид. Ин сулҳ боварии даҳҳо ҳазор ҳамватанони бегуноҳ, занону кӯдакон, пиронсолону ҷавононро, ки маҷбуран тарки Ватан карда буданд, ба зиндагӣ эҳё намуд. Сулҳ ба даст омада, натиҷаи заҳматҳои зиёди сулҳофаринии миллати тоҷик ва иродаи неки ҳарду ҷониб буд. Ҳаёт нишон дод, ки истиқрори сулҳу субот ва ваҳдати миллӣ дастоварди бузург ва таърихии мардуми Тоҷикистон мебошад, ки дар натиҷаи ҳамбастагии мардуми кишвар ва фарзандони содиқи халқамон бо дастгирии давлатҳои ба мо дӯст муяссар гардид.

Бинобар ин моро лозим аст, ки ин неъмат бебаҳо ва муқаддас - Ваҳдати миллиро пос нигоҳ дорем, ба қадри он расем ва ҷавонони ватандӯсту ватанпарварро тарбия намоем, ки дар оянда ин гавҳари ноёбро ҳифзу эҳтиёт намоянд. Ваҳдати миллӣ пеш аз ҳама ягонагии тамоми

кишвар, ниҳодҳо ва нерӯҳо дар назар дорад, ки дар ҳудуди зисти ин ё он миллат ғайриҷаҳонӣ менамоянд. Зарур ба таъкид аст, ки дар зеро мафҳуми “миллат” бояд танҳо ягонагии этникӣ, яъне ваҳдати танҳо тоҷикон ғайриҷаҳонӣ нашавад, балки ваҳдати тамоми сокинони кишвар новобаста аз мансубияти миллию динӣ дар назар дошта шавад. Ваҳдати миллий, ба таври дигар, афзал донишмандони манфиатҳои миллий аз манфиатҳои шахсӣ, гурӯҳӣ ва монанди инҳост. Зеро ҳама аз манфиатҳои шахсӣ ё гурӯҳӣ дар алоҳидагӣ берун аз доираи манфиатҳои миллий вучуд дошта наметавонанд. Аз ин нигоҳ, Ваҳдати миллий тарзи ҳаққи миллат ба шумор меравад.

Ба андешаи мо, чанд омил мавҷуд аст, ки Ваҳдати миллиро, баҳусус барои аҳли кишвари мо дучанд муҳим сохта, онро арзиши мутлақ мегардонад. Ин омилҳо метавон ба ду қисм – хориҷӣ ва дохилӣ ҷудо намуд. Ба омилҳои хориҷӣ метавон ҳодисаҳои охири ҷаҳони имрӯза, баҳусус “баҳори араб”-ро шумил сохт. Ба таври умумӣ метавон зикр намуд, ки заиф будани ваҳдати миллий дар ин мамлакатҳо ба абарқудратҳо имкон дод, ки бо баҳонаи риояи аслҳои демократӣ ба ин мамлакатҳо сар халонанд ва ба ин васила бетартибӣ бенизомиро дар он минтақа боис гарданд. Бинобар ин, эҷод сохтани чунин шароитро аз тарафи абарқудратҳо дар дигар минтақаи олам набояд истисно намуд. Ба омилҳои хориҷӣ метавон муносибати на он қадар дӯстонаи баъзе мамлакатҳои ҳамсоя ва бархе шарикони стратегиро, ки дар роҳи пешрафти иқтисодии кишвари мо ҳаргуна монеаҳои сунъӣ эҷод месозанд, дохил намуд. Дар чунин ҳолатҳо дар атрофии роҳбарияти Ҳукумати ҷумҳурӣ зичтар муттаҳид гардидан ва нозуқиҳои мушкilotи сунъиро эҳсос намуда, бо дарки амиқи масъулияти шаҳрвандӣ ба ин мушкilot назар андохтан айни ифодаи Ваҳдати миллий хоҳад буд.

Омилҳои дигаре, ки метавон ба ин гурӯҳ дохил намуд, ин тақдирӣ талхӣ мардуми афғон ва то имрӯз кашол ёфтани кашмакашу низоъ дар ин кишвар мебошад. Шахсе, ки худро соҳиббақлу соҳибфаъл меҳисобад, аз ин ҳодисаҳо сабақе бардошта, ҳамеша баҳри тақвият бахшидани Ваҳдати милли саъю кӯшиш менамояд. Ба омилҳои дохилӣ бошад, аввалан, ҳуди ҷанги шаҳрвандии кишварро метавон дохил намуд, ки зарарҳои моддию маънавии он барои миллати мо ҳамчун бори гарон то ҳол эҳсос мешаванд. Сониян, хурд будани ҷумҳурӣ ва камшумор будани аҳолии он низ аз ҷумлаи омилҳои мебошанд, ки Ваҳдати миллиро маҳсус муҳим мегардонанд. Яъне хурд будани ҳудуди кишвар ва камшумор будани аҳолии он худ муҳиятан Ваҳдати миллиро тақозо менамоянд. Ба ҷумлаи омилҳои дохилӣ, инчунин яқсон набудани сатҳи рушди шуур ва фарҳанги сиёсии аҳоли низ дохил шуда метавонад.

Бояд қайд кард, ки омилҳои мазкурро ба ҷумлаи омилҳои ҳалқунанда дохил кардан мумкин аст. Зеро масъалае, чун дарки зарурати ваҳдати миллий, аз ваҳдати миллий вобаста будани тақдир ва ояндаи миллат ва амсоли онҳо худ сатҳи баланди рушди шуур ва фарҳанги сиёсиро тақозо менамоянд. Баъзан авомиле пайдо мешавад, ки чи меъёр ё арзиши олии вучуд дорад, ки ба хотири он байни қавму миллатҳои гуногуни кишвар ваҳдат вучуд дошта бошад. Дар чунин ҳол на диният ва на миллият чунин вазифаро адо карда наметавонанд. Чунки дар кишвар ғайр аз пайравони дини ислом боз пайравони дигар динҳо низ зиндагӣ мекунанд. Инчунин, боз як идда шахсиятҳои низ вучуд доранд, ки дар зиндагии ҳама бо дин ҳама як робитае доштан намехоҳанд. Дар баробари ин, миллиятро низ чун арзиши ягона набояд қабул намуд, ҳарчанд ҳуди ғоя “Ваҳдати миллий” номгузори мешавад. Инҳо мафҳуми “миллат” тамоми сокинони мансуби миллатҳои гуногунро, ки дар қаламрави ҷумҳури ба сар мебаранд, дар бар мегирад. Аз ин рӯ, арзиши олий, арзише, ки новобаста аз мансубияти миллию динӣ метавонад тамоми миллатҳо, гурӯҳҳо ниҳодҳо ва нерӯҳои иҷтимоиро дар кишвар ба ҳам бипайвандад, аввалан, ин фазои оромиву осуда ва зиндагии тинҷу беолоиши сокинони кишвар аст. Арзиши олий барои ҳама як фарди ҷумҳурӣ, инчунин, дӯстию рафоқати байни миллатҳои гуногуни ҷумҳурӣ низ ба ҳисоб меравад.

Дар муддати 29 сол, ки аз Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ мегузарад, ваҳдати миллӣ дар кишвари мо решаи мустаҳкам давонд ва боровар гардид. Вале барои ҳифзи ҳамешагии он омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, маънавӣ ва ахлоқии таҳкимбахши онро пайваста дар назар гирифтанд, кадрҳои соҳаҳои гуногун, махсусан ҷавонро дар руҳияи ватандӯстӣ ва дарки манфиатҳои умумимиллӣ тарбия намудан аз зарарҳои ифротгарой, маҳалгарой, мансабпарастӣ бохабар кардан вазифаи муқаддаси ватандорӣ тамоми ҷомеа, махсусан роҳбарони сатҳҳои гуногун махсуб мешавад. Имрӯз Тоҷикистони азизи мо ба муваффақиятҳои назарраси сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, илмӣ ва фарҳангӣ ноил шуда, дар ҷаҳони муосир ҷойгоҳи худро пайдо кардааст. Пояҳои истиқлолияти давлатӣ мо сол аз сол қавитар мегарданд.

Дар бораи аҳамияти Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллии Тоҷикистон Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон гуфтааст: “Созишномаи умумӣ аз лиҳози аҳамияти ғавқуллодаи худ бо Эъломияи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар як радиф меистад. Агар Эъломия ба Тоҷикистон ба таври расмӣ истиқлол ва соҳибхитиёри ато карда бошад, пас Созишнома сулҳу суботро дар сарзамини мо таъмин сохт”. Бесабаб нест, ки созмонҳои байналмилалӣ ва доираҳои илмӣ ва сиёсии кишварҳои ҷаҳон таҷрибаи сулҳи тоҷиконро меомӯзанд ва онро ҳамчун падидаи нодир ва боарзиш дар таърихи сулҳофарини байналмилалӣ донистанд. Бояд қайд кард, ки дар давраи ҷаҳонишавӣ дар тамоми ҷаҳон раванди хатарноки муқобилгузори тамаддунҳо авҷ гирифта истодааст, ки инсониятро ба гирдоби таҳлука тела медиҳад. Тамоми донишмандони инсонпарвар ва сиёсатмадорони дурандеш аз ин ҷараён дар ташвишанд. Воқеаҳои, ки бо номи “инқилобҳои рангин” ё худ “маҳмалин” машҳур гаштаанд, ба мардум ва ҳукуматҳои он давлатҳо ба ивази демократия мушкilotи сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва гуманитариро ба вучуд овардааст. Механизмҳо ва василаҳои амалисозии ин инқилобҳо ба воқеаҳои оғози солҳои 90-уми Тоҷикистони мо хеле монанд хастанд. Бархӯрдҳои сиёсӣ муборизаҳои гурӯҳӣ далолат бар он доранд, ки мо бояд ба қадри сулҳу суботи кишварамон бирасем ва ҳамчунин дар ҳифзи истиқлолият саҳми муносиб гузошта, арзишҳои сулҳу ваҳдати миллиро ҳифз намоем.

Дар ин раванд сохторҳои ҳифзи ҳуқуқи кишвар, бахусус, мақомоти судиро зарур аст, ки бештар аз ҳама дар ҳифзи арзишҳои истиқлолияти ваҳдати миллӣ фаъол бошанд. Феълан мақомоти судии кишвар ҷиҳати таъмини адолати иҷтимоӣ, ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои мардум, муассисаву корхона ва ташкилоту созмонҳо ба пешрафтҳои назаррас ноил гардидааст. Ҳоло дар ҷумҳурӣ барномаи ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ татбиқ ва ислоҳоти судӣ марҳала ба марҳала амалӣ мегардад. Дар ҷараёни татбиқи ин барнома бо назардошти рушди ҷомеа, механизми ҳифзи ҳуқуқи инсон ва таъмини волоияти қонун, эҳтироми инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ ҳамчун арзиши олий тадриҷан ташаккул меёбанд. Дар ҳамин ҳол, ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон, таъмини волоияти қонун ва тартиботи ҳуқуқи яке аз вазифаҳои асосии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба ҳисоб меравад.

Адабиёт:

1. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. - Душанбе: Ирфон, 2002.
2. Эмомалӣ Раҳмон. Ваҳдати миллӣ - кафили истиқлолияти давлат. - Душанбе, 2017.
3. Эмомалӣ Раҳмон. Нақши сулҳ дар рушди давлатдорӣ. - Душанбе, 2018.
4. Эмомалӣ Раҳмон. Паём ба Маҷлиси Олӣ (солҳои гуногун). - Душанбе.
5. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ваҳдати миллӣ».
6. Азимов Ф. Иҷтисоии XVI Шӯрои Олӣ ва аҳамияти таърихии он. - Душанбе, 2003.
7. Бобоев М. Масъалаҳои сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон. - Душанбе, 2012.

8. Валиев Р. Сиёсати сулхофарини Пешвои миллат. - Душанбе, 2016.
9. Латифов М. Чавонон ва ваҳдати миллӣ. — Душанбе, 2017.
10. Султонов М. Ваҳдати миллӣ ва сиёсати давлатӣ. - Душанбе, 2019.
11. Юсуфов М. Ваҳдати миллӣ дар сиёсати хоричӣ. - Душанбе, 2018.
12. Маҷаллаи илмии «Паёми Донишгоҳ» - мақолаҳо оид ба сулҳ.
13. Суханрониҳои расмии Пешвои миллат (1997-2023).
14. Барномаҳои давлатӣ оид ба таҳкими ваҳдати миллӣ.

НАЦИОНАЛЬНОЕ ЕДИНСТВО - ЭТО ЕДИНСТВО НАРОДА

Статья о важности национального единства и влиянии Мирного соглашения на политическое, социальное и экономическое развитие Республики Таджикистан в современных экономических условиях и политических событиях в стране. Автор подчёркивает, что национальное единство, как фактор укрепления единства народа и социально-экономического развития в Таджикистане, способствовало миру, стабильности и формированию гражданского общества. Статья затрагивает усиление факторов религиозного и политического экстремизма в первые годы независимости, особенно после гражданской войны, и формирование Национального единства посредством Общего мирного соглашения. Автор считает, что сохранение мира, стабильности и признание ценностей национальных интересов в современном мире важны для обеспечения будущего страны. Данная статья имеет большое значение для изучения и анализа опыта мира и национального единства в Таджикистане для других стран и регионов.

Ключевые слова: Национальное единство, мир, мирное соглашение, экстремизм, история, Таджикистан, национальное согласие, независимость, гражданская война, политические деятели, государственное руководство, миростроительство нации, революции, человеческие ценности, механизмы миротворчества.

NATIONAL UNITY IS PEOPLE'S UNITY

Annotation. The article is about the importance of national unity and the impact of the Peace Agreement on the political, social and economic development of the Republic of Tajikistan in the current economic conditions and political developments in the country. The author emphasizes that national unity, as a factor strengthening the unity of the people and social and economic development in Tajikistan, has contributed to peace and stability and the formation of a civil society. The article touches on the intensification of factors of religious and political extremism in the early years of independence, especially after the civil war, and the formation of National Unity through the General Peace Agreement. The author believes that maintaining peace and stability and recognizing the values of national interests in the modern world are important for ensuring the future of the country. This article is of great importance for studying and analyzing the experience of peace and national unity in Tajikistan for other countries and regions.

Key words: National unity, peace, peace agreement, extremism, history, Tajikistan, national consensus, independence, civil war, political figures, government leadership, peacebuilding of the nation, revolutions, human values, peace-making mechanisms.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Саидова Чамила Назрихучаевна – омӯзгори Коллеҷи муҳандисию омӯзгории шаҳри Душанбе, E-mail: Jamila.saidova73@mail.ru.

Латифова Илмия Миралиевна – омӯзгори Коллеҷи муҳандисию омӯзгории шаҳри Душанбе. E-mail: Ilmiya.latifova98@mail.ru.

Сведения об авторах:

Саидова Джамила Назрихуджаевна – преподаватель Инженерно-педагогического колледжа города Душанбе. E-mail: Jamila.saidova73@mail.ru.

Латифова Илмия Миралиевна – преподаватель Инженерно-педагогического колледжа города Душанбе. E-mail: Ilmiya.latifova98@mail.ru.

Information about the authors:

Saidova Jamila Nazrikhujaevna – teacher of the Engineering and Pedagogical College of Dushanbe. E-mail: Jamila.saidova73@mail.ru.

Latifova Ilmiya Miraliyevna – teacher of the Engineering and Pedagogical College of Dushanbe. E-mail: Ilmiya.latifova98@mail.ru.

УДК 381.01:373

РАЗЛИЧИЯ МЕЖДУ ЛЕКСИЧЕСКОЙ ОМОНИМИЕЙ И ПОЛИСЕМИЕЙ

Шамирова С. Ш.

Технологический университет Таджикистана

Сегодня изучение иностранных языков, в том числе изучение английского языка является основным и актуальным вопросом дня. Это наблюдается не только в развитых странах мира, но и в Республике Таджикистан. Применение современных технических средств в различных сферах человеческой деятельности требует от специалистов хороших знаний иностранных языков. Знание иностранного языка действительно может быть инструментом для формирования его квалификации, расширения мировоззрения, поиска информации, связанной с квалификацией, не только внутри страны, но и за её пределами.

Ключевые слова: лингвистика, полисемия, исключительность, семантика, полисемантически, деривационная, сопоставительные, интерпретация, языкознание, традиционная лингвистика.

Как утверждают лингвисты, одним из способов глубокого проникновения в сущность языкового явления служит его сопоставительно-типологический анализ, раскрывающий универсальное и специфическое в каждом из сопоставляемых языков по отношению к конкретной языковой единице и категории.

В настоящее время сопоставительное исследование семантики приобретает всё большую значимость. В зависимости от цели сопоставительного исследования сравнению могут подвергаться различные ярусы, пласты языковой системы. Кроме того, предметом исследования могут быть всевозможные языковые явления, а также элементы системы на разных этапах развития. Будучи огромным и многогранным языковым пластом, лексика неоднократно подвергалась сопоставительным исследованиям.

Семантика, в широком смысле слова - анализ отношения между языковыми выражениями и миром, реальным или воображаемым, отношения и совокупность таких отношений. Термин «семантика» образован от греческого корня, связанного с идеей «обозначения». Отношения

между выражениями естественного языка и действительных или мнимых миром исследует лингвистическая семантика, которая является отраслью языкознания. Семантика также известна как одна из разделов формальной логики, описывающий отношения между выражениями искусственных формальных языков и их интерпретацией в некоторой модели мира. В данной статье речь идёт о лингвистической семантике.

Знание слова в словаре описывается с помощью словарного определения или толкования, которое представляет собой выражение того же естественного языка, в котором значения толкования слов представлены более подробно и в идеале строго.

Семантическим компонентом языка описания является модель в части знания языка, который связан с отношениями между словами и миром. Вопросы, связанные с семантикой, не рассматривались так или иначе, были решены в самые ранние известные языковые традиции. Ведь одной из главных причин, которая заставляет нас обращать внимание на язык, является непонимание того, что предстаёт перед нами устное или письменное заявление, или какая-то его часть. Поэтому в изучении языка толкование отдельных знаков, направлений деятельности в области семантики уже давно играет важную роль.

Так, в Китае в древности были созданы словари, содержащие толкование символов. В Европе античные и средневековые филологи были из глоссы, т.е. толкование непонятных слов в памятниках письменности. По-настоящему бурное развитие лингвистической семантики началось с 1960-х годов; на сегодняшний день – это один из наиболее важных разделов науки о языке.

В Европейской научной традиции вопрос об отношении между словами и «вещами», предметами, к которым они относились, был впервые поставлен древнегреческими философами, но и по сей день различные аспекты этого отношения продолжают уточняться. Рассмотрим слово «вещь» внимательно.

Слова позволяют нам говорить о таких понятиях, как в их присутствии и в их отсутствие, отметить не только то, что находится «здесь», но что такое «там», не только настоящее, но также прошлое и будущее. Конечно, слово – это просто звук, который был использован для разговоров о чём-то; сам по себе этот звук не имеет смысла, но приобретает из-за его использования в языке. Узнав значение слов, мы учим не факт природы как закон тяготения и какое-то соглашение о том, что звучат вещи и они обычно коррелируют.

Представители сравнительно нового направления в семантике, которое называется «сильной семантикой», дали бы положительный ответ на этот вопрос.

Таким образом, проблема ведения находится в центре внимания «сильной семантики». Семантика так же известна как один из пунктов в разделе формальной логики, описывающий отношения между выражениями искусственных формальных языков и их интерпретацией в некоторой модели мира.

Их исследование должно основываться на материальных фактах, описывающих закономерности возникновения, развития, изменения, функционирования, распространения и специфика структуры омонимов в языке и речи.

Традиционная лингвистика кладёт в основу семантического единства слова наличие связи между его отдельными значениями, т.е. наличие определённых логико-понятийных отношений между соответствующими этими значениями денотатами слова (сходство по форме, функции или иным признакам, соотношения типа часть - целое, действие - результат и т.п.).

Такой поход, берущий своё начало ещё в лингвистических воззрениях древнегреческих мыслителей, широко распространён в современном языкознании. Выявление такой семантической связи, закономерной для данного языка рассматривается как путь к успешному решению задачи разграничения между омонимией и полисемией: типичность, повторяемость,

не уникальность связи между двумя значениями говорит о полисемии, и наоборот, единичность, исключительность, уникальность связи указывают на омонимию.

С развитием сопоставительного анализа в качестве необходимого условия связи между значениями слова выдвигается наличие у них общих компонентов или сохранение в производном значении того или иного семантического признака, имеющегося у исходного значения. Этот подход так же не отвечает на вопрос о том, что лежит в основе семантического единства многозначного слова.

С семантическим анализом связан ещё один подход к решению рассматриваемой проблемы, основанный на выявлении в семантической структуре слова того общего, что присутствует во всех его лексико-семантических вариантах, т.е. на поиске лексико-семантического инварианта. При этом под инвариантом понимается либо набор семантических компонентов, общих для всех лексико-грамматических вариантов слова, либо общая часть в толкованиях значений, либо «ядерная сема», т.е. главное, мотивирующее значение, либо «центральный смысл» или «смысловый стержень», либо же, наконец, «прямое номинативное значение слова».

Нетрудно заметить, что концепция лексико-семантического инварианта смыкается, по существу, с теорией общего значения слова, и так же, как эта теория, она не выдерживает проверки на конкретном языковом материале. Подобно тому, как не всегда оказывается возможным подвести все значения полисемантического слова под одно общее значение, не всегда можно и найти в них такую часть, которая была бы общей для них всех. Дело в том, что общая часть обязательна лишь для тех значений слова, которые находятся в отношениях непосредственной семантической производности; значения же, не связанные между собой непосредственно, могут общей части и не иметь.

Итак, единство означаемого при полисемии базируется на наличии непрерывной деривационной связи, охватывающей последовательно все элементы семантической структуры многозначного слова. Стоит этой непрерывности нарушиться хотя бы в одном месте, стоит выпасть хотя бы одному звену, обеспечивающему эту непрерывность, как семантическое единство слова нарушается и происходит «распад полисемии», превращение полисемантического слова в два несвязанных между собой омонима.

Таким образом, различие между лексической омонимией и полисемией состоит в том, что при всех значениях языковых единиц, имеющих тождественные означающие, связаны между собой непосредственно или посредственно-деривационными отношениями, т.е. отношениями типичной для данного языка семантической производности, и, следовательно, образуют единое означаемое, когда как при омонимии значения, соответствующие тождественным означающим, распадаются на две или несколько групп, между которыми деривационная связь полностью отсутствует и каждая из которых образует отдельное значение, что говорит о наличии нескольких словесных знаков с различными значениями.

Литература:

1. Бугудов Р.А. Категория значения в разных направлениях современного языкознания/ Р.А. Будагов. - Вопросы языкознания, - 1974, - №4, - С. 52-55.
2. Виноградов В.В. Об омонимии и смежных явлениях/ В.В. Виноградов// Вопросы языкознания, - 1960. - №5,6 - 18.
3. Вороничев О.Е. К вопросу об омонимии и смежных явлениях/ Русский язык в школе.1999. - №4. - С. 71-76.

4. Коновалова О.Ю. Омонимия и квазиомонимия в разных функциональных стилях речи. 2001. - 240 с.

5. Шафиков С.Г. Типология лексических систем и лексико-семантических универсалий/ С.Г. Шафиков. - Уфа: РИО БашГУ, - 2004. - 238 с.

ФАРҚИЯТИ ОМОНИМИЯИ ЛУҒАВӢ ВА ЧАНДМАӢНОӢ

Имрӯз омӯзиши забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла забони англисӣ масъалаи асосӣ ва мубрам ба шумор меравад. Ин на танҳо дар кишварҳои пешрафта, балки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дуруст аст. Истифодаи воситаҳои техникии хозиразамон дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон аз мутахассисон талаб мекунад, ки забонҳои хориҷиро хуб донанд. Донишҷӯи забони хориҷӣ дар ҳақиқат метавонад як воситаи такмили ихтисос, васеъ кардани ҷаҳонбинии шахс ва ҷустуҷӯи маълумоти марбут ба тахассус на танҳо дар дохили кишвар, балки дар хориҷи кишвар бошад.

Калидвожаҳо: забоншиносӣ, полисемия, истисноӣ, семантика, полисемантикӣ, ҳосилшуда, муқоисавӣ, тафсири, забоншиносӣ, забоншиносии анъанавӣ.

THE DIFFERENCE BETWEEN LEXICAL HOMONYMY AND POLYSEMY

Today, the study of foreign languages, including the study of English, is the main and topical issue of the day. This is observed not only in developed countries, but also in the Republic of Tajikistan. Application of modern technical means in various spheres of human activity requires good knowledge of foreign languages. Knowledge of a foreign language can really be a tool for the formation of its skills, expanding worldview, search for information related to the qualification, not only within the country but also abroad.

Key words: linguistics, polysemy, exclusivity, semantics, polysemantic, derivational, comparative, interpretation, linguistics, traditional linguistics.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Шамирова С.Ш. – муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. E-mail: sakina.shamirova@mail.ru.

Информация об авторе:

Шамирова С.Ш. – старший преподаватель кафедры иностранных языков Технологического университета Таджикистана. E-mail: sakina.shamirova@mail.ru.

About the author:

Шамирова С. Ш. – senior lecturer of the foreign languages department at the Technological University of Tajikistan. E-mail: sakina.shamirova@mail.ru

РОҲУ УСУЛҲОИ МУОСИРИ ТАЪЛИМ ДАР РАВАНДИ ОМЎЗИШИ АБОНҲОИ ХОРИЧӢ

Шамсова Б.Қ.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Мактабҳои олии, ки муттаҳасисони касбу кори гуногунро тайёр мекунад, бояд ба забонамӯзии онҳо низ, ки имрӯз талабот ҷаҳони муосир гаштааст, аҳамияти хоса зоҳир намоянд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки баъди анҷом ёфтани омӯзиши забони хориҷӣ, донишҷӯён дар сатҳи зарурӣ онро истифода истифода бурда наметавонанд. Омӯзгоронро зарур аст, ки ҳангоми таълими забони хориҷӣ ба азхудкунӣ ва интиҳобу истифодаи дурусти истилоҳоти тахассусии донишҷӯён диққати махсус диҳанд.

Муаллифон кӯшиш намудаанд, мавқеи истилоҳоти касбии донишҷӯёнро дар рафти таълими забони хориҷӣ инъикос намоянд. Дар мақола шарҳи мухтасари мафҳумҳои “истилоҳот” ва “истилоҳоти касбӣ” оварда шуда, аҳамияти омӯзиши онҳоро дар дарси забони хориҷӣ нишон дода шудааст. Инчунин, дар мақола роҳу усулҳои омӯзонидани истилоҳоти тахассусии донишҷӯён ба забони хориҷӣ пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: истилоҳот, истилоҳоти касбӣ, фонди луғавӣ, забони хориҷӣ, мушқилот, донишҷӯён, таълим, усули таълим, таълими ҳамгиро, муошират, нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ.

Донишҷӯён бояд дарк намоянд, ки донишҷӯи забонҳои хориҷӣ пеш аз ҳама барои ҳуди онҳо хеле зарур мебошад. Идомаи таҳсил дар хориҷи мамлакат ва ё дар ташкилотҳои бонуфузи кишвар фаъолият намудан аз ҳар як донишҷӯ дар баробари дар сатҳи олии аз худ намудани тахассуси худ, инчунин донишҷӯи забонҳои хориҷиро талаб мекунад. Муоширати касбӣ ба забони модарӣ ва хориҷӣ дар сатҳи баланд, ҷаҳонбинии васеъ, дарки баланди масъалаи ба миён омада ва дигар маҳорату малакаҳои касбие, ки мафҳумҳои асосии ҳар як тахассус мебошанд, барои ҳар як муттаҳасиси оянда калиди муваффақияти онҳо дар фаъолияти касбиашон хоҳад шуд.

Солҳои охир дар мамлакат корҳои зиёди илмӣ тадқиқотӣ анҷом ёфта, истифодаи нави таълимӣ ва технологияи компютерӣ дар ҷараёни таълими забонҳои хориҷӣ бештар ба назар мерасад, ҳанӯз ҳам мушқилоту камбудихо дар ин самт кам нестанд. Камбудихоро метавон дар муассисаҳои гуногуни таълимӣ, дар самти таълими забонҳои хориҷӣ мушоҳида намуд.

Пайгирӣ намудани мушқилоту камбудихои ҷараёни таълими забонҳои хориҷӣ, мавқеи истилоҳоти касбии (тахассусии) донишҷӯён дар мактабҳои олии (донишгоҳу донишқадаҳое, ки ихтисосҳои забонамӯзӣ надоранд) ва пешниҳоди роҳу усулҳои муосири таълим ҳангоми азхудкунидани истилоҳоти касбии донишҷӯён ба забони англисӣ мақсади асосии мақолаи мазкур ба шумор меравад.

Ҳар як донишҷӯро зарур аст, ки пеш аз омӯзиши забони хориҷӣ, бояд забони модарии худро хеле хуб донанд, дар акси ҳол ӯ дар сатҳи зарурӣ забони бегонаро аз худ карда наметавонад. Донишҷӯе, ки ба омӯзиши забони хориҷӣ мепардозад, аз нозуқиҳои забони модариаш маълумоти зиёд пайдо мекунад. Волфганг Гёте қайд намудааст: “Шахсе, ки ақалан як забони хориҷиро намедонад, дар бораи забони модарии худ ҳеҷ чизро намедонад”.

Дар таълими забони хориҷӣ, ҳангоми омӯзонидани забон ба донишҷӯёне, ки тахассусашон забонамӯзӣ нест, як қатор омилҳоро мебояд ба инобат гирифт. Сатҳи гуногуни

азхудкунии донишчӯён, вақти (соати) нокифояи чудо кардашуда барои фанни забони хоричӣ, дар ҳамбастагӣ ташаккул додани чор рукни фаъолияти муоширати (хондан, навиштан, гуфтор ва тафаҳхум) донишчӯён аз забони хоричӣ, ки ҳар як омӯзгори мактаби олий онҳоро бояд ҳатман ба инобат гирад.

Мавриди истифода қарор додани истилоҳоти касбии (тахассусии) донишчӯён ҳангоми таълими забони хоричӣ нуктаест, ки мо кӯшиш намудем дар мақолаи мазкур баррасӣ намоем.

Маводҳои забонии тамоми марҳилаи омӯзиши забони англисӣ дар ибтидо на танҳо барои омӯзгор, балки барои донишчӯён низ муайян ва мушаххас бошад. Маводҳои забонӣ бояд тавре интихоб карда шаванд, ки мафҳуми “омӯзиш дар бораи забон”-ро касб накарда, балки “омӯзиши забон ҳамчун воситаи муошират”-ро таъмин созанд. Зеро ин мафҳуми “омӯзиш дар бораи забон” меёрҳо пурраи сохтори забони англисӣ ва аз назар дур мондани мақсади асосӣ, омӯзиши забон ҳамчун воситаи муошират ва хусусиятҳои алоҳидаи меёрҳо забони хоричӣ дар ихтисосҳои ғайризабониро фаҳмидан мумкин аст.

Мушкилоти технологияҳои инноватсионӣ ба қатори яке аз баҳсноктарин проблемаҳо дар методикаи муосири таълими забони хоричӣ тааллуқ дорад. Дар асарҳои илмӣ муносибатҳои гуногун ба фаҳмиши технологияи инноватсионии педагогӣ марбут ба раванди таълим баррасӣ мегарданд. Мувофиқи таҳқиқот, технологияҳои инноватсионии педагогӣ метавонанд бо се ҷанба муаррифӣ карда шаванд: илмӣ, тартиботӣ-таъсирӣ ва тартиботӣ-таъсирӣ. Интихоби маводҳои таълимӣ, тарзи дуруст истифода кардани онҳо, барои донишчӯ дастрас будан ва ба осонӣ аз худ кардани мавод масъалаҳои мебошанд, ки набояд аз мадди назар дур монад. Яке аз хусусиятҳои таъсири забони хоричӣ (англисӣ) дар ихтисосҳои ғайризабонӣ маҳз дар ҳамин зоҳир мегардад. Дар доираи соати (кредити) муайяншудаи академӣ ҳарчи бештар аз худ кардани маводи таълимӣ, омода намудани донишчӯён ба муоширати касбӣ бо забони хоричӣ (англисӣ) ва дар зехни онҳо рушд додани салоҳиятҳои забонӣ метавонад аз интихоб ва тарзи дурусти истифодаи маводи таълимӣ вобастагии зиёд дошта бошад.

Чунки дар муассисаҳои зикршуда забон на танҳо таҳассус, балки воситаи муошират таълим дода мешавад, пас набояд фаромӯш сохт, ки ин муошират ҳангоми фаъолияти касбӣ бештар муоширати касбӣ ва дар атрофи истилоҳоти таҳассус сурат хоҳад гирифт. Пас, ба муҳассилин омӯзонидани истилоҳоти ихтисоси онҳо дар рафти дарсҳои забони англисӣ мантиқан татбиқи амалии мақсадҳои гузашташуда мебошад. Таҳқиқоти мо ки ба самти омӯзиши роҳҳои меёрҳо истилоҳоти иқтисодӣ ҳангоми таълими забони англисиро дар бар мегирад, дар ин қисмат принципҳои интихоби истилоҳоти иқтисодӣ бо забони англисӣ ҳамчун маводи таълимӣ матраҳ хоҳад гашт.

Ҳангоми интихоб кардан ва истифодаи маводҳои таълимию нутқӣ, хусусан, истилоҳоти иқтисодӣ дар рафти машғулиятҳои забони англисӣ зарур шуморида шуд, ки на танҳо аз таҷрибаи амалӣ маҳорат ва истеъдоди педагогии омӯзгорон ва сатҳи донишазхудкунии донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбии ғайризабонӣ истифода гардад, балки дар ин самт бояд омӯзишу таълим ва таҳқиқи маҳсусе низ мавриди омӯзиш қарор дода шавад, то ин ки баррасии доираи васеи масъалаҳои назариявӣ ва амалиро дар бар гирад.

Ба амсоли шиносӣ бо адабиёти илмӣ, методӣ ва таълимӣ, дар байни донишчӯён гузаронидани пурсишномаҳо, банақшагирӣ ва ташкили корҳои таҷрибавӣ ва озмоишӣ, таҳлили маводҳои таълимӣ, таълимӣ-методӣ, истифодаи китобҳои дарсӣ, фарҳангҳо, луғатномаҳо, адабиёти марбут ба ихтисосҳои иқтисодӣ ҳатмӣ шуморида мешавад.

Адабиёт:

1. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). - М.: Издательство ИКАР, 2009. - 448 с.

2. Алексеева Л.М. Проблемы термина и терминообразования: учебное пособие по спецкурсу. - Пермь: Пермский университет, 1998. - 120 с.
3. Аҳмадҷон С., Саид К., Мирзо Ҳ. С., Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, Душанбе, 2008. - 945 с.
4. Барномаи давлатии такмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004-2014.
5. Гринев-Гриневи́ч С.В. Терминоведение: учебное пособие. М.: Академия, 2008. - 304 с.
6. Назаров Р. С. Тестгузаронии педагогӣ ҳамчун усули арзёбии объективонаи натиҷаҳои раванди таълим // «Номаи донишгоҳ»-и Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – 2017. – № 4(53). – С. 292-299. – EDN: KWRQTZ
7. Назаров Р. С., Эвазов Х. А., Нурулло Ф. Использование средств информационно-коммуникационных технологий в обучении иностранным языкам // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2010. – № 2 (16). – С. 16-22. – EDN: XIDKYV.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2, (О-Я) зери таҳрири Сайфиддин Н. (раис).

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Неязыковые вузы, где готовятся специалисты разного профиля, должны обращать особое внимание на иноязычную подготовку студентов, которая сегодня является требованием современного мира. Практика показывает, что после окончания изучения дисциплины иностранного языка, студенты не могут использовать язык на нужном уровне. Преподавателям следует при обучении иностранного языка обращать особое внимание на усвоение, выбор и правильное использование студентами профессиональной терминологии. Авторы старались определить место профессиональной терминологии студентов в обучении иностранного языка. В статье даётся короткое описание понятий «термин» и «профессиональная терминология», и показана важность их изучения на занятиях иностранного языка. Также в статье предложены пути и методы обучения профессиональной терминологии студентов на иностранном языке.

Ключевые слова: термин, профессиональный термин, словарный запас, иностранный язык, проблемы, студенты, обучение, методы обучения, интегрированное обучение, коммуникация, устная и письменная речь.

MODERN TEACHING METHODS IN THE PROCESS OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES

Non-linguistic universities, where specialists of different profiles are trained, should pay special attention to foreign language teaching students, which is now a requirement of the modern world. Practice shows that after studying the discipline of a foreign language, students cannot use the language at the desired level. Teaching foreign languages, teachers should pay special attention to the assimilation, choice and correct use of professional terminology by students. The authors tried to determine the place of professional terminology of students in teaching a foreign language. The article gives a brief description of the concepts of "term" and "professional terminology" and shows the importance of their study in the classroom of a foreign language. Also, the article suggests ways and methods of teaching professional terminology to students in a foreign language.

Key words: term, professional term, vocabulary, foreign language, problems, students, teaching, teaching methods, integrated learning, communication, oral and written speech.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Шамсова Бибиҳосият Қудратовна – н.и.п., муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. Тел.: (+992) 907703132.

Сведения об авторе:

Шамсова Бибиҳосият Қудратовна – к.п.н., старший преподаватель кафедры иностранных языков Технологического университета Таджикистана. Тел.: (+992) 907703132.

Information about the author:

Shamsova Bibikhosiyat Kudratovna – c.p.s., Senior Lecturer of the English language Department at the Technological University of Tajikistan. Tel.: (+992) 907703132.

Шуъбаи таъбу нашри Донишгоҳи технологии Тоҷикистон
Ба матбаа 02.01.2025 супорида шуд. Чопаш 03.01.2025 ба имзо расид.
Андозаи 62x84 1/16. Коғазӣ офсетӣ. Чопи офсетӣ.
Хуруфи Times New Roman. Адади нашр 100 нусха